

Västgötaherrarnas uppror

I

Påskafton den 27 mars 1529 undertecknade riddaren och råds-herren Måns Bryntesson (Lilliehöök) i Larv, västgötarnas gamla tings- och mötesplats, ett säreget kvitto. Utställaren kallade sig själv »Sveriges rikets råd och utvald hövitsman». Gustav Vasa däremot benämndes »den tyranniske och förrädiske konung Gustav». Mottagaren av kvittot var »vår fogde i Västergötland» Henning Eriksson, som till sin herre hade överlämnat 60 mark örtugar.¹ Peder Swart vet också att berätta, att lagmannen i Västergötland, rikshovmästaren och riksrådet Ture Jönsson (Tre Rosor), velat »utropa och kora» Måns Bryntesson till konung och förskaffat honom »mycket silver».²

Den av Måns Bryntesson använda titeln hövitsman hade tidigare brukats av bland andra Engelbrekt Engelbrektsson,

¹ Strödda hist. handl. 1 a, RA. Detta kvitto, som först utnyttjats av LARS-ARNE NORBORG, »Västgötaherrarnas uppror» (Scandia 1961), kom först 1911 till RA. Om intygets autenticitet kan ingen tvekan råda. De mot Gustav Vasa aggressiva uttrycken i detta intyg tala härför och icke häremot. Norborg s. 248, not 17. Då jag trots Norborgs ur flera synpunkter intressanta och välskrivna undersökning åter tagit upp problemet om 1529 års uppror, är orsaken härtill, att det föreliggande källmaterialet enligt min mening leder till andra slutsatser än Norborgs. En av skillnaderna mellan våra uppfattningar framgår redan därav, att jag icke satt citationstecken kring västgötaherrarnas uppror.

² PEDER SWART, Konung Gustaf I:s krönika, utgiven av N. Edén (1912), s. 130 f. och NORBORG, s. 248. Sedan Måns Bryntesson efter upprorets misslyckande avrättats, lade Gustav Vasa beslag på hans förgyllda daggert. I 1529 års Räntekammarbok (fol. 17: Saköressilver 1529) KA, heter det: »Den tog min herre med till sig själv och lägger därför intet.»

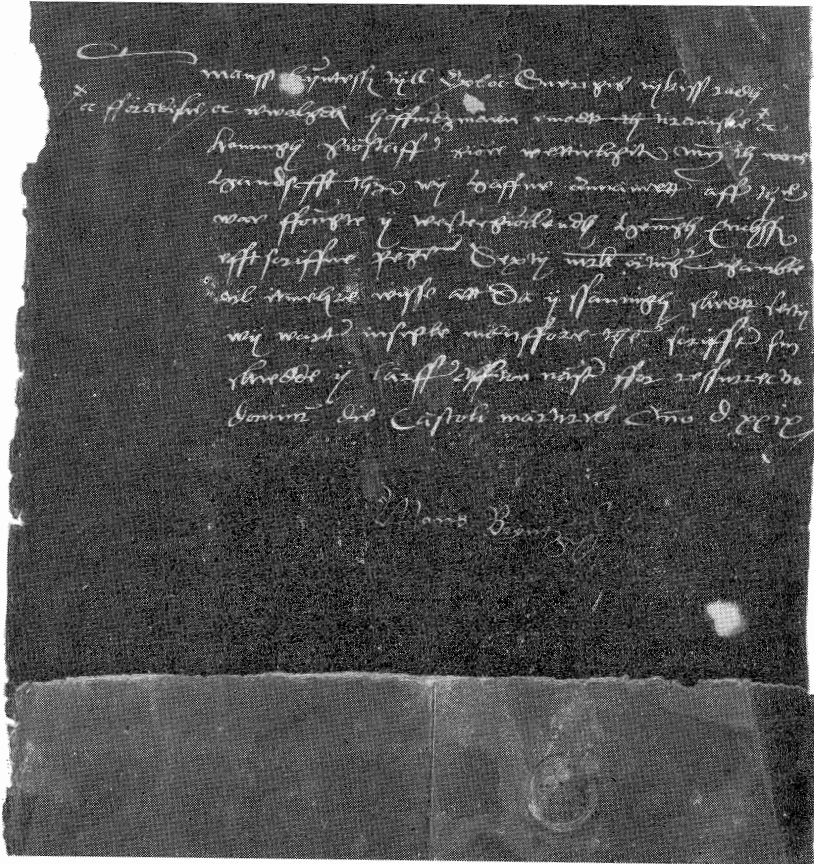
Gustav Vasa och Daljunkern. Titeln innebar, att Måns Bryntesson hade utsetts till anförare för en krigshär.³ Vad de utkvitterade penningarna skulle användas till förstår man, då av bevarade notiser framgår, att bidrag givits eller ställts i utsikt av både städer och enskilda.⁴ Bland enskilda bidragsgivare kan nämnas biskop Magnus Haraldsson i Skara och den rike borgaren i Vadstena Mårten Skinnare.⁵ Medlen voro tydligen avsedda för ett mot »den tyranniske och förrädiske konung Gustav» planerat uppror. Detta blev verklighet genom de våldshandlingar, som ägde rum i Småland de första dagarna i april 1529. Tidpunkten för dessa våldshandlingar kan tämligen exakt angivas. Den 17 mars voro Gustav Vasas sändebud Greve Johan av Hoya – konungens svåger – och sekreteraren Wulf Gyler i Lübeck.⁶ Tre veckor senare visste Gustav Vasa, att grevinnan Margareta av Hoya och Wulf Gyler med sällskap fängslats i

³ H. YRWING, Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527 (1956), s. 28 och 76. Se även SAOB 12 sp. H 2426 f.

⁴ Fogden på Dal Sven Olofsson Kart redovisade 1530 dels för 5 saköresoaxar, »som utfästa voro» riksrådet Nils Olsson (Vinge) av städer, dels för 3 oxar, »som hörde Ture Jönsson till, fördolda» hos bönder. Fougthernes rekenskaper 1529–1533, s. 226, KA. I ett brev, skrivet strax efter Broddetorpsuppgårelsen av den 25/4, skriver Nils Olsson till fogden Lasse Skrivare på Dal: »Lägg Dig vinn om att de oxar . . . icke bliva borta och hav ditt råd med Nils Fubber om samma oxar.» Strödda hist. handl. 1 a. A. G. AHLQVIST, Om oroligheterna i Småland och Västergötland år 1529 (1863), s. 26, not 2. Om Nils Fubber se GR 1531, s. 238 och 394. Nils Fubber var 1529 skyldig Magnus Haraldsson »för någon tionde» 38 mark örtugar. Räntekammarboken 1529.

⁵ I Räntekammarboken 1529 (fol. 53 och 107), KA, heter det: »Av Birgitta Herr Måns Bryntessons [efterleverska], som biskop Måns i Skara givit honom, 225 mark.» Enligt Gustav Vasas brev av den 8 juli 1529 (GR 1529, s. 226 f.) skulle fru Birgitta bl.a. erhålla allt lösöre i boet med undantag av »silver och guld, vilket hon skall låta komma tillstädes inför oss, och vi då därom med henne förenas skola efter redlighet». Om Mårten Skinnare se G. CARLSSON, Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige, KA 1947, s. 30 f. och nedan s. 84. Det är föga troligt, att det i fråga om de av fogden Henning Eriksson överlämnade medlen rörde sig om »en leverans av skatte- eller bötesmedel», som Norborg (s. 248) antar.

⁶ GR 1529, s. 350 ff. G. CARLSSON, Wulf Gyler i svensk tjänst, HT 1923, s. 58.

Måns Bryntessons kvitto av den 27/3 1529

Jönköping.⁷ Enligt Tegel tillfångatogs de söndagen den 4 april.⁸ Den 4 mars erhöi fogden Gottfrid Sure Gustav Vasas förlämningsbrev på Nydala kloster.⁹ En månad senare – den 2 april – var fogden mördad av sex bönder.¹⁰ Tegel uppger, att mordet skedde fredagen den 2 april.¹¹ Samtidigt hade en fogdegård blivit bränd, och en annan av konungens fogdar i Småland – Lasse Bröms – aktade de intet gott, »om de honom finna», berättar en av ledamöterna i Linköpings domkapitel i en skrivelse av den 24 april.¹² »Att slå ihjäl fogdarna var vid denna tid», skriver A. G. Ahlqvist i sin avhandling av år 1863, »det vanliga sättet att börja ett uppror».¹³ I en skrivelse av den 4 april till Linköpings domkapitel, borgmästare och råd samt menigheten i städerna och allmogen i Östergötland uppmanade också smålänningarna adressaterna att följa exemplet: »Gören också I, som vi nu gjort hava med fogden Gottfrid Sure».¹⁴ Under en agitationsresa på Dal sökte lagmannen i Värmland riksrådet Nils Olsson (Vinge) förmå en person att slå ihjäl fogden Henning Pedersson, och i Östergötland var allmogen på jakt efter fogden i Alvastra kloster.¹⁵ Motiveringen för dessa aktioner

⁷ GR 1529, s. 27 ff., och NORBORG, s. 235.

⁸ ERIK JÖRANSSON TEGEL, *Then stoormechtighe ... her Gustaffs ... historia* (1622), s. 225.

⁹ GR 1529, s. 12 f.

¹⁰ GR 1529, s. 356 ff., och NORBORG, s. 235. Gottfrid Sures mördare äro namngivna i det av Gustav Vasa den 22/4 1530 utfärdade benådningsbrevet. GR 1530, s. 77, och C. HÄRENSTAM, *Det medeltida folklandet, Boken om Njudung*, 1947, s. 98.

¹¹ TEGEL, s. 225. Enligt Tegel mördades fyra av konungens fogdar.

¹² NORBORG, s. 257. Skrivelsen från kantorn i Linköpings domkapitel Erik Månsson finns i en sen men med originalet kollationerad avskrift i S 78 fol. 346 f., UUB. Den har först utnyttjats av H. SCHÜCK, *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (1959), s. 544, not 30.

¹³ AHLQVIST, s. 16.

¹⁴ GR 1529, s. 357.

¹⁵ Henning Pedersson till Gustav Vasa 13/5 1529 (Skrivelser till konungen, Gustav I:s tid 1529, RA) samt GR 1529, s. 286 f., och NORBORG, s. 253, not 10. Se även nedan s. 10 f.

mot fogdarna var, uppger L.-A. Norborg, att bemäktiga sig den statliga förvaltningsapparaten och de härmed sammanhängande ekonomiska resurserna. »I det fogdeförvaltade Småland var detta en nödvändighet.»¹⁶ Det i detta speciella fall avgörande var emellertid, att upproret skulle framstå som en bonderevolt; i första hand riktades därför attacken mot de av Gustav Vasa tillsatta klosterfogdarna.

Den 4 april – två dagar efter mordet på fogden Gottfrid Sure och samma dag, som Gustav Vasas syster och hans sekreterare fängslades i Jönköping – voro borgmästare och råd samt allmogen i en del namngivna härader omkring Jönköping samlade i Svenarum. På grund av det »okristliga regemente», som uppkommit i landet genom »detta uppväckta lutherska kätteri», uppsade de närvarande Gustav Vasa »huldskap, troskap och manskap för sådant ont och omilt regemente skull». I en skrivelse uppmanades domkapitlet, städerna och allmogen i Östergötland att omedelbart, »strax utan all försummelse», göra gemensam sak med brevskrivarna. Dessa visste nämligen, att det aldrig kunde bli någon förändring till det bättre i Gustav Vasas regemente. Svaret skulle vara smålänningarna tillhanda – »utan all försummelse eller skottsmål» – söndagen den 11 april.¹⁷

Torsdagen den 8 april sammanträffade borgmästare och råd samt menigheten i Jönköping med bönderna från ett flertal små-

¹⁶ NORBORG, s. 257 f. I Västergötland skulle, framhåller Norborg, »liknande aktioner ha varit omotiverade». Följande bör dock anföras. Av ett brev från Skara den 13 april 1529 till kyrkoherden Nils i Valstad från biskop Magnus Haraldsson framgår, att fogden i Vartofta härad Olof Pedersson (Örnefot) gripits och sänts till Skara och att kyrkoherden uppgivit, att detta skett på order av biskopen. Denne ville nu veta, vad som sagts till fogden; svaret skulle vara brevskrivaren tillhanda i Larv »nu på måndag nästkommande» d.v.s. den 19 april. Kyrkoherden skulle vara vid gott mod och göra, vad han kunde, »dock cum maxima cautela, att icke för mycket rop kommer super clerum etc. Men var de komma för eder garn given dem icke till». Strödda hist. handl. 1 a. Man bör observera, att här relaterade händelse måste ha ägt rum samtidigt med mordet på fogden Gottfrid Sure den 2/4.

¹⁷ GR 1529, s. 356 ff.

ländska härader i Lekeryd. Förhandlingsämnet var detsamma som i Svenarum: det »okristliga regemente som konung Gustav oss påfört haver med denna falska lärdom, den han haver i riket låtit uppkomma.» Tesen belystes med en rad exempel liksom i Svenarum. På grund av det anförda uppsade även de här närvarande smålänningarna Gustav Vasa »huldskap, manskap och troskap». »Vi . . . vilja vara på hans argaste och värsta, var vi kunna och förmå», hette det liksom i Svenarum. I Leke-ryd uppsattes likaledes en skrivelse men ställd till »värdige fäder, ärlige herrar och gode män» i Västergötland, d.v.s. biskopen och domkapitlet i Skara, Ture Jönsson, Nils Olsson, Ture Eriksson (Bielke), Måns Bryntesson, Nils Klaesson på Stola, Tord Bonde, Mats Kaffle och Severin Kijl »med meniga frälset, köpstadsmän och menige allmoge utöver allt meniga Västergötland». Adressaterna uppmanades att »på meniga Sveriges inbyggares vägnar» med all makt »straffa och vedersaka denne omilde kung Gustav och hans lutherska parti». De skulle betänka, att de voro »vårt jordiska huvud och vi äro edra lem-mar». Om västgötaherrarna sveko sin ed, tvingades smålänningarna att se sig om efter ett annat »huvud och resa en här så mäktig, att vi det själva med Guds hjälp och tröst, hans moders och alla Sveriges heliga patroners [hjälp] nedtrycka vilja». ¹⁸ Någon tidsfrist för svaret angavs icke.

¹⁸ GR 1529, s. 358 f. I Strödda hist. handl. 1 a finnas två samtida kopior av denna skrivelse. Den ena är försedd med ett tillägg av Anders Hansson, avtryckt i GR 1529, s. 359. Något original är numera icke känt. Den i GR »efter originalen» tryckta texten är en av de här nämnda avskrifterna. På dessa avskrifter och på flera av de bevarade originalen, som beröra 1529 års uppror (Skrivelser till konungen, Gustav I:s tid, 1529, och Strödda hist. handl. 1 a) finnas anteckningar om avsändare, adressater och innehåll av Laurentius Andreae. På skrivelsen från västgötaherrarna av den 29/5 står sålunda: »Litterae consiliariorum de Vesgotia, quod velunt venire ad Dietam». Om denna skrivelse se nedan s. 70, not 96. På värmlänningarnas brev av den 3/5 står: »Vermlandensium brev fidem servantium». Om detta brev se nedan s. 64. På den ena kopian av smålänningarnas brev av den 8/4 står: »Jenecopensium ad vesgotos super seditione» och på den andra: »Smolandensium ex Lekaridh ad vesgotos».

Samtidigt med förhandlingarna i Svenarum och Lekeryd kallade Magnus Haraldsson, Ture Jönsson och Måns Bryntesson riksråden och en del frälsemän i Västergötland till ett möte i Skara den 12 april. Till detta möte infunno sig riksråden Nils Olsson, Ture Eriksson, Axel Posse, Tord Bonde och Nils Klaesson.¹⁹ Flera voro emellertid kallade och också närvarande. Till dessa hörde Severin Kijl, nämnd i smålänningarnas brev av den 8 april, och Gustav Olsson (Stenbock). De sistnämnda vägrade emellertid att ansluta sig till upprorsmännen.²⁰ Severin Kijl, som i slutet av februari insatts i slottsloven på Älvsborg,²¹ begärde och erhöll ett försvarsbrev, utfärdat av de ledande upprorsmännen »på sina och riksens vägnar».²²

Vid mötet i Skara den 12 och 13 april utfärdade de närvarande ett flertal kallelsebrev till ett möte i Larv måndagen den 19 april. De bevarade skrivelserna äro ställda till frälsemännen Torsten Nilsson och Jon Svensson, befallningsmannen på Karlsborg Jakob Krumme samt till allmogen i Vartofta härad. De sistnämnda skrivelserna bifogades en kopia av smålänningarnas brev av den 8 april. Kallade blevo meniga frälset och två män från varje härad.²³ I ett samtidigt brev till kyrkoherde Nils i Valstad talade Skarabiskopen om »una generalis convocatio nobilium . . . et laicorum totius Vestgocie».²⁴

¹⁹ Om från Skara utfärdade skrivelser om mötet i Larv se forts.

²⁰ Intyg av Severin Kijl av den 24/6 1530. Original på papper, Suecia, Finlands statsarkiv (fotostatkopier hos diplomatariekommittén). Se NORBERG, s. 256, not 15 a. I intyget heter det bl.a.: »Någon tid därefter [d.v.s. efter mötet i Skara] kom han [Gustav Olsson] till mig och räckte mig handen på vår nådige Herres vägnar och tjänte mig på hans Nådes vägnar som en tro karl.»

²¹ GR 1529, s. 6. J. A. ALMQUIST, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523-1630, 2 (1919-22) s. 100. Kijl hade förut haft Kinds härad i förläning.

²² GR 1529, s. 174 f.

²³ Strödda hist. handl. 1 a. NORBERG, s. 255 not 15. I brevet till Jakob Krumme heter det, att menige man var »rest . . . över hela Småland». Krumme uppmanades att akta på slottsloven, »så att I den hållen till Sveriges kronas bästa, som I kunnen tänka alla största makt påligger».

²⁴ Strödda hist. handl. 1 a. Se ovan not 16.

Vid mötet i Skara voro även två representanter från Jönköping närvarande – »två fullmäktiga sändebud med brev och skarpa skrivelser».²⁵ De västgötska riksrådens svar till smålänningarna är daterat i Skara måndagen den 12 april. Riksråden meddelade, att de hade kallat alla frälsemän, köpstadsmän och allmogen i Västergötland till ett möte – intet nämndes om platsen – den 19 april. Med Guds hjälp ville de »så lagat och lämpat, att vi med eder och I med oss och alla Sveriges inbyggare skola av varandra hava hjälp och tröst och göra alla ett med liv och makt uti allas våra rättfärdiga saker». Från mötet skulle smålänningarna senast den 22 april få ytterligare besked. Själva skulle de vid det tillfället vara »församlade».²⁶ Det definitiva ställningstagandet till smålänningarnas anhållan skulle alltså ske den 19 april i Larv.

Vid »herredagen» i Larv voro förutom nio rådsherrar, representanter för meniga frälset och allmogen »över allt Västergötland» närvarande.²⁷ I forskningen har man framför allt diskuterat frågan om böndernas förhållande till herrarna vid förhandlingarna i Larv. Enligt Peder Swart skall Ture Jönsson på Larvs hed ha hållit ett långt anförande. Då han var den äldste och främste av ridderskapet, hade både västgötar och smålänningar gärna sett honom som Sveriges konung. Nu önskade han emellertid icke komma ifråga. En annan konung behövdes därför, sedan Gustav Vasa avfallit från kristendomen och blivit en Luther. På grund härav voro bönderna fria från den ed, de svurit Gustav Vasa. Ture Jönsson var övertygad om att västgötarna ville förbli vid »den goda, gamla tro, som fader och föräldrar hade haft före dem, vara den heligste fadern påven, hans kardinaler och biskopar höriga och lydiga och ingalunda skiljas ifrån deras lärdom och tro». Biskopen försäkrade, att påven

²⁵ Kallelsebreven från mötet i Skara. Strödda hist. handl. 1 a.

²⁶ GR 1529, s. 360 f.

²⁷ GR 1529, s. 361 f. En med originalet kollationerad avskrift av detta brev finns i Avskriftssaml. nr 27: Kopiebok 1523–1605, RA.

hade möjligheter att befria dem från den ed, de svurit Gustav Vasa. Bönderna svarade emellertid med att prisa konungen. Han hade hållit allmogen »under försvar och beskydd från all orätt, hållit oss frid och rolighet, vid lag och rätt, vid laga skatt och utskylder». Om den nya tron kunde bönderna »platt intet döma . . ., ty vi förstå oss där intet uppå. Det kan än annorledes vara än ryktet går och vill kosta på allmogens axlar att ofta ömsa om med konungar. Ty herreskifte förbättrar sig sällan.» Allmogen förklarade sig vilja förbli »vid det huldskap och manskap, som de ofta sin konung Gustav svurit hade». Peder Swart fortsätter: »Då föll som ett moln över ansiktet på herrarna. De vorde så försoffade, att de visste aldrig, vad de skulle företaga . . . Så drog då allmogen var hem till sitt.»²⁸ Forskarna ha praktiskt taget enhälligt följt Peder Swart: västgötaherrarna svekos i Larv av de ofrälse stånden.

I sin i det föregående citerade undersökning har emellertid Norborg påvisat, att den allt sedan Peder Swart härskande uppfattningen om västgötaallmogens hållning till upproret vid förhandlingarna i Larv den 20 april 1529 saknar stöd i det samtida källmaterialet. Ture Jönsson och hans adliga anhängare behärskade helt situationen på tinget i Larv.²⁹ Det finns all anledning att understryka Norborgs forskningsresultat. Peder Swart har misstagit sig. Något avgörande skedde icke i Larv. Härmed är emellertid endast klarlagt, att Peder Swart misstagit sig i fråga om tid och plats.³⁰ Själva sakfrågan beträffande västgöta-

²⁸ PEDER SWART, s. 131 ff. En utförlig, starkt tendentiös skildring av mötet i Larv förekommer även i den försvarsskrift, som Måns Bryntesson, Ture Eriksson och Nils Olsson inlämnade till Gustav Vasa vid riksdagen i Strängnäs i juni 1529. Se härom NORBERG, s. 253, not 10. Enligt denna framställning skall meniga frälset på de tre nämnda riksrådens uppmaning ha yrkat, att man endast skulle vädja till Gustav Vasa att råda bot på de missförhållanden, som förorsakat upproret. Framställningen följer på denna punkt det tillvägagångssätt, som de senare utsedda förhandlingsmännen tillämpade. Se forts.

²⁹ NORBERG, s. 249 ff. och 258.

³⁰ Peder Swarts misstag beträffande tid och plats kan möjligen förklaras av

allmogens förhållande till sina herrar tarvar en närmare granskning. Dessförinnan skall emellertid ett annat problem beröras, ett problem som verkligen stod i förgrunden vid mötet i Larv men som praktiskt taget förbigåtts i litteraturen.

Förutom svaret till smålänningarna, »skrivet i Larv tisdagen före riddar Sankt Jörgens dag» d.v.s. den 20 april 1529, föreligger en framställning från förhandlingarna i Larv i den försvarsskrift, som Måns Bryntesson, Nils Olsson och Ture Eriksson inlämnade till Gustav Vasa till riksdagen i Strängnäs i juni 1529.³¹ Försvarsskriftens starkt tendentiösa karaktär har understrukits redan av Ahlqvist.³² Den är också uppenbar. Avsikten med försvarsskriften var ju att frita författarna från delaktighet i upproret. Trots detta innehåller den fakta och data, som dels kunna kontrolleras, dels av inre skäl kunna anses tillförlitliga. Att utan vidare förbigå dessa uppgifter måste betraktas som ett alltför lättvindigt sätt att lösa ett besvärligt källkritiskt problem.

Såsom redan påpekats, hade de ledande herrarna från början räknat med Severin Kijls och troligen även Gustav Olssons medverkan. Den förstnämnde svek emellertid redan i Skara den 12 april. Den senare räckte »någon tid därefter» Severin Kijl »handen på vår nådige herres vägnar och tjänte . . . som en tro

en mening i domen över de tre rådsherrarna. Då dessa gjorde gällande, att de tvingats att göra gemensam sak med Ture Jönsson och Magnus Haraldsson, svarede Gustav Vasa, att det var föga troligt, »att herr Ture och biskop Måns skulle hava haft makt till att nödga och tvinga dem till någonting i Larv, efter de med hela frälset . . . vore ju mäktigare alla tillhopa än de två, och besynnerligen medan allmogen föll dem med och icke emot». SRA 1, s. 146. Se även GR 1529, s. 101. Alla skulle alltså i Larv gått emot Ture Jönsson och biskop Måns, vilket dock Gustav Vasa på goda grunder betvivlade. Observeras bör, att Peder Swart icke omnämner Broddetorpsuppgårelsen.

³¹ GR 1529, s. 162 ff. Om detta aktstycke NORBORG, s. 253, not 10, och 264, not 15. Den bästa texten bl. Skrivelser till konungen, Gustav I: s tid, 1529. Försvarsskriften citeras här efter den tryckta texten i GR 1529, s. 162 ff.

³² AHLQVIST, s. 27.

karl».³³ Motsättningen bland de västgötska frälsemännen började alltså redan i Skara den 12 och 13 april.³⁴

På Ture Jönssons anmodan hade de i Skara närvarande herrarna svurit att bistå varandra. I Larv blev eden ett söndrande element. Mot Ture Jönsson, Magnus Haraldsson och Nils Olsson stodo enligt försvarsskriften Måns Bryntesson och de övriga. Sedan biskopen, Ture Jönsson och Nils Olsson svurit sin ed, fordrade de, »att alla de andra skulle ock så göra». Måns Bryntesson skall då ha förklarat, »att han ville förtälja, så mycket han svärja ville». De övriga följde honom; »efter samma ed, som han svor, där svoro alla de andra efter och tillpliktade sig obrottsligen hålla vilja». Försvarsskriften meddelar också den ed, »vi svuro oss tillhopa i Larv».³⁵ I den moderna litteraturen har denna ed helt förbigåtts. Den har betraktats som förfalskad. Ahlqvist förklarar, att de närvarande »säkerligen» icke avlade den i försvarsskriften intagna eden.³⁶ Denna har följande innehåll. För det första skulle de närvarande veta varandras bästa, »och alla samfälliga göra ett uti all den del, gagn och långligt bestånd efterfölja kunde». För det andra skulle ingen utlänning indragas i riket »till att förnedra vår rätta infödde herre och konung». Ingen inländsk man skulle upphöjas »för fruktan och girighet skull». För det tredje lovade man att »aldrig indraga ärkebiskop Gustav [Trolle] eller uppsätta biskopar, präster eller munkar vår herre och konung eller ridderskapet till fördrängning *utan hålla oss vid Västerås recess*». Slutligen lovade alla att »leva och dö för en rätt kristlig tro skull och [för] goda, gamla sedvänjor, som obestånd med avstillas kunna».³⁷

I den anförda eden är det endast orden om Västerås recess, som inger betänkligheter. Det är också möjligt, att hänvisningen till Västerås recess tillkommit senare, då Gustav Vasa krävde

³³ Se ovan s. 7, not 20.

³⁴ Se även NORBORG, s. 250 f. och 253 not 10.

³⁵ GR 1529, s. 164, 167 och 169.

³⁶ AHLQVIST, s. 27. ³⁷ GR 1529, s. 169.

förnyad bekräftelse av denna.³⁸ Framhållas bör emellertid, att många adelsmän 1529 insett de möjligheter recessen öppnat. Västgötaherrarna hade icke heller blivit lottlösa. Läckö slott med det forna biskopslänet hade givits åt Ture Eriksson strax efter Västerås riksdag. Nils Olsson erhöll Gudhems och Harald Knutsson (Soop) Varnhems klosterlandbor.³⁹ Ture Eriksson hade t.o.m. före Västeråsriksdagen »känts vid» gods från kyrkor och prebenden under motivering, att de »kommit undan» hans börd och »in under kyrkan».⁴⁰ Måns Bryntesson hade i dec. 1527 träffat en förmodligen förmånlig överenskommelse med biskopen och domkapitlet i Skara angående en sedan länge omtvistad gård.⁴¹

Med anledning av det ovan sagda är det ingalunda självklart, att Västerås recess på våren 1529 i adelskretsar utgjorde ett lämpligt agitationsämne mot Gustav Vasa. Den nämnes icke heller i de aktstycken, som härröra från upprorsmännen. Det bör dessutom påpekas, att det i Västerås recess icke finns någon bestämmelse om att »aldrig indraga ärkebiskop Gustav [Trolle] eller uppsätta biskopar, präster eller munkar vår herre och konung eller ridderskapet till förrädning». Uttalandet är emellertid av stort intresse, vare sig det nedskrivits i april eller juni 1529. Det visar nämligen, hur man bland adelsmännen i Västergötland 1529 var böjdd för att tolka Västeråsbesluten. Dessa in-

³⁸ Se nedan s. 65 ff.

³⁹ GR 1528, s. 195 f. och 207. I. HAMMARSTRÖM, Finansförvaltning och varuhandel 1504-1540 (1956), s. 202 f., och NORBERG, s. 263, not 11. Att Harald Knutsson var närvarande i Larv framgår av GR 1529, s. 167, 322 f. och 400 f., och nedan s. 83.

⁴⁰ GR 1527, s. 80.

⁴¹ Brevet av den 13/12 1527 äro tryckta i Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1, h. 10 (1899), s. 83 ff. Angående den omtvistade »Digregården» se även ibid. 2, h. 2-3 (1903), s. 89 ff. 1545 begärde Gustav Vasa en grundlig utredning om 1527 års förlikning av Sven Jakobi. GR 1545, s. 500 f. Sven Jakobi skrev med anledning härav en längre skrivelse till sekreteraren Clement Hansson. Brevet tryckt i Vestergötlands fornminnesförenings tidskrift 1, h. 10 s. 86 ff.

neburo i första hand krossandet av vad Gustav Vasa kallade »biskopsregementet».⁴² Någon återgång i detta hänseende till tiden före 1527 ville man icke vara med om utan hålla sig vid Västerås recess. Att Ture Jönsson och Magnus Haraldsson överhuvudtaget icke ville omnämna Västerås recess är däremot uppenbart. Den var för dem själva grunden för deras ställningstagande mot Gustav Vasa. Men härom mera i fortsättningen. Hänvisningen till Västerås recess i den i Larv uppsatta eden kan slutligen vara förklaringen till att Måns Bryntesson, Nils Olsson och Ture Eriksson i Strängnäs dömdes endast som upprorsmakare, medan Ture Jönsson och Magnus Haraldsson frändömdes sina gods, enär de »sådana uppror begynt hade uti den akt, att de ville omintetgöra Västerås recess, den de alla belevat och förseglat hade».⁴³ Det må emellertid vara hur som helst med edens ord om Västerås recess. De kunna men behöva icke vara ett senare tillägg.

Kraven på bibehållandet av goda, gamla, kristliga sedvänjor hade både adeln och bönderna framfört vid riksdagen i Västerås. In i det sista hade rådsherrarna kämpat härför, och de återvände till sitt krav i samband med konungens kröning. Gustav Vasa hade emellertid vägrat att tillmötesgå det framställda kravet.⁴⁴ Därför återkom det som en huvudpunkt under

⁴² YRWING, s. 110 ff. »Inom vissa svenska adelskretsar har man haft klart för sig», skriver Yrwing, »att västeråsriksdagens betydelse låg däri, att biskopsväldet krossats». Han citerar sedan en anteckning av Lars Siggeon om Västeråsriksdagen: »... då vart bisperna sagt ifrån deras välde ...» Att Gustav Trolle särskilt omnämnes i eden sammanhänger med allmogens tydligen stora ovilja mot denne man. Redan 1522 bådo dalkarlarna Gustav Vasa att aldrig ta Gustav Trolle till nåder. De upprepade samma krav i skrivelserna 1524 och 1525. R. STENSON, Peder Jakobsson Sunnanväder och maktkampen i Sverige 1504–1527 (1947), s. 246 och 293. I en odaterad skrivelse med Laurentius Andreaes hand från 1525 till frälsemän, borgare och allmoge i Småland förklarade Gustav Vasa, att han icke ville »tillställa ärkebiskop Gustav eller hans fader hit i riket igen besynnerliga den menige man oåtspord». GR 1525, s. 260.

⁴³ GR 1529, s. 175 f.

⁴⁴ SVEN KJÖLLERSTRÖM, Riksdagen i Västerås 1527 och »goda, gamla kristliga sedvänjor», HT 1960 s. 386 ff.

upproret 1529. Redan i smålänningarnas skrivelse av den 4 april hette det, att Gustav Vasa hade »förnedrat och förkränkt sakramenten och den goda, gamla, kristliga sedvänja, som därmed haver varit brukad». Den långa uppräkningsen i skrivelsen från Larv av Gustav Vasas okristliga handlande slutade med orden: »med många andra stycken emot alla kristliga, gamla sedvänjor».⁴⁵ I västgötaherrarnas uppror var kravet på goda, gamla, kristliga sedvänjor mycket väsentligt. Den följande framställningen skall ytterligare understryka detta.

I skrivelsen från Larv av den 20 april refererades först smålänningarnas skrivelser. Brevskrivarna förklarade, att de övervägt »meniga riksens och allas vårt bästa» samt uppsagt Gustav Vasa »huldskap, manskap och tjänst». De ville nu »vara på hans argaste och värsta . . . och sådana hans okristliga regemente straffa, avvärja och nedlägga det bästa Gud giver oss nåden och lyckan till». Några representanter skulle sändas till Jönköping. Onsdagen den 28 april skulle dessa vara på ort och ställe för att med råd och dåd företa »det I och vi begynt hava, så det näst Guds hjälp skall komma till en god, beständig ända». Brevskrivarna hoppades, att smålänningarna skulle vara »följaktiga och hörsamma, som eder och oss alla största makt påligger». Befullmäktigade sändebud skulle utsändas till Dalarna, Värmland, Hälsingland, Gästrikland, Bergslagen, »meniga Uppland» och Östergötland, »att de alla samfällt med skola vara ett till att avvärja och nedslå . . . konung Gustavs okristliga regemente».⁴⁶

⁴⁵ GR 1529, s. 357 och 361 f.

⁴⁶ GR 1529, s. 361 f. Av referatet hos Tegel (s. 225) synes framgå, att han haft tillgång till västgötaherrarnas brev till Bergslagen och Dalarna. Enligt Tegels referat av detta brev var avsikten med upproret att fördriva Gustav Vasa »för det lutherska kätteriets skull» och tillsätta »en annan mäktig och from herre, den där fast skickligare skulle vara än konung Gustav». I en skrivelse från Bollnäs av den 11/7 1529 (GR 1529, s. 397) anföres ett brev från Ture Jönsson »så lydandes, att han ville straffa Luther och klagade, att kloster och kyrkor lades i öde». Vid rättegången i Stockholm i febr. 1534 efter klockupproret förelågo brev från Ture Jönsson till Måns Nilsson (Svinhufvud) på Aspeboda, »som han

Det refererade brevet var ställt till Jönköpings stad och allmogen i Småland och utfärdat av nio västgötska riksråd »sambfält med alla frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge över allt Västergötland, som nu församlade voro i dag i Larv». Med denna skrivelse var upproret officiellt beslutat. Den »utvalde hövitsmannen» Måns Bryntesson kunde träda i aktion. Själv berättar han, att han »skrev tillhopa alla de andra frälsemän i Västergötland, som tillförne upplagt var».⁴⁷ Han skrev även till Severin Kijl. Den 1 maj voro båda på Lena kungsgård.⁴⁸ Nils Olsson begav sig till Värmland »och alla bergen». Här arbetade han för att allmogen skulle ansluta sig till upproret och »hålla med honom uppå Herr Ture Jönssons vägnar och biskopens vägnar». I sin propaganda framhöll riksrådet Gustav Vasas okristlighet och ogudaktighet och kallade honom »en kättare och tyrann». Konungen hade lagt bort all fasta och t.o.m. ätit kött i »långfastan». Dessutom spred Nils Olsson ryktet om en »svår» skatt, som konungen påbjudit.⁴⁹

Mötet i Larv blev västgötaherrarnas sista. Det beslutade upproret hann aldrig börja. Framställningen kan därför här lämpligen avbrytas, och frågan om upprorets initiativtagare och orsaker besvaras.

II

I sin undersökning har Norborg fäst uppmärksamheten på att Gustav Vasa, medan upproret ännu pågick, aldrig betraktade och betecknade västgötaherrarna som oroligheternas anstiftare. »I de skrivelser som konungen vid denna tid låter utgå till landskapsmenigheter och enskilda säges resningen konsekvent ha igångsatts av Jönköpings borgare tillika med allmogen i de kring-

i så lång tid fördolt hade». GR 1534, s. 39. K.-I. HILDEMAN, Klockupproret, HT 1946 s. 5 f.

⁴⁷ GR 1529, s. 168

⁴⁸ Se nedan s. 61 f.

⁴⁹ Henning Pedersson till Gustav Vasa 13/5 1529. Se ovan s. 4, not 15.

liggande småländska häraderna.» Först i tvenne senare skrivelser, av vilka den ena är odaterad och den andra är daterad den 25 april 1529, utpekas västgötaherrarna som upprorets initiativtagare. »Källan är i båda fallen», fortsätter Norborg, »en och densamma: en skrivelse som de vid Lekeryd församlade smålänningarna tillställt de kungliga ombuden».⁵⁰ Den odaterade skrivelsen skall dateras i fortsättningen (s. 51 f.). I brevet till Gustav Vasa av den 25 april om smålänningarnas besked i Lekeryd heter det: »Fingo våra sändebud intet svar där vid tinget, utan det sköts upp [till] vad herr Ture Jönsson och de i Västergötland vilja göra därtill, som vi förmärka, att de äro huvudet därtill, som eders Nåde får väl se i denna kopia.»⁵¹ Sedan Gustav Vasa, tillfogar Norborg, »genom sina förhandlare fått ta del av smålänningarnas version, accepterade han den helt. I fortsättningen utpekade konungen alltid Ture Jönsson och de andra västgötska riksråden som upprorets tillskyndare. Därtill hade han förvisso goda skäl. De ledande bland västgötaherrarna hade vägrat biträda en uppgörelse på konungens villkor; Ture Jönsson och biskop Måns stämplade ännu som landsflyktiga mot Gustav Vasa. Å andra sidan hade Jönköpingsborgarna återgått till ordningen och gjort konungen värdefulla tjänster. Så fick Gustav och smålänningarna ett gemensamt intresse av att skjuta skulden på de västgötska riksråden. Över Peder Swart har deras framställning vandrat vidare in i senare historieskrivning.»⁵²

⁵⁰ NORBORG, s. 241 och 245.

⁵¹ GR 1529, s. 366 f. I skrivelsen från förhandlingsmännen av den 29/4 heter det om svaret i Lekeryd: »Dock fingo vi ej annat svar, utan vi skulle hava våra sändebud till de västgötaherrar, som det upphov begynt hade, vad de där annat göra ville lät den mene man sig åtnöja.» GR 1529, s. 370 ff.

⁵² NORBORG, s. 246 f. Härtill må påpekas, att smålänningarna *icke sköto skulden* på västgötaherrarna. De ha endast meddelat, att frågan om fred hänsköts till västgötaherrarna (se föregående not). Det var förhandlingsmännen, som sedan meddelade konungen, att västgötaherrarna voro »huvudet» för upproret. De kungl. sändebuden voro vid detta tillfälle (25/4) väl underrättade. De hade av västgötaherrarna erhållit den begärda lejden och kallats till ett möte i Hjo den 29/4. Det kan även förtjäna påpekas, att Gustav Vasa icke »alltid» utpekade

Trots detta vill emellertid Norborg icke göra gällande, att smålänningarna tagit initiativet till upproret och »att västgötarna först på ett senare stadium anslutit sig». Det förut omnämnda kvittot av Måns Bryntesson av den 27 mars förhindrar, framhåller Norborg med all rätt, en sådan slutsats. Norborg vill dock icke heller göra gällande, »att västgötaherrarna måste ha varit revoltens organisatörer». Resultatet av sin undersökning beträffande frågan, från vem initiativet till 1529 års uppror utgått, sammanfattar därför Norborg på följande sätt: »Den enda slutsats som källmaterialet medger är att en upprorsrörelse kan visas ha varit i full gång i Västergötland under senare delen av mars och att det kommit till våldsamheter i Jönköpingstrakten omkring den 1 april. Att ett samarbete tidigt förekommit mellan de båda upprorshärdarna måste väl förutsättas, men från vem initiativet utgått vet vi inte. En sak torde man dock kunna påstå: att någon form av åsikts- eller intressegemenskap existerat mellan västgötarna och befolkningen i det västliga Småland. Endast så kan upprorets regionala utbredning förklaras.»⁵³ Så långt Norborg.

västgötaherrarna som upprorets tillskyndare. I benådning brevet för Jönköping av den 7/5 heter det: »Ändock vi hava förnummit, att I av Eder själva eller av andras tillskyndelse hava varit första begynnelsen till det uppror . . .» Privilegie- och frihetsbrev samt andra urkunder rörande Jönköpings stad 1284–1785 (ed. KJELLBERG), s. 246 f. I den försäkran, som borgmästare, råd och menigheten i Jönköping avgav till Gustav Vasa av den 18/9 1529, heter det: ». . . detta uppror, som vi nu i denna näst förledne vår oredeliga emot hans nåde begynt och företagit hade . . .» Om detta aktstycke, som är uppsatt i det kungl. kansliet, se nedan s. 86. Talet om »en spricka i den oppositionella fronten», om smålänningarnas svek och om Gustav Vasas och smålänningarnas gemensamma intresse »att skjuta skulden på de västgötska riksråden» (NORBERG, s. 245 ff.) har icke något stöd i det samtida källmaterialet. Se Norborg, s. 238, 282, 289 f. och 295 samt s. 245, not 12. I en skrivelse från en av Västgötaherrarna, Nils Olsson, heter det: »Smålänningarna hava icke givit sig till freds ännu med konungen.» Om detta brev, som är skrivet efter Broddetorsuppgörelsen, se ovan s. 2 not 4. Se även nedan s. 62 f.

⁵³ NORBERG, s. 247 ff. Sammanfattande skriver Norborg (s. 279): »Det är inte längre möjligt att utpeka några särskilda anstiftare. Resningen har av allt att

När och av vem Gustav Vasa först fick uppgift om Ture Jönssons och de övriga rådsherrarnas delaktighet i 1529 års uppror, kan icke med tillgängligt aktmaterial exakt fastställas. Redan före den 20 april var emellertid konungen misstänksam mot den gamle rikshovmästaren, och den 23 visste han, att denne var inblandad i upproret.⁵⁴ I rådets brev av den 25 april talas också om att »några uti Småland och Västergötland, innan råds och utan, hava tagit sig ett oråd före och ganska stort obestånd». Samtidigt förelåg skrivelsen för den delegation, som i Västergötland skulle förhandla med ridderskapet och dess »medhåll».⁵⁵ Vem som var huvudet eller hövitsmannen visste emellertid Gustav Vasa icke den 24 april. Han utgick dock vid detta tillfälle från att det var någon av Kristian II:s »besvurna män, vilken sig så länge haver fördolt här i riket och haft en förrädare lönnliga i hjärtat».⁵⁶ I brev till svågern, greve Johan av

döma varit en gemensam angelägenhet för befolkningen i Västergötland och västra Småland.» På s. 275 heter det emellertid: »Under senare delen av mars har upprorsmännen i Västergötland hunnit organisera en förvaltning, och det finns ingenting som hindrar, att oroligheter förekommit på ett så tidigt stadium att de kunnat utnyttjas som påtryckningsmedel i Lybeck», alltså före den 16/3 1529. Om dessa förhandlingar se nedan s. 39 ff.

⁵⁴ GR 1529, s. 39 f. Gustav Vasa tackar i detta brev, sannolikt daterat den 16/4, för erhållna underrättelser av Johan Turesson och skriver bl.a.: »Var ock än eder fader eller någon annan eder vän något obestånd eller oråd företoge emot oss och sitt fädernesrike (som vi det icke hoppas), skola vi dock aldrig det på eder till sinne draga . . .» Den 23 april (GR 1529, s. 50), alltså endast några dagar efter mötet i Larv, skriver Gustav Vasa till domprosten Göran Turesson: »Som vi skrevo eder till i förgår om det uppror, som begynt är emot oss i Småland och Västergötland, där eder fader, som vi förmärka, skall vara i handel med . . .» Gustav Vasa försäkrade, »att vi eder icke i någon måtto med eder faders obestånd bekymra vele». I detta brev nämnes för första gången i Gustav Vasas skrivelser från våren 1529 Västergötland vid sidan av Småland som hård för upproret. Se även *ibid.* s. 56.

⁵⁵ GR 1529, s. 57 ff. och 59 ff.

⁵⁶ GR 1529, s. 53 f. Då detta brev skrevs den 24/4, hade Gustav Vasa tydligen fått underrättelser om mötet i Larv. Det heter nämligen i brevet, som är ställt till inbyggarna i Dalarna: »Och som vi hava förståndit, då vela de gärna förstärka sig och draga in med sig i samma obestånd alla de som de där till någor-

Hoya, den 29 april meddelade Gustav Vasa, att han förut skrivit, »huru det står till här i Sverige och huru eder husfru, vår syster, är gripen av herr Ture Jönsson och hans anhang, de västgötske herremän, bönder och allmoge i Småland och Västergötland». ⁵⁷ Först några dagar senare eller den 2 maj fick Gustav Vasa det nyss citerade brevet av den 25 april med kopian av smålänningarnas skrivelse från Lekeryd. ⁵⁸ Denna skrivelse utgör alltså *icke den enda källan* för Gustav Vasas kunskaper om Ture Jönssons och de övriga västgötaherrarnas aktion. Då de kungl. delegaterna från Vadstena den 25 april avsånde en kopia av brevet från Lekeryd, visste Gustav Vasa, att Ture Jönsson hörde till de upproriska. Samma dag tillsattes också den redan omnämnda delegationen till Västergötland under Strängnäs biskopens ledning.

Gustav Vasas oro omedelbart efter underrättelsen om västgötaherrarnas hållning framgår tydligt av det redan citerade brevet till greve Johan av Hoya av den 29 april. Förräderiet var så stort och så vitt utbrett, skrev konungen, att han icke visste, »var vi oss skola förlåta till». Greven borde därför undsätta konungen med »den största makt, hästar och rustning», som

ledes komma kunna.» Se även *ibid.* s. 61 f. och 355 f. Om sistnämnda brev se nedan s. 64, not 81.

⁵⁷ GR 1529, s. 67 ff. NORBORG, s. 241 f. I ett tidigare odaterat brev till samme adressat (GR 1529, s. 43 f.) heter det däremot: »Ty den småländska allmoge med de borgare i Jönköping hava begynt ett nytt obestånd och uppror igen emot oss och hava gripit vår kära syster, eder husfru och dem med henne vore.» Se även *ibid.* s. 48 f. Den 29/4 skrev Gustav Vasa till manskapet på Älvsborgs slott om upproret och erinrade det om »vad ära och redlighet haver inne att bära med dem som tjäna för kläde och penningar». Han hoppades, att manskapet icke skulle svika honom »utan hålla och försvara vårt och kronans slott Älvsborg oss tillhanda med vår tro man Severin Kijl». Han ville också undsätta dem »med makt, skepp och värjor» och utbetala lönen. »Därför låter eder i ingen måtto tränga ifrån oss. Vi vilja uppfylla eder all den skada och skadegäld I därutöver få för vår skull». GR 1529, s. 70. Skrivelsen är tydligen direkt föranledd av de underrättelser, som Gustav Vasa erhållit om västgötaherrarna.

⁵⁸ Datum för brevets framkomst, »Vigilia inventionis crucis», är angivet på avskriften i riksregistraturet. GR 1529, s. 366 noten.

han kunde, men samtidigt se till att Finland blev »förvarat» åt honom. Ljuspunkter saknades visserligen icke. På Stockholm kunde han lita, frälsemännen i Uppland hade lovat bistånd, en delegation hade sänts till Västergötland, och allmogen i Östergötland, Dalarna och Uppland hade lovat att »sitta stilla». Trots detta var det nödvändigt att ha »svärdet i handen och makten, om behov göras skulle». Greven uppmanades till sist att undsätta sin svåger med knektar och anskaffa sådana i Livland. Kunde han icke personligen infinna sig i huvudstaden, borde han omgående underrätta om utgången av förhandlingarna i Lübeck. Härom visste alltså Gustav Vasa ingenting den 29 april, »ty de ärliga män i Västergötland behålla såväl alla breven, som dem där breven hade.»⁵⁹

Då det gäller att fastställa västgötaherrarnas roll i 1529 års uppror, bör även följande påpekas. Samtidigt med mordet på Gottfrid Sure och fångslandet av grevinnan av Hoya och Wulf Gyler sammankallade Magnus Haraldsson, Ture Jönsson och Måns Bryntesson rådsherrarna och en del adelsmän i Västergötland till ett möte i Skara den 12 april.⁶⁰ Redan i skrivelsen av den 4 april hade smålänningarna förklarat: »Vi veta oss den mene man till hjälp och tröst i Västergötland.»⁶¹ Ett samarbete har alltså skett på ett mycket tidigt stadium. En sammanställning av de i det bevarade källmaterialet förekommande tidsuppgifterna är också ägnad att belysa förhållandet. Östgötarnas svar skulle vara smålänningarna tillhanda senast den 11 april. Mötet i Skara, där representanter för smålänningarna voro närvarande, hade sammankallats till den 12 april. Det är även överraskande,

⁵⁹ GR 1529, s. 67 ff.

⁶⁰ I sitt förutnämnda intyg (ovan s. 7 not 20) skriver Severin Kijl: »På den tid jag hade Älvsborg i värjo . . . fick jag herr Ture Jönssons och bisp Måns och herr Måns Bryntessons skrivelse, att jag skulle möta dem i Skara». I riksrådets försvarsskrift heter det betecknande nog så här: »Item först skriver herr Ture och bisp Måns alla dem i rådet är att möta i Skara . . .» GR 1529, s. 163.

⁶¹ GR 1529, s. 357. Den här tryckta texten är på denna punkt korrupt. Se övriga tryck!

att man i Lekeryd den 8 april visste, att Severin Kijl skulle vara närvarande vid mötet i Skara den 12 april.⁶² Han är den ende utanför riksrådens krets, som omnämnes i skrivelsen av den 8 april. Då smålänningarna i sistnämnda skrivelse anhöllo, att västgötaherrarna skulle bli deras »jordiska huvud» och »straffa och vedersaka denne omilde konung Gösta och hans lutherska parti»,⁶³ var redan riksrådet Måns Bryntesson utsedd till »hövitsman» för en revolt, riktad mot »den tyranniske och förrädiske konung Gustav». Uppdraget att vara »hövitsman» för upprorshären hade givetvis Måns Bryntesson fått av de västgötska riksråden. Då dessa senare föregåvo sig pröva en anhållan från smålänningarna om deltagande i deras för västgötarna förment okända uppror, var detta, skriver Norborg med all rätt, »endast spegelfäkteri».⁶⁴ Allt talar för att västgötaherrarna voro revoltens organisatörer och brevens tillskyndare. Norborg framhåller också, att upprorsmännen i Västergötland under senare delen av mars »hunnit organisera en förvaltning» och att man kunnat utnyttja oroligheterna som påtryckningsmedel vid den uppgörelse, som ägde rum i Lübeck den 16 och 17 mars 1529. Norborg avvisar icke heller helt Peder Swarts uppgift, att västgötaherrarna började sina upprorsplaner redan 1528,⁶⁵ en fråga som skall dryftas i det följande.

Av det ovan anförda synes mig endast en slutsats kunna dras. Upphovsmännen till och organisatörerna av 1529 års upprorsrörelse voro de västgötska riksråden med Ture Jönsson och Magnus Haraldsson i spetsen. En rad samtida källor äro på denna punkt överens. Ledarna drogo också själva konsekvenserna av sitt handlingsätt och lämnade landet. Att västgötaherrarna handlade i mycket nära kontakt med borgmästaren i Jönköping, är också uppenbart. I skrivelsen från Larv den 20 april

⁶² Ovan s. 7 och GR 1529, s. 358 f.

⁶³ GR 1529, s. 359.

⁶⁴ NORBORG, s. 248.

⁶⁵ NORBORG, s. 275 och 291.

1529 till smålänningarna talade de om det uppror, »det I och vi begynt hade». I verkligheten var det också så.

I mycket nära samband med frågan om upprorets initiativtagare står det andra lika väsentliga spørsmålet om orsakerna till 1529 års uppror. Båda dessa problemkomplex höra på det närmaste samman, och svaret blir i mycket beroende av hur den första frågan besvaras.

Det bör då först understrykas, att orsakerna till detta upprorsförsök voro många och mycket olika. Att väga dessa mot varandra förefaller ganska hopplöst. Var och en av de agerande såg frågan ur sin synpunkt. Borgmästaren i Jönköping Nils Arvidsson, som tydligen spelade en mycket framträdande roll,⁶⁶ drevs helt visst av andra motiv än biskopen i Skara.⁶⁷ Prästen i Valstad hade säkerligen andra motiv än Ture Jönsson. Rådsherrarnas och frälsets synpunkter sammanföll icke utan vidare med böndernas. Frälsemännen voro dessutom inbördes splittrade. Aktmaterialet ger en provkarta på alla möjliga missnöjesanledningar. Alla voro emellertid missnöjda med Gustav Vasa och dennes »okristliga regemente». Detta missnöje är det gemensamma för alla, även om motiveringarna variera. I reformationstidens väldiga religiösa, sociala och ekonomiska omvälvning intog genomgående det »lutherska kätteriet» en framskjuten, stundom dominerande plats i raden av missnöjesanledningar. Allt sedan trontillträdet 1523 hade Gustav Vasa brottats med detta problem. »Det är intet ringa ärende», skrev Johannes Magnus 1534 till Gustav Vasa, »att söndra ett helt

⁶⁶ NORBORG, s. 245. Se dock not 52 ovan.

⁶⁷ I brevet till domkapitlet i Skara den 21/10 1529 skriver Magnus Haraldsson bl.a. följande: *Nec etiam sicut scribitis, moliebamur humani sanguinis effusionem aut in regis vel regni perniciem, sed solum quod nostrum et pastoralis officii erat intendebamus videlicet Lutheranae haeresis e regno radicalem extirpationem, quia magis veremur sanguinis effusionem ac horrendam divinae ultionis plagam regni incolis suo tempore generabit.*» H. SPÉGEL, *Skriftelige bewis hörande til swenska kyrckiohistorien* (1716), s. 150 ff.

konungarrike från en allmänlig kristen kyrka». ⁶⁸ Riktigheten av dessa ord fick Gustav Vasa erfara i rikt mått, innan skilsmässan var klar. Källorna till 1529 års uppror domineras också av de religiösa och kyrkopolitiska motiven. »Redan en snabb genomläsning av de i Gustav Vasas registratur avtryckta aktstyckena», skriver Norborg, »ger vid handen, att källmaterialet på ett mycket markant sätt domineras av det religiösa motivet». Norborg understryker emellertid samtidigt materialets tendentiösa karaktär. ⁶⁹ Ingen har klarare genomskådat detta än Gustav Vasa. Vid riksdagen i Strängnäs, som utgör avslutningen på 1529 års uppror, bemöttes punkt för punkt de framförda klagomålen, både de religiösa och de mera allmänt politiska och ekonomiska. De mot konungen riktade anklagelserna voro i regel mycket allmänt hållna och delvis välkänt propagandamaterial från föregående år. Redan 1525 hade dalkarlarna anklagat Gustav Vasa, för att han hade brutit den ed, han svor i Strängnäs, berövat kyrkor och kloster deras klenoder, beskattat kyrkor och kloster, präster och munkar, köpstadsmän och bönder och tagit utlänningar i sin tjänst. ⁷⁰ I princip framfördes samma klagomål 1529. Endast antalet hade ökats. Enligt smålänningarnas skrivelse av den 4 april hade Gustav Vasa ödelagt klostren och tagit deras klenoder, fördrivit biskopar, prelater, präster och munkar för att kunna lägga beslag på deras gods, tionde och övrig egendom och insatt kättare och förlupna munkar till kyrkoherdar. Dessa hade så bedragit allmogen med falsk lärdom och »bortlagt allt det till Guds tjänst tillhörde och komma kunde». Konungen hade vidare kränkt sakramenten och låtit trycka kätterska böcker. I skrivelsen av den 8 april tillfogades, att Gustav Vasa hade ätit kött i »långfastan», hädat helgonen »och deras beläten», låtit översätta mässan till svenska och påstått, att ingen mässa skulle förrättas utan kommunikanter. Skrifter-

⁶⁸ GR 1534, s. 376 f.

⁶⁹ NORBORG, s. 259 ff.

⁷⁰ HSH XXIII, s. 15 ff. STENSSON, s. 273 ff., och YRWING, s. 45 ff.

mål, prästvigning, smörjelser av olika slag och konfirmationen skulle försvinna »med mycken annan förgiftig lärdom, där han haver låtit uppkomma». Dessutom hade han brutit den ed, han avlade vid konungavalet i Strängnäs 1523, »att han den helga kyrka med hennes personer beskärma skulle».⁷¹

Västgötaallmogen tog först i Larv den 20 april ställning till smålänningarnas skrivelser och de däri framförda klagomålen. I skrivelsen från »herredagen» i Larv heter det, att de närvarande insett, att smålänningarna övergett Gustav Vasa på grund av det okristliga regemente, som han hade infört »med det lutherska kätteriet . . . och många andra stora, dråpliga brister, som vi alla hava emot honom». Vad det var för »andra stora, dråpliga brister» omnämndes dock icke. En nyhet kunde man dock tillfoga. Gustav Vasa hade påstått, att jungfru Maria icke var bättre än andra syndiga kvinnor. Han hade vidare »nödgat» munkar och präster att gifta sig, och somliga av nunnorna hade hamnat »uti uppenbara horkrog». Åter tillfogades: »med många andra stycken emot alla kristliga gamla sedvänjor».⁷² Västgötarnas slutliga ställningstagande till smålänningarnas appell ger alltså praktiskt taget ingenting nytt till belysning av frågan om orsakerna till upproret.

Sanningen i de i det föregående omnämnda beskyllningarna var delvis ganska minimal. Vid riksdagen i Västerås 1527 förklarade bönderna, att munkar och präster förde mycket fåfängt tal om den nya tron och lärdomen. Då frågan om lärdomen emellertid övergick deras »föga förstånd», hänsköto de den till prästerna.⁷³ Två år senare uppträdde bönderna som den gamla

⁷¹ GR 1529, s. 356 ff. I landslagen hade eden denna formulering: Konungen »skall älska Gud och den helga kyrka och rätt henne styrka oskadd all konungalik rätt, kronan och all Sveriges allmoge». MELL, KGB V; KLL, KGB IV. Även dalkarlarna hade 1525 uteslutit orden om konungens rätt etc. STENSSON, s. 298, och YRWING, s. 46 f.

⁷² GR 1529, s. 361 f. Även i brevet till Karl V talar Ture Jönsson om att nunnor »voro komna i uppenbara horkrog». GR 1530, s. 515 ff.

⁷³ SRA 1, s. 81.

trons ivriga försvarare. Det »lutherska kätteriet» höll nu på att »platt» fördärva dem. Det mesta var dock endast hörsägner: »Som vi nu hört och förstått hava.»⁷⁴ Det är visserligen högst sannolikt, att evangelisk mässa vid denna tidpunkt firades i Stockholm vid sidan av den medeltida. Men ännu existerade icke någon svensk mässa eller handbok.⁷⁵ En strid om prästvigningen uppstod först på 1540-talet.⁷⁶ Om konfirmationen skrev Gustav Vasa till allmogen i ärkestiftet och i Småland i slutet av år 1528, att han skulle tillse, »att den del eder bör på kristendomens vägnar, som är färmelse och annat sådant, skall intet försummat bliva». När dekanen Nils Andreae samma år förordnades att biträda biskopen i Västerås stift, fick han samtidigt Gustav Vasas uppdrag att »visitera och färma i andra stift, som nu biskopslösa äro», d.v.s. i Uppsala och Linköpings stift. Ända fram till mitten av 1530-talet finnas belägg för att den romerska konfirmationen var i bruk.⁷⁷ Några kyrkliga förändringar torde icke ha ägt rum varken i Västergötland eller Småland på våren 1529.⁷⁸ Den 20 maj försäkrade också bönderna i Vadsbo, att Gustav Vasa hållit dem vid »lag och rätt och goda, gamla sedvänjor».⁷⁹ Olavus Petris skrift om sakramenten är daterad den 14 aug. 1528.⁸⁰ Den var förvisso fullkomligt okänd för allmogen i Småland och Västergötland på våren 1529. Talet om fördrivna biskopar, prelater, präster och munkar byggde icke på det verkliga förhållandet i de berörda trakterna. Källorna ha i varje fall intet att meddela härom.

⁷⁴ GR 1529, s. 358.

⁷⁵ SVEN KJÖLLERSTRÖM, *Missa Lincopensis* (1941), s. 38 och 43.

⁷⁶ IVAN SVALENIUS, Georg Norman (1937), s. 229 f.

⁷⁷ GR 1528, s. 156 ff. och 161 f., samt C.-G. ANDRÉN, *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid* (1957), s. 246 och 251.

⁷⁸ NORBORG, s. 260 ff.

⁷⁹ Strödda hist. handl. 1 a. AHLQVIST, s. 29. NORBORG påpekar (s. 249), att denna skrivelse saknar källvärde. Den har här endast anförts för att belysa böndernas beroende av sina ledare. Se ovan s. 23 f. Skrivelsen slutar med en del önskemål beträffande »vår vinterskatt».

⁸⁰ OPSS 1, s. XXVIII och 369 ff.

Klagomålen mot Gustav Vasas hårda beskattning av kyrkorna och hans förhållande till klosterväsendet vilade dock på ett verklighetsunderlag. Kampen mot klostren hade pågått i flera år. Strax efter riksdagen i Västerås skrev Laurentius Andreae till abbedissan Ingegerd i Skokloster, att hon icke längre kunde få allt efter sitt sinne, enär timglaset var »näst utlupet för den parten, som här till dags haver mycket väldig varit».⁸¹ Följande år kom Olavus Petris våldsamma kritik av klosterväsendet i skriften »Een liten boock j huilko closterleffwerne forclarat warder» med mottot: »De skola ingen mer framgång hava, för ty deras galenskap varder [för] alla uppenbar.»⁸² Två år senare eller 1530 förklarade Gustav Vasa, att han helst såge, att klostret i Skara lades »platt» öde och att munkarna förflyttades till Sigtuna, om det blott kunde ske »utan mycket rop».⁸³ Småläningarna kunde också i april 1529 hänvisa till vad som skett i Nydala kloster, och prokuratorn i Linköpings domkapitel hade redan 1527 konfiskerat en del klenoder i Askaby kloster.⁸⁴ I det redan omnämnda förläningsbrevet för fogden Gottfrid Sure hade Gustav Vasa visserligen föreskrivit, att de munkar, som önskade stanna kvar, skulle få sitt »redliga uppehälle till mat och öl efter tillbörlighet».⁸⁵ Fogden synes emellertid ha gjort i det närmaste rent hus i klostret både på munkar och inventarier. Han tog bl.a. klostrets klenoder, heter det i skrivelsen av den 4 april. Senare på året kunde också Gudmund Persson och Esbjörn Skrivare till Gustav Vasa sända fem helgedomakar och ett spänne från Nydala kloster.⁸⁶ Några liknande åtgärder mot övriga kloster i Småland och Västergötland äro emellertid icke

⁸¹ NATAN LINDQVIST, Studier över reformationstidens bibelsvenska (1918), bilagor s. 18 f., och T. BERG, Riksdagens utveckling under den äldre Vasatiden 1521–1592 (Sveriges riksdag 1: 2, 1935), s. 80 f.

⁸² OPSS I, s. XXIX f. och 473 ff.

⁸³ GR 1530, s. 211 f.

⁸⁴ GR 1529, s. 356 f. O. KÄLLSTRÖM, Medeltida kyrksilver (1939), s. 152 f.

⁸⁵ GR 1529, s. 12 f.

⁸⁶ Räntekammarboken 1529 (fol. 12) och KÄLLSTRÖM, s. 227.

kända.⁸⁷ I Västergötland hade dock allmogen i färskt minne Gustav Vasas ingripande 1526–1527 mot kapellbygget åt »den heliga pigan», vartill bönderna sammanskjutit ett betydande belopp i form av offergåvor. Allt beslagtogs av Gustav Vasa, som förbjöd arbetets fortsättning. »Genom dylika smådrag beredde», skriver Gottfrid Carlsson, Gustav Vasa »delvis själv jordmänen för de kommande bondeupproren, och det vore alls icke förvånande, om tanken på 'den helga pigga' och hennes förolyckade kapell spelat en roll, när menigheten i Mark, såsom otvivelaktigt var fallet i likhet med andra västgötabönder anslöto sig till 1529 års resning mot det från deras synpunkt sett kätterska kyrkoregementet.»⁸⁸ I mars 1527 hade Hans Brask, Magnus Haraldson och Ture Jönsson underhandlat med allmogen i Västergötland och uppmanat den att icke »gå under den evangeliska lärdom». Själva skulle de ha förklarat, att de hellre ville dö än acceptera en sådan nymodighet.⁸⁹

Förutom det »lutherska kätteriet» och allt vad detta ställt till anförde västgötarna i sin skrivelse från Larv »många andra stora, dråpliga brister».⁹⁰ Exempel på sådana »brister» finner man i smålänningarnas båda skrivelser av den 4 och 8 april. Här omnämnas sålunda olaga skatter, omilda och hårda fogdar. I den senare skrivelsen påtalas »den stora skatt och olaga tunga . . . med silverpenningar, smör, skinn och hudar till riksens gälds betalning».⁹¹ Upprorets ledare uppges också ha utfärdat för-

⁸⁷ SCHÜCK, s. 544, och NORBERG, s. 263, not 12.

⁸⁸ G. CARLSSON, Nya svenska helgon vid reformationstidens ingång, KÅ 1920–1921, s. 244 ff. Det av Ture Jönsson påbörjade klosterbygget förbjöds av Gustav Vasa. GR 1527, s. 306 ff. och 436 ff.

⁸⁹ GR 1527, s. 111 f. Vid denna tidpunkt misstänkte Gustav Vasa västgötaherrarna för samröre med dalkarlarna. Se GR 1527, s. 413 ff. och s. 432 ff. I brev till Kristian II meddelade Hans Mickelsen, att svenskarna gjort uppror och att Ture Jönsson och Måns Bryntesson tillskrivit Gustav Trolle. Dipl. Norv. 14, s. 541 ff. G. CARLSSON, En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa, NTBB 1918, s. 33, och L. SJÖDIN, Västerås möte 1527, HT 1927, s. 128, not 4.

⁹⁰ GR 1529, s. 361, och NORBERG, s. 264.

⁹¹ GR 1529, s. 356 ff. I skrivelsen av den 4/4 heter det: »Och vad yttermera

falskade brev om en ny silverskatt på den menige man.⁹² Till klagomålen från både smålänningar och västgötar hörde även, att Gustav Vasa brutit den ed, han svor vid kungavalet i Strängnäs 1523.⁹³ Att här senast omnämnda klagomål hade fog för sig, är ofrånkomligt och behöver icke närmare kommenteras.

Av det anförda framgår, att de mot Gustav Vasa riktade klagomålen återfinnas i smålänningarnas skrivelser. I sak hade västgötarna mycket litet att anföra därutöver. Vad som verkligen skett i Småland var, att fogden Gottfrid Sure, då han erhöll Nydala kloster i förläning, tydligen förmått munkarna att lämna klostret och för konungens räkning lagt beslag på klostrets klenoder. De övriga anklagelserna av religiös karaktär grundade sig på hörsägnen, vad smålänningarna »nu hört och förstått». Det var om reformationen i Stockholm smålänningarna ordade. Det var i Stockholm »och där uppe i landet», man förlöjligade den svenska mässan. När de kungl. delegaterna för Gustav skildrade allmogens ovilja, hänvisade de icke till någon konkret händelse i Småland eller Västergötland. Kritiken riktades i stället mot reformatörerna och särskilt mot Laurentius Andreaes framfart mot klostret i Skänninge. När de något senare försäkrade, att allmogen aldrig utan våld skulle acceptera »den lärdom, som en tid lång av några föregivet är», anförde de, att »här grunkas ganska illa om den predikan i Uppland är».⁹⁴

Under 1529 års uppror spelade alltså det religiösa motivet en viktig roll i propagandan. Detta gäller redan upprorsmännens egna proklamationer men framför allt de skrivelser, som utfär-

tunga och olagliga skattningar och vilka omilda och onda fogdar där fattig allmoge olagliga förtungad varit haver, är eder nog vitterligt.» Jfr NORBORG, s. 261 not 5.

⁹² GR 1529, s. 74 f. och 99. I sin skrivelse av den 13/5 (ovan s. 4 not 15) talar även Henning Pedersson om att Gustav Vasa uppgavs ha påbjudit »en svår skatt, den dem ej möjlig var till att utdraga».

⁹³ GR 1529, s. 358 och 361.

⁹⁴ GR 1529, s. 367 och 371.

dades av förhandlingsmännen.⁹⁵ Som i det följande skall påpekas, blev i de sistnämndas skrivelser det religiösa motivet *det enda*. Som Norborg framhållit, finns dock ingenting, som tyder på, »att just Småland och Västergötland vid denna tid på något särskilt påtagligt sätt skulle ha haft kännning av de reformatoriska framstötarna».⁹⁶ I själva verket stodo dessa områden praktiskt taget ännu helt utanför den reformatoriska rörelsen. Detta framgår mycket klart av källorna och har understrukits i det föregående. De verkliga orsakerna till de upproriskas klagomål beträffande det »lutherska kätteriet» lågo utanför de berörda områdena. Det var i huvudstaden, som detta 1529 hade sitt centrum. Landsbygden var ännu nästan helt oberörd av de religiösa förändringarna och även av den reformatoriska förkunnelsen. Med ledning av det bevarade aktmaterialet kan därför det religiösa och kyrkopolitiska motivet till herrarnas aktion 1529 anges på detta sätt. Gustav Vasas okristliga regemente, förorsakat av det »lutherska kätteriet», måste förhindras i tid, om icke alla skulle »bli platt fördärvade i grunden». Det gällde med andra ord att sätta en gräns för den utveckling, som på våren 1529 efter reformatorernas framträdande på kyrkomötet i Örebro var tydligt skönjbar i Uppland. Målet för upproret var att störta »kättaren och tyrannen» Gustav Vasa och därmed sätta en gräns för reformationens fortsatta framgång. Mot denna bakgrund får talet om goda, gamla, kristliga sedvänjor sin mening. Det gällde hela den bestående kyrkliga ordningen. Bakom detta krav stodo 1527 och 1528 rådsherrarna. Förhållandet var detsamma 1529. Det var de västgötska rådsherrarna, icke allmogen, som kände närmare till förhållandena i Stockholm och den roll, som reformatorerna där spelade, och kunde utnyttja dessa kunskaper i sin propaganda bland allmogen. De visste också något om Gustav Vasas personliga uppfattning om och inställning till de frågor och problem, som påtalas i de utfär-

⁹⁵ Se även NORBORG, s. 261 f. och 265 f.

⁹⁶ NORBORG, s. 262 f. Om förhållandena i Linköpings stift se SCHÜCK, s. 563.

dade proklamationerna. Det förtjänar även påpekas, att Magnus Haraldsson och Ture Jönsson efter upproret påstodo, att de titt och ofta uppmanats att med »värjande hand» ingripa mot det »lutherska kätteriet», om inga andra vägar öppnades. De hade också flera gånger uppmanat Gustav Vasa att överge samma kätteri.⁹⁷ I själva verket innebära dessa uttalanden ett indirekt erkännande av den roll, som brevskrivarna hade spelat. På våren 1529 sattes aktionen i gång, och avsikten var att samla hela riket till kamp mot »kättaren och tyrannen», som gjort gemensam sak med reformatorerna. För upprorets ledare var Gustav Vasas störtande det primära.

Det förtjänar emellertid än en gång att understrykas, att de religiösa motiven naturligtvis icke voro de enda. Den hårda beskattningen var ett annat och mycket viktigt motiv i propagan- dan. En ganska god sammanfattning av en av de ledande män- nens inställning finner man i de anklagelsepunkter, som Ture Jönsson i Larv riktade mot Gustav Vasa.⁹⁸ Den första punkten var även här »den lutherska lärdomen». Det var denna, som var orsaken till allmogens »obestånd». Den andra punkten gällde Gustav Vasas brandskattning och ödeläggelse av kyrkor och kloster, »således att om riket någon tid framdeles kommer i nederfall, vore då intet till att taga och upprätta riket med igen». I den tredje anklagelsepunkten berörde Ture Jönsson kröningen i Uppsala 1528, då Gustav Vasa i sin ed uteslöt orden om att skydda biskoparnas, kyrkans och de världsliga stormännens rättigheter.⁹⁹

De tre anförda anklagelserna äro alltså de samma som de i de föregående skrivelserna omnämnda. Motiveringen är dock i den andra punkten en annan, och i stället för valeden i Sträng- näs angriper Ture Jönsson kröningseden i Uppsala. I sak före-

⁹⁷ GR 1529, s. 388 ff.

⁹⁸ GR 1529, s. 168 f., och NORBERG, s. 264 f.

⁹⁹ Om kröningseden se G. CARLSSON, Gustav Vasas kröningsed, HT 1946, s. 321 ff.

ligger dock ingen olikhet. Annorlunda är förhållandet med den fjärde och sista punkten. Gustav Vasa beskylldes i denna för att ha »skrivit efter 24 tyska riddersmän till att giva arv, eget land och län och uppsätta utöver infött ridderskap». Dessa klagomål voro dock icke någon nyhet. Under senmedeltidens unionsförhandlingar hade en av huvudpunkterna i det svenska rådets krav gentemot de danska konungarna varit, att rikets slott skulle besättas av svenska män. Gustav Vasas länspolitik visar också under de första åren enligt Ingrid Hammarström »sådana drag, som bör ha verkat utmanande på opinionen inom aristokratin». Problemet hade berörts vid herredagen i Vadstena 1524, och följande år klagade dalkarlarna över att Gustav Vasa föredrog utlänningar framför svenska män.¹ Även till den av Måns Bryntesson enligt egen uppgift författade eden hörde, såsom redan nämnts, en protest mot indragandet av »någon dansk, tysk eller utlänning till att förnedra vår rätte infödde herre och konung». Ifrågavarande punkt utgör alltså liksom kravet på »goda, gamla, kristliga sedvänjor» ett karakteristiskt drag i rådsherrarnas kamp mot den alltmer expanderande kungamakten och den reformatoriska rörelsen.

Då det gäller frågan om upprorets regionala utbredning synes mig följande böra observeras.

Av Ingrid Hammarströms undersökning framgår, att landskapet Västergötland vid tiden för 1529 års uppror intog en särställning. I detta landskap fanns det liksom i Uppland 29 häradar. Av dessa voro i Uppland endast ett fåtal eller 3 1/2 eventuellt 4 1/2 bortförlänta, medan däremot i Västergötland icke mindre än 19 voro förlänta till olika stormän, därav ett par mot en årlig avgift. Endast i Kind och Vadsbo funnos vid mitten av 1520-talet kronofogdar.² Icke utan rätt ser J. A. Almquist i dessa förhållanden en viktig orsak till 1529 års uppror.³

¹ HAMMARSTRÖM, s. 197 ff.

² HAMMARSTRÖM, s. 263 och 344. J. ROSÉN, Svensk historia, 1 (1962), s. 395.

³ ALMQUIST, 2 s. 96 f.

Kronans inkomster från detta landskap voro på grund av förläningarna mycket obetydliga, och varje förändring i landskapets särställning måste framkalla ovilja och oro både bland allmogen⁴ och bland adelsmännen. En konflikt mellan Gustav Vasa och Västergötlands stormän låg synnerligen nära till hands. Konungens åtgärder hade också på ett tidigt stadium framkallat en tydlig irritation.

Måns Bryntesson, en av Gustav Vasas mest betrodda och anlitade män av den yngre adelsgenerationen,⁵ fick 1524 Älvsborgs län som vanlig förläning utan räkenskapsplikt. Allmogen uppmanades, att utgöra alla skatter till Måns Bryntesson som deras »rätta landsherre». Redan följande år ändrades emellertid detta förhållande så, att Måns Bryntesson fick lämna sin ställning som fri läntagare och foga sig i att göra räkenskap för sin förvaltning som vanlig fogde. Sedan Måns Bryntesson ingått äktenskap och vid kröningen 1528 slagits till riddare och upp tagits som medlem i rådet, klagade han hos Gustav Vasa. Resultatet blev, att det formella ansvaret för räkenskaperna lades på slottsskrivaren. Någon förändring i sak skedde emellertid icke.⁶ Det är därför mycket naturligt, att Måns Bryntesson

⁴ Ifråga om allmogens inställning till förändringar i skatteväsendet må här endast hänvisas till att Gustav Vasa vid riksdagen i Vadstena 1524 begärde, att »sämjorna i Västergötland och annorstädes» skulle avskaffas »och rätta skatten utgå som i forntid utgick». Rådet sköt frågan på framtiden. GR 1524, s. 260 och 263. 1540 skrev Gustav Vasa om dessa sämJOR, att allmogen i Västergötland räknade dem som »stora friheter och privilegier». GR 1540, s. 91 f.

⁵ Om Gustav Vasas förtroende för Måns Bryntesson lämnar registratoret en mångfald exempel. Här skall endast påpekas, att konungen redan på ett tidigt stadium försäkrade sig om att Måns Bryntesson skulle komma med till riksdagen 1527. GR 1527, s. 152 f. Om Måns Bryntessons släkt se J. E. ALMQUIST, *Ätten Lilliehöök, Släkt och hävd 1962*, s. 1 ff.

⁶ GR 1524, s. 244 f., ALMQUIST, 2 s. 99, och HAMMARSTRÖM, s. 199, 263 och 271. I en instruktion från januari 1525 kallas Måns Bryntesson i rubriken »hans Nådes fogde». GR 1525, s. 15. Enligt ALMQUIST (s. 99) avgav Måns Bryntesson vid sitt giftermål en förklaring, att han ej längre var hågad att »stå uti någon räkenskap för sådan saks skull». Se även GR 1528, s. 18 f.

ställdes sig till förfogande som »hövitsman» för den här, som skulle störta den »tyranniske och förrädiske konung Gustav».

Av de västgötska riksråden var det icke endast Måns Bryntesson, som med rätta kunde känna sig kränkt och förfördelad av Gustav Vasa. En av de under upproret mera aktiva männen, riksrådet Nils Olsson, hade 1527 fått avstå från Sundals härad, som i stället givits åt befallningsmannen på Karlsborg Jakob Krumme. Förlusten härav har otvivelaktigt bidragit till Nils Olssons beslut att delta i upproret.⁷

Förhållandet mellan Gustav Vasa och Ture Jönsson, »den överste i denna landsända [Västergötland] både i en måtto och andra»,⁸ hade i stor utsträckning präglats av ömsesidig miss-tänksamhet. Liksom biskop Magnus Haraldsson stod Ture Jönsson Hans Brask mycket nära. Båda voro avgjorda motståndare till de reformatoriska idéerna och hoppades att genom en gemensam aktion kunna »stoppa Gustav Vasa på hans väg mot maktfullkomligheten»,⁹ återställa den mycket allvarligt hotade maktbalansen i riket och hejda den framträngande reformationen. Då Gustav Vasa 1528 tog stämning på Sten Stures och fru Ingeborgs arvingar, till vilka även Ture Jönsson hörde, angående de Stureska arvegodsens, bidrog detta ingalunda till att förbättra förhållandet till den ledande mannen i Västergötland. Riksrådets dom föll i Lödöse den 13 aug. 1528 och i enlighet med Gustav Vasas önskemål. Genom denna utgång av processen led Ture Jönsson ett ekonomiskt nederlag, som på goda grunder kunde anses som ett utslag »mera av makten hos hans vederpart än av rättvisan hos de lagskipande».¹⁰ I Lödöse fatta-

⁷ GR 1527, s. 311, och G. CARLSSON, HT 1923, s. 60 not 4. I ett brev uppmanade Nils Olsson fogden Lasse Skrivare att icke befatta sig med Sundal, förrän detta regemente, »som vi alla hava tagit oss före», övergivits. Strödda hist. handl. 1 a. Jfr AHLQVIST, s. 26.

⁸ GR 1527, s. 306 f.

⁹ YRWING, s. 133. Om förhållandet mellan Hans Brask och Magnus Haraldsson se G. OLSSON, Stat och kyrka i Sverige vid medeltidens slut (1947), s. 247 f.

¹⁰ ALMQUIST, 1 s. 64. Enligt ett 1530 upprättat register över brev i kammaren

des även beslut om att alla läntagare till kronan skulle betala 10 % av förläningsintäkterna till den lübska skuldens avbetalning. Varje länsinnehavares inkomster skulle noga upptecknas och värderas. Att »denna för svenska förhållanden ovanliga skatt på läntagare» icke hälsades med någon tillfredsställelse i Västergötland är uppenbart. Beslutet torde heller aldrig ha förverkligats. »Västgötaherrarnas uppror», kommenterar Ingrid Hammarström, »påminde i tid om att Gustav Vasa ej kunde riskera att förlora adelns politiska stöd».¹¹

III

Uppfattningen om ett samband mellan 1529 års upprorsrörelse och de sedan hösten 1528 pågående förhandlingarna mellan Gustav Vasa och Lübeck om den svenska statsskulden är av gammalt datum. Sålunda uppger Erick Jöransson Tegel i sin krönika från 1622, att de svenska sändebuden, greve Johan av Hoya och Wulf Gyler, gingo med på lübeckarnas krav, då de fingo underrättelse om västgötaherrarnas uppror. De fruktade nämligen, att lübeckarna skulle »slå sig till herr Ture». Förden-skull, fortsätter Tegel, trädde de »något över deras medgivna befallning den summa högre till att betala än hon eljest var».¹² Den tyske forskaren H. Handelsmann uppger i sin undersökning från 1853, att rådsherrarna framhöllo, att man på grund av upproret i Sverige var oviss om vem som skulle betala skulden. Det vore därför icke nödvändigt att köpslå så ingående. Gustav Vasa kunde än en gång behöva lübeckarnas hjälp. Den skulle han då icke få så lätt som förra gången. Ehuru ogärna fogade

(N. EDÉN, Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1899), s. 24 not 3) förvarades breven på de »köpegods, som vår nådigste Herre igenvann i Lödöse herredag av fru Ingeborgs arvingar», i en särskild ask. RA:s ämbetsarkiv D 2: 1: Förteckningar av flera slag. Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618.

¹¹ HAMMARSTRÖM, s. 422, och GR 1528, s. 143 f.

¹² TEGEL, s. 220.

sig nu de svenska sändebuden i de uppställda villkoren.¹³ Tegels och Handelsmanns uppgifter underkändes av Ahlqvist, »då underhandlingarna fördes och avslutades i mars, och upproret utbrast först i april».¹⁴ Norborg framhåller emellertid, att Ahlqvists »negativa ståndpunkt inte är hållbar», även om traditionsuppgifterna hos Tegel icke medge »några säkra slutsatser i positiv riktning». Sammanfattningsvis konstaterar dock Norborg, »att den politiska situationen på våren 1529 gjorde ett samarbete mellan å ena sidan Lybeck, å andra sidan befolkningen i de svenska landsdelar som hade sin utskeppningshamn i Nylödöse, naturligt». Vidare ger enligt Norborg en rad källvittnesbörd vid handen, »att ett nära samband funnits mellan förhandlingarna i Lybeck och oroligheterna i Småland-Västergötland».¹⁵

De av Norborg anförda källvittnesbörderna om ett samband mellan västgötaherrarnas uppror och förhandlingarna i Lübeck äro följande. I smålänningarnas manifest till Västergötland av den 8 april talas om den stora skatten till »riksens gälds betalning», som dock delvis var obetald, »som tyskarna säga, [som] härigenom landet farit hava». I det i det föregående citerade brevet till greve Johan av Hoya uppmanade Gustav Vasa denne att meddela överenskommelsen i Lübeck av den 16 mars. Här om visste konungen ingenting, enär västgötarna hade beslagtagit alla breven. Slutligen åberopar Norborg Wulf Gylers klagoskrift av år 1536.

Utgår man såsom Tegel, Handelsmann och nu senast Norborg

¹³ H. HANDELMANN, *Die letzten Zeiten Hansischer Übermacht im Skandinavischen Norden* (1853), s. 170. Det anförda visar, att Handelsmann i detta avseende icke kan bygga på Tegel. Citatet hos Handelsmann lyder: »Das Reich sei bereits vom Könige abgefallen; man lebe in Ungewissheit, wer die Schuld noch einmal bezahlen werde; daher sei es nicht nöthig, so genau mit einander zu dingen. Gustav könne noch einmal der Stadt Hülfe bedürfen, die sich alsdann nicht so willig werde finden lassen wie das vorigemal.»

¹⁴ AHLQVIST, s. 23 not 1.

¹⁵ NORBORG, s. 275 ff. och 278 f.

från att det existerar ett samband mellan 1529 års upprorsrörelse och de förhandlingar, som avslutades i Lübeck den 16 och 17 mars 1529, tvingas man emellertid att acceptera Peder Swarts uppgift, att västgötaherrarna började sina upprorsplaner redan 1528 men att de höllo sig stilla över vintern för att på våren »taga före med uppresningen allvarligen».¹⁶ För en sådan tidsbestämning av västgötaherrarnas upprorsplaner finns det även andra skäl, om upprorsförsöket sätts in i ett internationellt sammanhang.

På hösten 1528 sammankallade konung Ferdinand en riksdag till Speyer i febr. 1529.¹⁷ Som en av huvudpunkterna på riksdagskallelsen stod den religiösa frågan. Själv var Ferdinand fast besluten att förhindra ett upprepande av riksdagsbeslutet i Speyer 1526, enligt vilket varje överhet tills vidare skulle förhålla sig till religionsspörsmålet, som den kunde försvara inför Gud och kejsaren. Detta beslut borde grundligt revideras. För att realisera programmet planerade Ferdinand ett katolskt förbund. I riksdagspropositionen från mars 1529 talades om de fördärvbringande irrlärorna, som dagligen utbredde sig och eggade undersåtarna till uppror och krig. I propositionen förbjöds till ett kommande koncilium alla kyrkliga och religiösa föränd-

¹⁶ PEDER SWART, s. 129. NORBORG, s. 275 not 44. Norborg tillfogar: »Om uppgiften [hos Peder Swart] bygger på kunskap om verkliga förhållanden eller endast är framkonstruerad i syfte att få kronologien att stämma, är dock ovisst.» Å s. 291 heter det: »Möjligen kan han [Peder Swart] också ha ägt kunskap om att upproret börjat tidigare än vid valborgsmässan 1529, men härom vågar man ej ha en bestämd mening.» Enligt min mening tvingas man antingen att acceptera Peder Swarts något obestämda datering av upprorets början till hösten 1528 eller att med Ahlqvist förneka att upproret påverkat förhandlingarna i Lübeck. Liksom Norborg menar jag, att Ahlqvists negativa ståndpunkt icke är hållbar. På grund härav måste jag tillskriva Peder Swarts uppgift större tilltro, i all synnerhet som den allmänna situationen tyder på att upproret planerats redan på hösten 1528. Se också citatet från Norborg ovan s. 21.

¹⁷ J. KÜHN, Die Geschichte des Speyerer Reichstags 1529, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 47 (1929), s. 11 f. E. FABIAN, Die Entstehung des schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33, Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte 1 (1956), s. 8 ff. E. HASSINGER, Das Werden des neuzeitlichen Europa 1300–1600 (1959), s. 151 f.

ringar. 1526 års riksdagsbeslut upphävdes. Huvudförhandlingarna under den andra riksdagen i Speyer ägde rum under april månad eller samtidigt med upproret i Sverige och berörde delvis samma problem: klosterväsendet, mässan, prästäktenskap, fastan, de gamla sedvänjorna osv.

Att de gammaltroende i Sverige voro underrättade om situationen i Tyskland är tämligen säkert. Magnus Haraldsson och Ture Jönsson uppgåvo visserligen den 30 maj, att de i Halmstad hade hört, att »alla kristliga herrar och furstar, andliga och världsliga, över mene Tyskland» voro församlade i Speyer för att »döma och straffa över detta lutheri och dess bebund».¹⁸ Härom visste emellertid brevskrivarna långt tidigare. De hade tydligen också vetskap om att riksdagen i Speyer skulle döma och straffa det »lutherska kätteriet». Den som i varje fall icke var okunnig om den till Speyer sammankallade riksdagen var Hans Brask. Hösten 1528 skrev han också två brev, som i detta sammanhang äro av intresse. Det ena av dessa var riktat till Gustav Vasa. Den landsflyktige biskopen erinrade först om att han alltid rått Gustav Vasa att icke »tillstädja» den nya lutherska läran, enär denna redan var dömd som kättersk. Konungen borde icke »draga sig eller riket ifrån den helga romarekyrkans lydnad, endräkt och kristna manna samfund, som alla goda kristna pliktiga äro till att hålla». Han borde icke besmitta riket med »denna falska lutherska lära» eller med våld överfalla biskopens, kyrkans och klostrens gods och räntor, som kronan icke hade någon rätt till. Konungens uppgift var att »freda både för inrikes och utrikes övervåld», och han borde icke för mycket blanda sig i kyrkans angelägenheter. Gud har, slutade Hans Brask sitt brev, »fogat och skickat eder Nåde till det ståt och välde, som sådant övervåld ej tillhöra». Detta brev nådde Gustav Vasa i slutet av mars 1529.¹⁹

Det andra brevet, ett tryckt patent, var ställt till andliga och

¹⁸ GR 1529, s. 388 ff.

¹⁹ GR 1528, s. 294 ff. I registraturet står: »Till Uppsala penultima marcij,» d.v.s. den 30/3 1529; konungen var i Uppsala den 21/3-4/4.

världsliga i Linköpings stift. Biskopen erinrade stiftets invånare om att han före sin avresa talat till dem om »den rätta, kristliga tro och gamla, goda sedvänjor, som fäder och föräldrar . . . hållit hava utav kristendomens begynnelse». I fortsättningen uppmanades adressaterna att förbli i samma tro, hålla fast vid sina gamla kristliga seder och ta avstånd från Luthers lärdom och »falsk luthersk predikan». Biskopen ämnade snart återvända till sitt stift och fria sig från de många osanningar, som pådiktats honom.²⁰ Hans Brask räknade alltså med en snar förändring i Sverige.

Till de händelser, som kunna belysa västgötaherrarnas plan att vid lägligt tillfälle störta Gustav Vasa, hör också Berend von Melens år 1528 i Wittenberg tryckta smådeskrift med syfte att jämna vägen för en militär aktion mot den svenske konungen. Under sina resor i Nordtyskland för att förbereda sin och Kristian II:s planerade expedition till Norden hade Berend von Melen även trätt i kontakt med Lübeck och uppehållit sig där.²¹ Den nämnda expeditionen utgör också bakgrunden till beslutet i Lödöse i aug. 1528 om att konungarna i Danmark och Sverige skulle bistå varandra mot Kristian II och Berend von Melen.²² Till den allmänna bilden av läget hör också, att Lübeck samtidigt skakades av en kris av samma karaktär som Sverige och att

²⁰ GR 1533, s. 419 f. Brevet har ursprungligen varit daterat Danzig S:t Mikaelns dag (29/9) 1528. Årtalet har sedan med bläck ändrats till 1533. Det finns ingen anledning att frångå den ursprungliga dateringen. Se härom även SCHÜCK (s. 545, not 32), som anser, att innehållet nödvändiggör en tidigare datering än 1533, »möjligen till det uppgivna året 1528 men naturligtast till 1529». Enligt min mening är den enda naturliga dateringen hösten 1528.

²¹ G. CARLSSON, *En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa*, NTBB 1918 s. 1 ff. Om agitationen mot Gustav Vasa utanför Sveriges gränser får man en föreställning i ett brev från Karl V:s förtrogne rådgivare Cornelius Dupplicius Scepperus, som den 9/3 1529 skrev till sin vän Johannes Dantiscus: »Omnis enim nobilitas Swetiae adversus illum conspiravit, neque potest illius regnum stabile esse, qui preter jus et fas omnes episcopos sacerdotisque regno exegit.» G. CARLSSON, *KÅ* 1922, s. 50, not 1.

²² S. LUNDKVIST, *Gustav Vasa och Europa. Svensk handels- och utrikespolitik 1534-1557* (1960), s. 107 f.

rådet i Lübeck – liksom ledarna för 1529 års uppror – representerade en utpräglad gammalkyrklig ståndpunkt och på allt sätt motarbetade lutherdomens utbredning i staden.²³ Härtill bör även läggas, att riksråden i Västergötland motarbetade Gustav Vasas strävan att bryta Lübeckss dominans i Sverige.²⁴ Före uppgörelsen i mars 1529 hade alltså de lübecksska rådsherrarna intresse av att understödja västgötaherrarnas upprorsplaner och agitera mot Gustav Vasa.

Samma dag – den 13 augusti 1528 – som riksrådet i Lödöse fällde domen i den av Gustav Vasa föranstaltade processen om de Stureska arvegodsens, nåddes mötesdeltagarna av ett brev från de vendiska städerna med krav på att den skuld, som Gustav Vasa hade i Lübeck, skulle betalas.²⁵ Några dagar senare kom även ett brev från Herman Israel, vari denne berättade om den irriterade stämningen i Lübeck. Han antydde t.o.m. möjligheten av en anslutning till Kristian II och de upproriska i Sverige och uppmanade Gustav Vasa att avvärja den hotande faran genom att infria de förbindelser, han hade utfäst. Brevskrivaren lät förstå, att Gustav Vasas krona var allvarligt hotad och talade

²³ G. CARLSSON, HT 1923, s. 33 ff.

²⁴ S. LUNDKVIST, Sverige och Nederländerna 1524–1534, Scandia 1961, s. 9 ff., och NORBORG, s. 267 ff.

²⁵ Till det följande se G. CARLSSON, HT 1923, s. 33 ff. Citaten i texten äro hämtade från detta arbete. Om Gustav Vasas förhållande till sin svåger, greve Johan av Hoya, se G. CARLSSON, Från Erik Segersäll till Gustav Vasa (1961), s. 85 ff. Enligt Wulf Gyler skall Gustav Vasa ha misstänkt svågern för att ha stått i maskopi med lübeckarna, som ville göra honom till svensk konung. Gustav Vasa skall också ha varit högst uppbragt över att greven i stället för att följa sin maka till Sverige begivit sig till Viborg, där lübeckarna hade speciella intressen. Påpekas bör i detta sammanhang, att de av Gustav Vasa under upproret utsedda förhandlingsmännen påtagligt intresserade sig för förhållandena i Finland. I en skrivelse till Gustav Vasa av den 25/4 1529 heter det bl.a.: »Om eders Nåde haver fått något bud från Finland av de gode män där äro komma här över.» GR 1529, s. 367. Se även Gustav Vasas brev av den 25/5 1529 och 1/5 1529. GR 1529, s. 59 och 72 f., samt LUNDKVIST, Gustav Vasa och Europa (1960), s. 9 not 6, och s. 116 not 8.

om möjligheten av en sammansvärjning av de vendiska städerna.

På grund av lübeckarnas krav avfärdades den 26 aug. sekreteraren Wulf Gyler till Tyskland. Tillsammans med greve Johan av Hoya, som redan befann sig i Tyskland, skulle Gyler bl.a. underhandla med lübeckarna om den svenska skulden. Från Lödöse utfärdade riksrådet den 22 aug. ett brev till borgmästare och råd i Lübeck, vari de underrättade om legaternas ankomst. Skrivelsen var undertecknad av bl.a. Ture Jönsson, Ture Eriksson, Nils Olsson och Axel Posse. Under förhandlingarna i Lübeck visade det sig, att Gustav Vasas fordringsägare icke ville vika »en hårsman från de ursprungliga . . . uppgjorda beräkningarna angående skuldsummans storlek». Delegationerna tvingades därför att avbryta förhandlingarna och invänta nya instruktioner. I brev av den 28 och 29 september underrättade Wulf Gyler Gustav Vasa om det negativa resultatet av förhandlingarna och framhöll nödvändigheten av att kapitulera för kraven. Enligt Gyler var stämningen i Lübeck »så irriterad och sammanhållningen . . . så kompakt, att en snar uppgörelse i skuldfrågan vore nödvändig till avvärjande av vådor och obehag . . . för Gustav Vasa och hans rike». Det hade enligt Gyler gått så långt, att lübeckarna kunde befaras komma att göra konungen »ett streck», om de icke fingo sina krav uppfyllda. Konungen borde därför betänka, vad omsorgen om yttre fred och lugn i detta fall krävde. Wulf Gyler antydde alltså direkt möjligheten av ett löbskt angrepp mot Gustav Vasa. Även greve Johan underströk i sin skrivelse nödvändigheten av att foga sig i lübeckarnas krav. Endast härigenom kunde de olyckor, som lübeckarnas missnöje hotade att bringa över Sverige, avvärjas. Omkring den 10 dec. anlände Gyler till Stockholm för att personligen överlägga med konungen om situationen. Sekreteraren erhöll nu nya vittgående fullmakter och instruktioner för att kunna avsluta förhandlingarna. Han återvände den 27 dec. 1528 till Lübeck, där förhandlingarna återupptogs och avslutades den 16 och 17 mars 1529. Det bör här särskilt anmärkas, att Lau-

rentius Andreae tydligen var synnerligen angelägen om att en uppgörelse skulle komma till stånd.

Det är mot den ovan tecknade bakgrunden lübeckarnas samröre med västgötaherrarna blir förståeligt. Det samtida källmaterialet ger också upplysningar härom. I juli 1529 heter det i ett tillägg till ett brev från hertig Albrecht av Mecklenburg till Kristian II, att svenskarna icke längre ville ha kvar sin konung, »und sollen die von Lübeck zu solcher Empörung nicht wenig ursach und rath dazu geben.» Brevskrivaren meddelade även, att många av adeln och biskoparna i Danmark umgingos med liknande planer. Innan de ingrepo mot Fredrik I, önskade de emellertid avvakta utgången av upproret i Sverige.²⁶ Lübeckarnas intresse för västgötaherrarnas uppror belyses ytterligare av en skrivelse från Lübeck, som Gustav Vasa besvarade den 7 juli. Dessa brev ha icke kunnat återfinnas, men en samtida anteckning anger Gustav Vasas svarsskrivelse med följande ord: »auf derselben schreiben des uprohrs und die schuld betreffende Antwort».²⁷ Av det ovan sagda torde ha framgått, att det

²⁶ Christiern II:s arkiv I: 3 (1836), s. 1292 ff. Brevskrivaren talar hela tiden om dalkarlarna. Se även STEN CARLSSON, som skriver: »Troligen har också lybsk agitation i någon form underblåst upprorsandan.» Mellan Bolmen och Holaveden (1951), s. 38.

²⁷ Titularregister B f. 40, RA; här citerat efter G. CARLSSON, HT 1923 s. 66, not 1. I detta sammanhang må hänvisning göras till en uppgift i Stockholms stads löftesbrev av den 11/8 1529 för den här ofta nämnde myntmästaren Anders Hansson, gift med en systerdotter till Hans Brask. I slutet av maj klagade Gustav Vasa över att han icke hört något från Anders Hansson. Gudmund Persson skulle därför sända bud efter honom och se till att han infann sig vid riksdagen i Strängnäs. GR 1529, s. 109 f. I Strängnäs råkade myntmästaren illa ut för några brev, som funnos »efter honom» men erhöi konungens vänskapsbrev och tillåtelse att »råda över sina ägodelar, gods och penningar». GR 1529 s. 256 f. Myntmästaren måste dock förbinda sig att utbetala 1200 gyllen eller 1800 mark »lübska». Summan skulle betalas i Lübeck »i första vår uti Peter Krögers och Herman Israels händer». Hans löftesmän voro borgmästare, rådmän och borgare i Stockholm. Om Anders Hansson i fortsättningen beslogs med »någon stämpling eller oredlig handel» mot konungen, lovade borgesmännen att utbetala 4000 renska gyllen. Avskriftssaml. n:r 27: Kopiebok 1523-1605. Har Anders Hansson möjligen haft tillgång till brev, som voro komprometterande för lübeckarna och deras förbin-

verkligen existerar ett samband mellan västgötaherrarna och Lübeck. I uppgörelsen den 16 och 17 mars ingick också en försäkran om att lübeckarna skulle stödja Gustav Vasa, så att han fick vara i ostörd besittning av sitt rike.²⁸ I och med uppgörelsen var detta helt naturligt ur Lübecks synpunkt. För de västgötska riksråden däremot måste uppgörelsen ha inneburit en svår besvikelse. Wulf Gyler, som tillfångatogs i Jönköping den 4 april och berövades alla papper och dokument angående förhandlingarna, berättar i sin redan nämnda klagoskrift från 1536, att då upprorsledarna fingo veta, att Gustav Vasa och lübeckarna voro förlikta och att de sistnämnda härvid lovat att stödja konungen mot hans fiender, blevo de till den grad förskräckta, att de förtvivlade om sin sak och somliga av dem (biskopen och herr Ture) rymde ur landet.²⁹ Uppgörelsen i Lübeck blev västgötaherrarnas första nederlag och utgör den psykologiska förklaringen till revolutionsmännens senare uppträdande. Den verkade i hög grad förlamande på ledarna. Upproret avbröts, anmärker också Norborg, »innan några egentliga strider hunnit utbryta».³⁰

Det sagda visar, att det uppror, som tog sin början de första dagarna i april, var länge förberett. I spetsen för detta förberedelsearbete stodo emellertid varken borgarna i Jönköping eller bönderna i Småland och Västergötland utan de västgötska riksråden och deras sympatisörer bland frälsemännen. Upproret var och blev också begränsat till de områden av Småland, som i kyrkligt hänseende tillhörde Linköpings stift och som behärskades av västgötaherrarna.³¹ Efter denna utblick skola vi ge en framställning av upprorets upplösning.

delse med västgötaherrarna före uppgörelsen den 16 och 17 mars 1529? Om domen över Anders Hansson 1536 se N. AHLNUND, Sammansvärjningen i Stockholm år 1536, Samfundet Sankt Eriks årsbok 1951, s. 25 ff.

²⁸ NORBORG, s. 274.

²⁹ G. CARLSSON, HT 1923 s. 63, not 2.

³⁰ NORBORG, s. 277.

³¹ Östbo var förlänt till Ture Jönsson. STEN CARLSSON, Mellan Bolmen och

IV

Sedan smålänningarnas brev av den 4 april nått sina adressater i Östergötland, tog domkapitlet i Linköping med domprosten Johannes Magni i spetsen omedelbart ledningen. Nyligen har Johannes Magni, senare Hans Brasks efterträdare, karaktäriserats som »en typisk son av den medeltida kyrkan: lärd jurist, slipad diplomat och hänsynslös intrigör».³² Det mycket knapphändiga källmaterialet tillåter dock knappast så vittgående slutsatser angående Johannes Magni. Säkert är emellertid, att domprosten i Linköping liksom kollegan i Skara Sven Jacobi delade varken Hans Brasks eller de svenska reformatorernas teologiska och kyrkopolitiska åskådning. De båda domprostarna i Linköping och Skara, som under 1530-talet som biskopar i resp. stift skulle komma att nära samarbeta, stodo betydligt närmare Erasmus och Melanchthon än Luther. De representerade i Sverige bibelhumanismen och ivrade liksom reformatorerna för Skriften eller Guds ord. De ådagalade en påfallande likgiltighet för munkväsendet och arbetade för vissa reformer. Prästerskapet skulle främst ägna sig åt de andliga uppgifterna i samhället och avstå från yttre makt och rikedom. Den världsliga makten tillhörde fursten eller den världsliga överheten. Kyrkan var för dessa reformkatoliker icke utan vidare identisk med påvekyrkan.³³ De motsatte sig emellertid alltid varje handling, som kunde tänkas leda till en brytning med den allmänliga kyrkan. Kyrkans enhet, »unitas et sancta obedientia universalis ecclesiae», var för dessa kyrkomän ett vitalt intresse.³⁴

Ett karaktäristiskt uttryck för det reformprogram, som både

Holaveden (1951), s. 38. En av Gottfrid Sures mördare var från Ulvstorp i Västra Härad. Här hade Ture Jönsson tre gårdar. GR 1530, s. 77 och 248.

³² SCHÜCK, s. 546. Jfr s. 552: »Jöns Magni . . . förefaller genomgående under den senare delen av sitt liv ha varit en ytterst försiktig politiker.» Detta gäller säkerligen även för den tidigare perioden i Johannes Magnis liv.

³³ ARNE PALMQVIST, Kyrkans enhet och papalismen (1961), s. 108 ff.

³⁴ Johannes Magni till Sven Jacobi den 2/10 1539 (SRA 1 s. 244 f.).

Johannes Magni och Sven Jacobi kämpade för, är beslutet vid kyrkomötet i Örebro 1529. Guds ord skulle förkunnas. De ceremonier, »som man haver plägat», skulle emellertid bibehållas trots »mycket missbruk och falsk mening». Den rätta meningen låg i en symbolisk tolkning av de medeltida kyrkliga bruken och sedvänjorna. Kyrkomötet i Örebro avskaffade alltså inga »goda, gamla, kristliga sedvänjor» men gav dem en religiös innebörd. För reformkatolikerna var detta en stor framgång. Däremot blev beslutet ett tveeggat svärd för reformatörerna och hela deras verksamhet.³⁵

Det bör i dessa sammanhang även påpekas, att både Johannes Magni och Sven Jacobi stodo Gustav Vasa nära. Sven Jacobi hade varit kunglig kansler och var 1529 den ende i Västergötland, som konungen ansåg sig »kunna sätta någon stor tro eller lit till att akta på vårt bästa».³⁶ Gustav Vasa var för dessa kyrkmän varken någon kättare eller tyrann. Han hade emellertid mycket farliga och dåliga rådgivare. Det var dessa, som borde avlägsnas men icke Gustav Vasa. Domkapitlet i Linköping ville icke komma Gustav Vasa utan reformatörerna till livs. Det var med denna målsättning, som kapitlet ingrep i 1529 års stora politiska händelse, västgötaherrarnas upprorsplan. Man hoppades här 1529 att kunna lösa det problem, varmed Hans Brask hade misslyckats, d.v.s. skilja Gustav Vasa från reformatörerna. Syftade upprorsmännen till Gustav Vasas avsättning, gällde det för Linköpingskapitlet att få ett slut på reformationen enligt Laurentius Andreaes och Olavus Petris intentioner. Det bör dock påpekas, att det i detta domkapitel otvivelaktigt även fanns medlemmar, som hade engagerat sig i upproret, då domprosten erbjöd Gustav Vasa sina tjänster. Detta förhållande utgör en av

³⁵ Om Örebromötet se KJÄLLERSTRÖM, *Missa Lincopensis*, s. 21 ff., och där anförd litteratur, IVAN SVALENIUS, *Gustav Vasa* (1950), s. 149, och YRWING, s. 131.

³⁶ GR 1529, s. 126. Om Sven Jacobi se F. ÖDBERGS uppsatser i *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1, h. 8–9 (1897), s. 17 ff., och 1, h. 10 (1899), s. 22 ff.

orsakerna till dennes påtagliga intresse för en fredlig uppgörelse under domkapitlets medverkan.

Någon allmän anslutning till appellen från smålänningarna blev det icke i Östergötland. Tämlichen omgående kunde domkapitlet i Linköping meddela Gustav Vasa, att det tillsammans med fem städer givit smålänningarna ett avböjande svar. Upproret borde i stället »avstillas». Domkapitlet underrättade samtidigt konungen om en annan åtgärd, även den ett led i kapitlets strävan att förebygga oroligheter.³⁷

Enligt Västerås ordinantia ålåg det biskoparna och domkapitlet att svara för prästtillsättningarna. Endast om biskoparna tillsatte direkt olämpliga präster eller sådana, som icke kunde eller ville predika Guds ord, kunde konungen ingripa.³⁸ I den nämnda skrivelsen meddelade emellertid domprosten och kapitlet, att en prästman avsatts och att en annan tillsatts. Motiveringen var, att prästmannen ifråga med sin »oskickliga predikan» gjort allmogen »ogunstig och hatisk» mot konungen. Kapitlet hade för sin åtgärd tydligen hänvisat till Örebromötets beslut, att prästerna icke skulle »beskria varandra från predikstolen . . . , på det att folket icke skall förargas». Man kan verkligen fråga, varför domkapitlet i Linköping i april 1529 ansåg sig böra underrätta Gustav Vasa om att en olämplig prästman avsatts. Svaret på denna fråga är detta. Domkapitlet ville med sin åtgärd dels tala om för konungen, att det var de evangeliska predikanterna, som med sin förkunnelse och sina nymodigheter gjorde allmogen »ogunstig och hatisk», dels visa, hur han skulle gå tillväga för att få lugn och ro i landet. Gustav Vasa borde göra med reformatorerna som Linköpings domkapitel gjort med den evangeliska predikanten herr Anders.³⁹

³⁷ GR 1529, s. 37 f. Det bör understrykas, att initiativet utgick från domkapitlet. Gustav Vasa vände sig först till domkapitlet, då han fått dess skrivelse. Gustav Vasas första brev är ställt till präster, köpstadsmän och allmoge i Östergötland. GR 1529, s. 27 ff.

³⁸ SRA I, s. 241.

³⁹ Domkapitlets åtgärd omnämnes av SCHÜCK (s. 543), som kommenterar:

På kapitlets skrivelse svarade Gustav Vasa den 16 april. Han var helt tillfreds med domkapitlets åtgärd ifråga om upproret och anhöll, att domkapitlet genom en skrivelse skulle göra sitt bästa, så att grevinnan av Hoya och Wulf Gyler blevo befriade ur fångenskapen. Han medsände samtidigt några brev till smålänningarna med begäran, att kapitlet skulle »flitelig låta dem framkomma och skaffa oss svar igen, huruledes där allt tillgår». Beträffande den avsatte prästmannen svarade Gustav Vasa, att han godkände den vidtagna åtgärden, »så länge Gud kan giva, att detta sörl bliver stillat, som nu på färde är i Småland». Han lät emellertid domkapitlet förstå, att han »med tiden» ämnade låta undersöka, hur det förhöll sig med herr Anders' predikan.⁴⁰

Någon vecka senare kom ett nytt brev från domprosten i Linköping. Denne föreslog nu Gustav Vasa att skriva till lagmannen i Östergötland, riksrådet Holger Karlsson (Gera) – »Östergötlands främste man» –, och »andra goda män», att de skulle förhandla med allmogen i landskapet.⁴¹ Denna skrivelse besvarades den 23 april. Följande dag utfärdade Gustav Vasa ett nytt

»Den okände herr Anders måste ha varit en lutheransk präst vid domkyrkan, påtvingad av kungen, vilken kapitlet nu fått möjlighet att göra sig av med.» SCHÜCK hänvisar så till Peder Swart, som uppger, att Gustav Vasa 1528 skickade en »god och duglig predikant» till varje domkyrka. Den framställning, som här ges av Linköpingskapitlets ställningstagande, skiljer sig både från Schücks och Norborgs. Enligt SCHÜCK (s. 543 ff.) har domkapitlet »låtit sig utnyttjas som ett verktyg i konungens politik». Häremot framhåller NORBORG (s. 262, not 7), att kapitlet ingalunda var lojalt mot Gustav Vasa utan drev »en egen politik, som gick stick i stäv mot hans». Norborg hänvisar härvid till konungens skrivelse av den 27/8 1529 (se nedan s. 85). Schück framhåller emellertid samtidigt, att avsikten med domkapitlets ingripande var, »att konungen ej borde identifieras med kätteriet och att oroligheterna skulle bringa honom på bättre tankar». Detta var enligt min mening den för domkapitlet avgörande synpunkten. Allt tyder därför på att domkapitelsmedlemmarna hälsade upproret med tillfredsställelse. Härigenom fingo de anledning att ingripa som medlare och söka förmå Gustav Vasa att inse nödvändigheten av att ta avstånd från reformatörerna.

⁴⁰ GR 1529, s. 37 f. De till domkapitlet översända breven för vidare befordran till »Jönköping och smålänningarna» äro tryckta i GR 1529, s. 40 ff. De böra alltså dateras till den 16/4 1529.

⁴¹ GR 1529, s. 51. SCHÜCK, s. 536.

brev med begäran, att domkapitlet skulle tillskriva stiftets präster att arbeta för »allt gott bland den mene man, där bestånd och gagn medfölja kan i längden».⁴² Vid denna tidpunkt hade emellertid Gustav Vasa redan vidtagit en rad åtgärder för att förebygga revoltens vidare spridning. Av dessa åtgärder skola de viktigaste här omnämnas.

För det första utfärdades från den 11 april till landskapsmenigheter, städer och enskilda skrivelser med mycket rundhänta löften om att avhjälpa alla missförhållanden. Fogden Gottfrid Sure var kanske icke utan skuld, skrev Gustav Vasa till domkapitlet i Linköping, till inbyggarna i Småland och till Jönköpings stad. Denna sak kunde ordnas utan ett uppror, »riket och den mene man till skada». Fängslandet av konungens syster och hennes sällskap var måhända icke gjort i värsta mening »utan för det rykte skull, som där gick, att Stockholm skulle vara bestallat och Uppland upprest mot oss», hette det i de nyssnämnda skrivelserna till Linköpingskapitlet och till Jönköpings stad.⁴³ Konungen var alltså angelägen om att bagatellisera och överse med vad som skett i Småland. Han var också väl medveten om det sätt, varpå de kyrkopolitiska argumenten utnyttjades av upprorsmännen. Redan i det första brevet till präster, köpstadsmän och allmogen i Östergötland förklarade Gustav Vasa, att alla frågor »både i den evangeliska saken och så med de biskopar, munkar och kloster etc.» hade avgjorts vid riksdagar och med rådets samtycke.⁴⁴ Även ifråga om de kyrkliga förändringarna var han nu beredd till eftergifter. Hade något företagits »med predikan eller någon annan del i den evangeliska saken, där de gode män icke syntes vara kristligt eller gagneligt», kunde det rättas till utan ett inbördeskrig. Klostret i Kalmar fick

⁴² GR 1529, s. 51 och 56 f.

⁴³ GR 1529, s. 37 f. och 41 f.

⁴⁴ GR 1529, s. 27 f. och 31. I ett brev till några danska riksråd av den 22/5 framhöll Gustav Vasa, att upproret företagits »mest för den evangeliske sak och lärdom skull». GR 1529, s. 105. Se även JAN LIEGREN, Västgötaherrarnas uppror och den evangeliska läran, KÅ 1959 s. 172 ff.

gärna stå kvar. Konungen hade icke förment någon att vara i kloster.⁴⁵ Alla möjliga lättnader i skatter, pålagor, gästning, landsköp o.s.v. utlovades. Förbud, som tidigare utfärdats, upphävdes. Anders Persson på Rankhyttan fick löfte om hälften av den gäld, »som de gode män där på berget» voro skyldiga konungen.⁴⁶ Till sin svåger greve Johan av Hoya skrev Gustav Vasa med all rätt om sina tillämpade principer: »Kunde goda ord hjälpa, då hava vi dem rikligt nog utgivit».⁴⁷ För att undvika »obestånd» förklarade sig Gustav Vasa t.o.m. villig att lämna regementet till någon annan, »vem som riksens råd och den me-nige man därtill utkora ville utan fejd och blodsutgjutelse».⁴⁸

För det andra kallades ridderskapet, frälset och alla fogdar i Uppland till ett möte i Stockholm S:t Jörgens dag den 23 april. De kallade skulle emellertid hålla sammankomsten hemlig, »att intet buller kommer ibland allmogen därutav».⁴⁹ Mötet ägde rum på utsatt dag. Gustav Vasa hade då fått vetskap även om västgötaherrarnas hållning. Vid mötet i Stockholm fattades också viktiga beslut. Skrivelserna härom äro alla daterade den 24 och 25 april. För första gången utlovade Gustav Vasa att i framtiden – »efter denna dag» – hålla alla vid goda, gamla sedvänjor. Vidare beslöts, att de närvarande rådsherrarna med Strängnäs-biskopen Magnus Sommar i spetsen skulle tillskriva inbyggarna i hela riket, uppmana dem att förbli konungen trogna och meddela dennes önskan att förskaffa alla lag och rätt och hålla de gamla sedvänjorna. Brevskrivarna försäkrade samtidigt, att de aldrig ämnade svika sin konung. Som en man ville de »avvärja allas eder och vår egen skada och fördärv, som oss och eder

⁴⁵ GR 1529, s. 30 ff., 42 f. Om dateringen av brevet till Kalmar se Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 2 (1932), s. 74.

⁴⁶ GR 1529, s. 27 ff., 42 f., 53 ff., 61 ff. Om belöningsarna efter upproret se GR 1529, s. 210. HILDEMAN, HT 1946 s. 6, not 3.

⁴⁷ GR 1529, s. 69.

⁴⁸ GR 1529, s. 32. Se härom nedan s. 51 f. Brevet är daterat den 14/4 och medfördes av Gudmund Persson, då han begav sig till Linköping.

⁴⁹ GR 1529, s. 39.

hända kan av sådan inbördes örlig och uppresningar». ⁵⁰ Slutligen beslöts att sända en särskild förhandlingsdelegation till Västergötland under Strängnäs biskopens ledning. Till dennes meddelegater förordnades riksrådet och lagmannen i Södermanland Knut Andersson (Lillie) samt rådmannen Björn Björnsson, som hörde till kretsen kring Olavus Petri, och borgaren Lars Månsson i Stockholm. Deras uppgift angavs vara »att höra, handla och rannsaka för vad brister skull eller bevekningar de i den landsända, ridderskapet och deras medhåll, hava rest och uppsatt dem emot oss» och om möjligt nå en fredlig uppgörelse. ⁵¹

Vid förhandlingarna i Stockholm var man tydligen mycket angelägen om att försöka påverka dalkarlarna att förbli Gustav Vasa trogna. Konungen skrev själv flera brev till sina förtroendemän, bland dem Anders Persson på Rankhyttan. Även fogdarna i Gästrikland och Hälsingland erhöilo kungl. skrivelser. ⁵² Borgmästare och råd samt menigheten i Stockholm sände en av Olavus Petri avfattad skrivelse till »kopparbergsmän, silverbergsmän, järnbergsmän och menige dalamän». Brevskrivarna omnämnde inledningsvis vänskapsförbundet mellan dem och adressaterna. Detta förbund hade för några år sedan förnyats »riksens herre och meniga landsens inbyggare till bestånd». De hoppades därför, att förbundet skulle bli beståndande och att adressaterna skulle förhålla sig som trogna undersåtar, trots att några i Småland och Västergötland gjort uppror. Olavus Petri utmålade sedan »det stora obestånd», som alltid följde med »herreskiftningar». Han betvivlade icke, att man skulle kunna få »en annan svensk man till regementet igen». Det skulle emellertid stå undersåtarna dyrt, »förrän han komme till sådan makt med bössor och värjor, skepp och skott, att han kunde beskärma riket med för främmande furstar». Det vore därför rådligast att

⁵⁰ GR 1529, s. 57 ff. Se även s. 68. Originalen till denna skrivelse är tryckta i *Diplomatarium Dalecarlicum 2* (1844), n:r 433. I originalen saknas Erik Trolles namn bland utfärdarna.

⁵¹ GR 1529, s. 59 ff.

⁵² GR 1529, s. 61 ff. och s. 68.

föbli Gustav Vasa trogna. Skulle konungens ämbetsmän ha »betungat» adressaterna, lovade brevskrivarna att arbeta för en ändring. En liten skada borde icke botas »med hela riksens fördärv». Stockholmarna ämnade föbli vid »det huldskap och manskap», de lovat konungen och med liv och makt hjälpa till att avvärja »hans Nådes skada och fördärv».⁵³

Till de av Gustav Vasa vidtagna förberedande åtgärderna hörde för det tredje avsändandet av fogden på Stockholms slott Gudmund Persson för att förhandla med de ledande männen i Östergötland och försöka få till stånd en lösning av krisen. Johannes Magni, som skrivit till Gustav Vasa om en sådan delegation, ålades att ekonomiskt bistå Gudmund Persson med avlöning åt konungens folk i Östergötland. Förutom Gudmund Persson förordnades borgmästaren i Stockholm, förutvarande borgmästaren i Söderköping, Anders Simonsson.⁵⁴

Gudmund Persson och Anders Simonsson torde ha lämnat Stockholm den 14 april eller någon dag senare försedda med »brev och myndiga befallningar» från Gustav Vasa. I Skärkind på vägen mellan Norrköping och Linköping erhöll Gudmund Persson av konungens utsände, myntmästaren Anders Hansson, kopior av smålänningarnas skrivelse av den 8 och västgötaherrarnas svar härpå av den 12 april.⁵⁵ Genom denna skrivelse fick han bl.a. veta, att västgötaherrarna skulle hålla ett möte den 20 och att smålänningarna skulle vara samlade den 22 april. Det gällde nu att utnyttja dessa mycket viktiga data. Vid ankomsten till Linköping strax före den 20 april funno delegaterna representanter för frälset och köpstäderna samlade i stiftsstad. Till sammans med domkapitlet dryftade de smålänningarnas »ar-

⁵³ Diplomatarium Dalecarlicum, n:r 431. Brevet är skrivet av Olavus Petri.

⁵⁴ GR 1529, s. 363 f., 30 ff., SCHÜCK, s. 543, och NORBORG, s. 242 f. Anders Simonsson hade i början av år 1529 fått dombrev på de gods, som biskop Henrik och Peder Gotskalksson givit till »Nykoren» i Linköpings domkyrka. Gustav Vasas bekräftelsebrev är daterat den 28/2 1529. GR 1529, s. 9 f.

⁵⁵ GR 1529, s. 359. Myntmästaren deltog sedan i förhandlingarna i Linköping, Småland och Västergötland. GR 1529, s. 364 och 371, samt nedan s. 52 ff.

tiklar» angående »det lutheri och okristliga regemente, som skett är med kyrkor och kloster etc.» På de kungliga sändebudens förslag beslöt »ständermötet» att utse en delegation, som skulle avgå till Småland. Ett sådant initiativ låg helt i linje med domkapitlets intentioner. Samarbetet mellan de kungliga delegaterna och domkapitlet i Linköping medförde emellertid, att de religiösa motiven blevo de helt dominerande. I de skrivelser, som nu följde, talas *endast* om »denna okristliga lärdom och lutherska kätteri» som orsaken till upproret. Förutsättningen för fred var kätteriets avskaffande och de svenska reformatorernas avlägsnande. Det var Laurentius Andreae, som »snarast sagt» förorsakat menige mans ovilja mot konungen. Han ensam borde bestraffas.⁵⁶ Sådant var det i Linköping uppgjorda förhandlingsprogrammet.

I en skrivelse, som bevarats i två något olika, ofullbordade utkast, vände sig Holger Karlsson, Måns Johansson och Gudmund Persson till de »värdige fäder, ärlige herrar, gode män, riksens råd, som nu församlade äro i Västergötland».⁵⁷ I utkastet refererades till smålänningarnas skrivelse av den 4 april, varefter följde omnämmandet av de närvarande – »Linköpings kapitel och meniga frälset och borgmästare och 2 av varje köpstad» –, förhandlingarna och de kungliga delegaternas ankomst och deras meddelanden om Gustav Vasas inställning. Konungen var helt beredd på, heter det, en uppgörelse i godo. Han ville gärna förhandla med riksens råd och hellre än krig och blodsutgjutelse »uppantvarda sitt älskliga riksens råd detta kungliga regemente». Avsikten med brevet var att få till stånd ett möte. Den ofullbordade skrivelsen slutar med de för tolkningen och dateringen avgörande orden: »*om eder tackes att hava några av oss till tals med eder*».⁵⁸ Detta brev nådde, som

⁵⁶ GR 1529, s. 363 f., 366 ff. och 370 ff.

⁵⁷ I smålänningarnas skrivelse av den 8/4 hade västgötherrarna tilltalats med orden: »värdige fäder, ärlige herrar och gode män». GR 1529, s. 359.

⁵⁸ SCHÜCK (s. 543) utgår från att denna skrivelse uppsatts, innan den i Lin-

beräknat var, västgötaherrarna i Larv, sannolikt den 21 april. I den i det föregående nämnda försvarsskriften omtalas bl.a., att brevskrivarna – Holger Karlsson, Måns Johansson och Gudmund Persson – begärde att få komma »till möte och samtal» med västgötaherrarna. Med anledning av denna skrivelse beslöto de i Larv närvarande rådsherrarna ett möte i Hjo den 29 april »med vår nådige herres fullmäktige».⁵⁹ Den 25 april hade dessa erhållit västgötaherrarnas skrivelse om mötet i Hjo och »en kristlig lejd» till det beramade mötet.⁶⁰ Det blev emellertid aldrig något möte i Hjo. Händelsernas utveckling korsade herrarnas planer.

V

Vid de nyssnämnda förhandlingarna i Linköping utsågs en deputation på 18 personer, som skulle avgå till Småland. I delegationen ingingo representanter för städerna – tre borgmästare och tre rådmän, för bönderna – nio stycken – och två för domkapitlet: kantorn Erik Månsson och kaniken Måns Larsson. Den förstnämnde ledde förhandlingarna i Jönköping mellan

köping utsedda beskickningen begav sig till Småland. Han skriver: »Med denna resolution avgick en manstark östgötsk delegation under ledning av kantorn Erik Månsson och kaniken Måns Larsson.» NORBORG däremot framhåller (s. 243 ff.), att utfärdarna äro de östgötska världsliga riksråden. Han daterar emellertid skrivelsen till den 24/4–29/4. Den har, menar han, »troligen direkt föranletts av till de kungliga ombuden ingångna rapporter om förhandlingarna i Lekeryd» (s. 245, not 11) men »förmodligen aldrig avsänts; utvecklingen gjorde den nämligen snabbt inaktuell» (s. 244 f.). Norborgs datering är dock ohållbar. Skrivelsen är uppsatt i Linköping – »här i Linköping» står det i det otryckta konceptet –, och vid den av Norborg angivna tidpunkten voro de kungl. sändebuden i Vadstena. GR 1529, s. 367 och 372. Då skrivelsen var västgötaherrarna tillhanda i Larv – sannolikt den 21/4 –, måste den ha uppsatts omkring den 20/4. Den är tryckt i GR 1529, s. 363 f. Anteckningen (ibid. s. 364) är gjord av Laurentius Andreae. Även i brevet av den 14/4 till Kalmar och Östergötland hade Gustav Vasa förklarar sig beredd att överlämna »riksens regemente» till någon annan. Se ovan s. 48.

⁵⁹ GR 1529, s. 168.

⁶⁰ GR 1529, s. 366 ff. NORBORG, s. 243.

stadens borgare och representanterna för de östgötska städerna. Måns Larsson och hans delegater förhandlade med representanter för den småländska allmogen i Lekeryd, öster om Jönköping.⁶¹ Enligt den i Linköping uppgjorda planen skulle alltså rådsherrar förhandla med rådsherrar, borgare med borgare och bönder med bönder.

I en skrivelse från Jönköping den 24 april underrättade kantorn Erik Månsson Gudmund Persson, att delegationen icke fått något definitivt svar, »förty de vilja, att riksens råd i Västergötland skall därtill svara». Han ville därför ta några av delegaterna med sig och bege sig till Västergötland. I Jönköping fanns, heter det vidare, »fuller 200 väpnade män». Här kungjordes också »de punkter uppenbarligen», som smålänningarna framställt mot Gustav Vasa. Brevskrivaren meddelade även, att svaret från tinget i Lekeryd skulle komma från Måns Larsson och hans meddelegater. Detta svar, som var de kungl. sändebuden tillhanda den 24 april, var detsamma som i Jönköping. Avgörandet gjordes även i Lekeryd beroende av vad »herr Ture Jönsson och de i Västergötland vela göra därtill».⁶² Dessa svar innebära givetvis icke, att smålänningarna nu beträdde den »förräderiets väg, som de sedan skulle vandra till slutet», och att de sprängde den revolutionära fronten.⁶³ Underhandlingarna i Jönköping uppfattade

⁶¹ Erik Månsson till Gudmund Persson den 24/4 1529. Se ovan s. 4 not 12. Delegaterna, till vilka även hörde myntmästaren Anders Hansson, äro namngivna i Broddetorsdagtingan. GR 1529, s. 364.

⁶² Svaret är känt endast genom referatet i de kungl. sändebudens skrivelse av den 25/4. GR 1529, s. 366 ff.

⁶³ NORBORG, s. 258, och ovan s. 16 not 52. Enligt Norborg uppsatte smålänningarna i Lekeryd »under ledning av Jönköpingsborgmästaren Nils Arvidsson» en skrivelse till de kungl. förhandlingarna. Det är naturligtvis möjligt, att Nils Arvidsson först var i Lekeryd och sedan i Jönköping, men något belägg härför föreligger icke i källorna. Se brevet från kantorn Erik Månsson till Gudmund Persson av den 24/4 ovan not 61. Senast nämnda datum lämnade borgmästaren i Erik Månssons sällskap Jönköping och var i Broddetorp den 25/4. I skrivelsen av den 25/4 till Gustav Vasa talas endast om ett brev från menige man i Lekeryd. GR 1529, s. 367. I skrivelsen av den 29/4 talas däremot om att Jönköpings borgare och några av allmogen voro församlade i Lekeryd. GR 1529, s. 370 f. Här nämnes

i varje fall icke saken så. I den redan omnämnda skrivelsen meddelade Erik Månsson Gudmund Persson, att de utsända i Jönköping erhöles »genvördigt svar med det första». Han var därför oviss om vad som skulle komma att hända dem framdeles och fortsätter: »I natt sände borgarna 20 hovmän till en hop bönder, som resta voro vider Nydala att uppsöka Lasse Bröms, min Herres fogde. Honom akta de intet gott, om de honom finna.» Det fanns all anledning att ha »ögat på brädet. Jag förnimmer de hava dock ont i hågen. De mötte oss utan[för] staden med 40 hästar och män i körits och annat harnesk», heter det vidare.

Såsom redan påpekats, upplästes i Jönköping för den utsända delegationen de mot Gustav Vasa riktade klagomålen i skrivelserna av den 4 och 8 april. Dessa voro emellertid nu, tillfogar Erik Månsson, »flera och icke färre». I Jönköping hade man sålunda ingen som helst tanke på att genom en säraktion spränga den revolutionära fronten.⁶⁴ Ännu den 5 maj meddelade hövitsmannen på Kalmar slott Jon Olsson (Lilliesparre) Gustav Vasa, att västgötaherrarna och jönköpingsborgarna utspridde mycken lögn bland allmogen. Konungen borde därför tillskriva allmogen i Småland. Jon Olsson var alltså 14 dagar efter »förräderiet» i Lekeryd okunnig härom.⁶⁵ Av det anförda framgår, att icke heller förhandlingarna i Lekeryd ledde till något positivt resultat. Den revolutionära fronten var intakt. Smålänningarna gjorde

däremot ingenting om förhandlingarna i Jönköping, varom Erik Månsson under rättat Gudmund Persson den 24/4.

⁶⁴ SCHÜCK (s. 544, not 30) anmärker med all rätt, att Erik Månssons skrivelse »ger ett starkare intryck av väpnat uppror än andra källor». I sitt brev bad Erik Månsson Gudmund Persson, att han icke skulle »uppå slå mot (d.v.s. anfälla) dem, innan den tid vi komme i vårt behåld (= säkerhet) igen». Den 22/5 begärde Gustav Vasa, att jönköpingsborna skulle sända honom allt krigsmaterial, som fanns i staden. Privilegie- och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 248. Gustav Vasa var vid denna tidpunkt mycket orolig för jönköpingsbornas hållning. Se brevet till Gudmund Persson den 29/5. GR 1529, s. 109 ff.

⁶⁵ GR 1529, s. 374 f.

det enda, de kunde göra, då de hänvisade till de män, som uppenbarligen stodo bakom upproret och organiserat detta.⁶⁶

I sällskap med Nils Arvidsson »och hans medföljare» begåvo

⁶⁶ Enligt NORBORG (s. 246) hade Gustav Vasa genom talet om att fängslandet av Margareta av Hoya och Wulf Gyler möjligen berott på ett misstag »diskret» öppnat en bakdörr, genom vilken borgarna i Jönköping kunde lämna skådeplatsen. Sedan de östgötska sändebuden den 24/4 underrättat Gudmund Persson om krigstillståndet i staden, »kunde man icke längre hävda, att man av oförstånd och ovetenhet kvarhållit grevinnan och skrivaren», d.v.s. man kunde icke utnyttja det kungliga erbjudandet att »diskret lämna skådeplatsen». I Jönköping beslöt man då »att kasta skulden på de västgötska bundsförvanterna». Staden hade handlat på order av Ture Jönsson och de andra västgötaherrarna, varefter den till Gustav Vasa utlämnade »komprometterande aktstycken». Gustav Vasa å sin sida belönade sveket genom att ge staden »ett förhållandevis lindrigt straff för sitt deltagande i upproret». Då Gustav Vasa skrev det anförda brevet (16/4-20/4), visste han emellertid ingenting om västgötaherrarnas aktion. Det fanns följaktligen ingen anledning för honom att då peka på »en bakdörr genom vilken borgerskapet diskret kunde lämna skådeplatsen». Även i brevet till domkapitlet i Linköping av den 16/4 talade konungen om att hans syster och hennes sällskap möjligen fängslats på grund av det falska ryktet om Stockholms belägring. GR 1529, s. 38, och ovan s. 47. Se även ovan s. 16 not 52. Den 29/5 skrev Gustav Vasa till Gudmund Persson (GR 1529, s. 109 ff.), att han hade »kopior nog» av den komprometterande skrivelsen från västgötaherrarna till Jönköping. Till den förestående riksdagen önskade han emellertid *originalhandlingen*. Gudmund Persson skulle därför lägga sig »största flit» om att komma över denna. Konungen sade sig »icke tro, att de i Jönköping ville förhålla oss detsamma brev». Detta brev skrevs den 29/5. Angående uppgiften om att Nils Arvidsson i hemlighet skall ha erbjudit sig att till Gustav Vasa utlämna västgötaherrarnas »stämplingars brev och sigill mellan händerna» se Norborg s. 238, 282, 289 f., 295 och 245 not 12. Sannolikt är emellertid, att Gustav Vasa fick originalet genom Gudmund Persson. Enligt skrivelse till borgmästare och råd i Jönköping ämnade Gudmund Persson vara i Jönköping den 26/5. Med anledning av detta brev skrevo borgmästare och råd till Gudmund Persson den 21/5. Strödda hist. handl. 1 a. Se även nedan not 95. Från Strängnäs skrev Gustav Vasa till borgarna i Jönköping och tackade för »de västgötska brev, som I oss tillhanda sände, vilka nu väl hava kommit oss till nytta». GR 1529, s. 187. AHLQVIST, s. 51 f. Något original av skrivelserna från västgötaherrarna till smålänningarna av den 12/4 och 20/4 (GR 1529, s. 360 ff.) är icke känt. NORBORG, s. 254 f. Skrivelserna från Larv finns dock i en med originalet kollationerad avskrift. Avskriftssaml. n:r 27: Kopiebok 1523-1605. Se ovan s. 6, not 18. Originalet nämnes i RA:s ämbetsarkiv D 2:4: Sakregister. Förnämliga handlingar, fol. 28.

sig delegaterna från Småland till Västergötland.⁶⁷ Här sammanträffade de den 25 april i Broddetorp med västgötaallmogen.

Förhandlingsmännen i Broddetorp den 25 april 1529 voro alltså förutom de två ledamöterna i Linköpings domkapitel representanter för städerna och bönderna i Östergötland. Det var dessa, som förhandlade med allmogen i Västergötland och representanter för smålänningarna. De av Gustav Vasa förordnade sändebuden Gudmund Persson och Anders Simonsson voro sagda dag i Vadstena. Här befann sig också Måns Johansson, medan däremot Holger Karlsson var på annan ort. Vid detta tillfälle hade de kungl. delegaterna erhållit västgötaherrarnas skrivelse om och lejd till ett möte i Hjo den 29 april. Till detta möte ämnade de bege sig »så starka, att vi vilja föra lejden med oss». De meddelade också Gustav Vasa, att västgötaherrarna började ge »litet bättre köp». De rådde därför konungen att sammankalla ett herremöte i Västerås eller Söderköping för att »förhandla om dessa ärender, att det måtte taga en god ände, vilket näst Guds hjälp väl ske skall».⁶⁸ Västgötaherrarna själva voro den 25 april redan skingrade åt olika håll.⁶⁹ Ingen av dessa var närvarande i Broddetorp. Resultatet av förhandlingarna mellan de östgötska delegaterna och den i Broddetorp närvarande västgötska allmogen och representanter för smålänningarna blev överenskommelsen eller dagtingan av den 25 april 1529. Allt, som inträffat, skulle vara »en död och platt avtalad sak, lika som det aldrig skett eller gjort vore». Då anledningen till upproret var »denna okristliga lärdom och lutherska kätter»,

⁶⁷ Privilegie- och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 244 f. NORBORG, s. 252 not 9, och s. 246 not 14.

⁶⁸ GR 1529, s. 366 ff.

⁶⁹ Efter att ha omnämnt beslutet om ett möte i Hjo heter det i försvarsskriften: »och därmed blevo vi då åtskilda och kommo ifrån bispnen och herr Ture Jönsson». GR 1529, s. 168. Detta uppbrott torde med stor sannolikhet ha ägt rum den 22 eller 23 april. I fortsättningen av försvarsskriften heter det nämligen: »Item strax samma dag och dygn, som vi kommo dädan, drog herr Ture Eriksson till Läckö och desslikes de gode män därefter hos honom.»

skulle Gustav Vasa vidmakthålla »alla goda, gamla, kristliga sedvänjor» och »platt» undertrycka »det lutherska kätteriet och de onda seder därmed följa». Konungens syster och sekreterare, som redan förut förts från Jönköping till Skara, skulle friges. Dagtingan gällde alla, som på ett eller annat sätt deltagit i upproret. Uppgörelsen gjordes emellertid med »mene man» eller allmogen i herrarnas frånvaro.⁷⁰

Det är mycket påtagligt, att den hastiga och oväntade uppgörelsen i Broddetorp den 25 april 1529 innebar en betydande förenkling av hela den problematik, som ligger bakom 1529 års revoltförsök. Detta sammanhänger med att dagtingan i Broddetorp var resultatet av en uppgörelse mellan de östgötska sändebuden under ledning av de båda domkapitelsledamöterna och »den mene man i dessa . . . tre landsändar» (d.v.s. Östergötland,

⁷⁰ Broddetorpsuppgörelsen är tryckt i GR 1529, s. 364 ff. NORBORG understryker (s. 258 och 279), att den avgörande vändningen inträffade i Broddetorp. Broddetorpsuppgörelsen var enligt Norborg (s. 252) »en överenskommelse mellan jämställda parter» och innebar (s. 258), att »de upproriska i själva verket gav upp spelet». Beträffande allmogens förhållande till sina ledare konstaterar Norborg (s. 249) först – med all rätt –, att Gustav Vasa ännu den 29/4 icke kände till någon motsättning mellan rådsherrarna och allmogen. Den 29/4 visste Gustav Vasa ingenting om Broddetorpsdagtingan, eftersom den denna dag bekräftades av de kungl. sändebuden i Vadstena. Den 9/5 möter för första gången talet om att västgötaherrarna svekos av allmogen. Norborg skriver härom (s. 250): »Konungens ändrade uppfattning om västgötaallmogens hållning måste bero på informationer som ingått mellan den 29 april och den 9 maj». Enligt min mening föreligger dessa informationer i Broddetorpsuppgörelsen, som av konungen, visserligen med ändringar, fastställdes den 6/5. Enligt Norborg går emellertid uppgiften om allmogens förhållande till herrarna tillbaka på en numera förkommen skrivelse från Måns Bryntesson och Ture Eriksson, som Gustav Vasa besvarade den 9/5. På s. 251 heter det: »Det kan inte gärna råda någon tvekan om att de informationer Gustav Vasa byggde på när han avfärdade Karl Eriksson med manifestet till Västergötland och Värmland härrörde just från dessa herrar». På s. 253 f. heter det emellertid: »Den i litteraturen allmänt godtagna uppgiften, att oppositionen skall ha kommit från de ofrälse stånden, har kanske inte ens varit att finna i denna grumliga källa (d.v.s. Måns Bryntessons och Ture Erikssons skrivelse till Gustav Vasa) utan kan likaväl vara en taktiskt motiverad tillrättaläggning av Gustav Vasa själv.» Det anförda visar de svårigheter, man ställs inför med den av Norborg antagna lösningen.

Småland och Västergötland). Höll Gustav Vasa icke överenskommelsen, »då haver den mene man i dessa landsändar samfälliga lovat och sagt sig vilja det vråka och hämna». Det var »den mene man i dessa . . . tre landsändar», som lovade att efter denna dag »vara hans Nådes tro, välvilliga och rättrådiga undersåtar och våga liv och välfärd emot hans Nådes fiender». Samma allmoge, som nyss hade gripit till våldsamheter, framfört en lång rad klagomål mot Gustav Vasa och hans »okristliga rege-mente», uppsagt honom tro och lydnad och hotat med att resa en här mot »denna omilde kung Gösta och hans lutherska parti», denna allmoge hade nu fem dagar efter »herredagen» i Larv i herrarnas frånvaro slutit fred med fienden. Det fanns tydligen hos denna allmoge dålig täckning för de stora orden i herrarnas proklamationer. Villkoret för fred i landet var, att allmogen fick behålla sina »goda, gamla, kristliga sedvänjor», som hotades av det omtalade »lutherska kätteriet» och dess representanter. Detta kätteri skulle nu »platt» utrotas. Med dessa löften var allmogen tillfreds. I dagtingan nämndes icke ett ord om stora skatter, »olaga tunga» och »onda och omilda fogdar». Uppgörelsen tog endast sikte på den religiösa frågan. »Denna okristliga lärdom och lutherska kätteri», som ledarna ordat så mycket om, hade genom domkapitlets i Linköping ingripande gjorts till den enda orsaken till det inträffade. Ingen av råds-herrarna eller frälsemännen var närvarande i Broddetorp. Ingen förde deras talan. De ledande männen för upproret hade vid det avgörande tillfället ställts utanför.

Talet om att västgötabönderna sveko sina herrar är alltså icke ett påhitt av Gustav Vasa och Peder Swart. *Det är ett historiskt faktum.* Händelsen ägde emellertid icke rum i Larv, som Peder Swart berättar, utan i Broddetorp. Beviset härför är dagtingan av den 25 april 1529. Från nämnda faktum utgick Gustav Vasa i sina skrivelser från den tidpunkt, då han någon av de första dagarna i maj 1529 fått del av dagtingan. Den 7 maj utfärdade han ett benådningsbrev för borgmästare, råd och menigheten i

Jönköping och två dagar senare följde brevet till mene man i Västergötland och Värmland. I detta brev av den 9 april framhöll Gustav Vasa, att Ture Jönsson, Magnus Haraldsson och deras anhängare sökt förmå allmogen att överge det huldskap, troskap och manskap, som den lovat, »ändock I såsom ärliga, tro dannemän intet lydden dem efter utan höllen eder fasta in till oss och bleven vid tro, ära och redlighet, som dannemän pläga och böra att göra, där vi eder allesammans käriligen för tacka, och vilja det eder i all gunst och nåde betänka».⁷¹ Även i andra sammanhang uttalade sig Gustav Vasa på samma sätt. Uppgiften om allmogens förhållande till herrarna kan också stödjas »på en rad samtida källvittnesbörd» (Norborg). I den vederläggning av västgötaherrarnas anklagelser, som i Gustav Vasas namn otvivelaktigt skrevs av Laurentius Andreae till riksdagen i Strängnäs, heter det sålunda, att Ture Jönsson och några andra gärna hade velat ge upproret en större omfattning men att detta misslyckades, »i det att allmogen icke ville dem följaktig vara».⁷² Laurentius Andreae, som tagit del av alla handlingar från upproret, visste verkligen vad han talade om.

Efter förhandlingarna i Broddetorp den 25 april begåvo sig de östgötska sändebuden till sina uppdragsgivare, som ännu voro kvar i Vadstena. Här bekräftades den 29 april 1529 Broddetorpsuppörelsen med Holger Karlssons, Måns Johanssons, Pe-

⁷¹ Privilegie- och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 246 f., samt GR 1529, s. 92 f. NORBORG, s. 250. Redan brevet av den 5/5 till smålänningarna förutsätter Gustav Vasas kännedom om västgötaallmogens ställningstagande. GR 1529, s. 74 ff. Se särskilt s. 76 f. I brevet till meniga frälset och köpstadsmän i Östergötland av den 6/5 skriver Gustav Vasa bl.a.: »Tacka vi ock desslikest köpstäderna och den mene man i Östergötland, att de icke läto sig beveka från det huldskap, som de oss sagt hava». GR 1529, s. 78 f., och ovan s. 45.

⁷² SRA 1, s. 131. Ett starkt stöd för antagandet, att Laurentius Andreae och icke Olavus Petri skrivit vederläggningen av västgötaherrarnas anklagelser utgöra den förres anteckningar på det bevarade aktmaterialet från 1529 års uppror. Se ovan s. 6 not 18. Jfr dock L. SJÖDIN, Västerås möte 1527, HT 1928 s. 263 not 4, 287, not 3, och 304, not 1, samt KJÖLLERSTRÖM, Missa Lincopensis, s. 32 not 68.

der Hårds, Gudmund Perssons och Anders Simonssons samt städernas (Stockholm, Linköping, Vadstena, Söderköping och Skänninge) »insigler med några häradsinsigler i Östergötland».⁷³

Då de kungl. sändebuden Gudmund Persson och Anders Simonsson tillsammans med Måns Johansson den 25 april från Vadstena till Gustav Vasa översände en kopia av skrivelsen från Lekeryd framhöll de, att allmogens klagomål framför allt voro riktade mot reformatörerna »och flera av dem som sig hava givit in till evangelium». Det vore bättre, att mästare Lars straffades, »än många man skulle njuta honom ont åt». Det var Laurentius Andreae, som först hade givit konungen rådet att tömma klostren på deras skatter »och sedan låtit låsa klostren igen, att ingen skulle sedan mätta där». Som exempel nämndes, vad som skett utan konungens vetskap med klostret i Skänninge. I skrivelsen av den 29 april från Holger Karlsson, Måns Johansson, domkapitlet i Linköping och borgmästare och råd i de östgötska städerna underströks, att om Gustav Vasa icke gav sitt samtycke till Broddetorpsuppgörelsen, kunde man frukta, »att denna landsända varder eders Nåde olydig och ifrånvänd». Brevskrivarna bönföllo därför konungen att låta dem bliva vid »den gamla och kristliga sedvänja, som av ålder varit haver». Den mene man skulle, heter det, aldrig gå »under den lärdom, som en tid lång av några föregivet är, utan de med övervåld därtill tvingade bliva». Finge den evangeliska förkunnelsen utan vidare fortsätta, »är fruktandes, att mer obestånd kan därefter följa. Ty allt det de [reformatörerna] predika och av pränteriet låta utgå, hetes eders Nådes dikt och råd.» Sammanfattande hette det, att Gustav Vasa borde »platt övergiva» den nya lärdom, som reformatörerna kommit med och hålla alla vid den ed, han

⁷³ Angående sigilleringen må anmärkas, att Peder Hårds namn finns upptaget både i Broddetorps och i Gustav Vasas dagtingan. I den sistnämnda är emellertid Hårds namn infört bland de av Gustav Vasa tillfogade namnen. I det i kansliet uppsatta reversalet för staden Jönköping av den 19 maj nämnas Holger Karlsson, Måns Johansson, Gudmund Persson och Erik Slatte. Staden Norrköping är icke medtagen i Broddetorpsdagtingan. GR 1529, s. 85, 366 och 380.

svor vid valriksdagen i Strängnäs 1523.⁷⁴ Med denna skrivelse och Broddetorpsuppgörelsen sändes myntmästaren Anders Hansson till Gustav Vasa i Stockholm.

Även om allmogen genomgående var motståndare till reformationen, är det tämligen ofrånkomligt, att de fakta, som i de senast anförda skrivelserna åberopades, icke härrörde från allmogen utan från de ledande männen, främst domkapitlet i Linköping. Endast i dessa kretsar visste man, såsom redan påpekats, något om den roll, som Laurentius Andreae spelade som Gustav Vasas »kyrkomminister» och om förkunnelsen i Uppland. De senast relaterade skrivelserna visa emellertid, att Linköpings stift, representerat av förutvarande lagmannen Måns Johansson och den fungerande lagmannen Holger Karlsson, domkapitlet, städernas borgmästare och råd samt de av Gustav Vasa utsedda delegaterna enhälligt krävde, att det »lutherska kätteriet» skulle utrotas och att goda, gamla, kristliga sedvänjor skulle vidmakthållas. För att nå detta mål skulle reformatörerna avlägsnas. Det sagda var förutsättningen för en uppgörelse i godo, enligt förlikningsmännen den enda möjligheten för Gustav Vasa att nå fred i landet och få ett slut på bondeoroligheterna.⁷⁵ Det var samma krav, som ständigt upprepats av Hans Brask.

Genom uppgörelsen i Broddetorp hade de ledande upprorsmännen blivit utan armé. Resultatet visade sig omedelbart. På vägen från Broddetorp till Jönköping sammanträffade Nils Arvidsson och hans följeslagare den 1 maj med Måns Bryntesson och Severin Kijl i Kungslena, en mil sydöst om Broddetorp. Här fick Måns Bryntesson del av den i Broddetorp träffade överenskommelsen. »Hövitsmannen» för 1529 års revoltförsök

⁷⁴ GR 1529, s. 366 ff. och 370 ff.

⁷⁵ Om förhandlingarnas skrivelser framhåller NORBORG (s. 262) med all rätt följande: »Deras uttalanden om allmogens upproriskhet mot den nya läran hade – alldeles oberoende av sanningshalten – till syfte att förmå konungen till en omläggning av sin kyrkopolitik i enlighet med de riktlinjer som dragits upp i Broddetorp». Norborg framhåller samtidigt (s. 262 not 7), »att kyrkomännen underskattat såväl Gustav Vasas maktresurser som hans hänsynslösa beslutsamhet».

insåg omedelbart, att spelet var förlorat. Upproret hade blivit ett fiasko. Måns Bryntesson drog genast konsekvenserna. Till sammans med meniga frälset i Västergötland och Severin Kijl, som tre veckor tidigare erhållit västgötaherrarnas »försvarsbrev», utfärdade han i Kungslena den 1 maj 1529 ett annat »försvarsbrev». Under hänvisning till Broddetorpsuppgårelsen försäkrades, att de småländska dannemännen, så länge de förblevo Gustav Vasa trogna, icke skulle ha något ont att vänta av brevet utfärdare, Måns Bryntesson, Severin Kijl och »meniga frälse män i Västergötland». Dessa förklarade sig även beredda att vinnlägga sig om allas bästa, goda gagn och säkerhet.⁷⁶ »Hövitsmannen» för 1529 års upprorsrörelse hade tillsammans med meniga frälset i Västergötland kapitulerat. Gustav Vasa, som den 27 mars benämndes »den tyranniske och förrädiske» konungen, hade den 1 maj blivit »vår käre nådige herre». Borgmästaren Nils Arvidsson och hans medagerande kunde försedda med upprorsledarens och den kunglige ämbetsmannens och befälhavarens urfejdbrev återvända till Jönköping. Då Måns Bryntesson i Kungslena den 1 maj 1529 utfärdade det nämnda brevet, voro hans uppdragsgivare och inspiratörer, biskop Magnus Haraldsson och rikshovmästaren Ture Jönsson, redan utanför landets gränser. Den 30 april voro de i Kalv i södra Västergötland och den 1 maj i Halmstad.⁷⁷

Något senare sammanträffade flertalet av de i Larv närvarande rådsherrarna med Severin Kijl. Rådsherrarna voro Ture Eriksson, Måns Bryntesson, Nils Klaesson, Tord Bonde, Gösta Knutsson (Ribbing) och Mats Kavle. De sände härvid en skrivelse till fogden på Dal Henning Pedersson, som strax förut utgjort föremålet för deras vapenbroder riksrådet Nils Olssons aktion. Brevskrivarna försäkrade, att de ville våga sin hals för Gustav Vasa. Nils Olsson skrev ungefär samtidigt själv till fogden på Dal Lasse Skrivare och bad honom noga gömma de brev,

⁷⁶ Privilegie- och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 244 f.

⁷⁷ G. CARLSSON, HT 1923, s. 63 not 1, och NORBORG, s. 255 not 14.

som han tidigare hade erhållit, och vinnlägga sig om sin herres bästa. I en skrivelse till Jakob Krumme av den 16 maj förklarade riksrådet, att han ville våga liv och hals för Gustav Vasa, varhelst »behov göres». ⁷⁸ Redan i början av maj voro alltså revolutionsmännen antingen utanför landets gränser eller fullt sys-selsatta med att betyga »den tyranniske och förrädiske konung Gustav» sin obrottsliga trohet. De herrar, som stannat kvar i landet, accepterade helt det program, som domkapitlet i Linköping uppgjort och som godtagits av allmogen i Broddetorp. ⁷⁹ I de delar av Småland, som icke hade varit med i Svenarum eller Lekeryd, hade upprorsmännen också misslyckats.

Strax efter mötet i Larv den 20 april hade hövitsmannen på Kalmar slott Jon Olsson (Lilliesparre) sammanträffat med Ture Trolle på Bergkvara och tagit del av jönköpingsbornas och västgötaherrarnas korrespondens. Tillsammans med den redan nämnde fogden Lasse Bröms och flera frälsemän förhandlade sedan Jon Olsson med allmogen i Västbo, Sunnerbo och en del av Norrvidinge härad. I Västra härad hade Gustav Vasas brev av den 20 april upplästs den 3 maj. Allmogen hade överallt förklarat sig vilja förbli vid den trohet, den förut lovat konungen.

⁷⁸ Henning Pedersson till Gustav Vasa 13/5 1529 (se ovan s. 4, not 15) samt riksrådet Nils Olsson till fogden på Dal Lasse Skrivare och till Jacob Krumme. Strödda hist. handl. 1 a. Ahlqvist, s. 35 not 3. Efter redogörelsen för Gustav Vasas ändringar i Broddetorpsdagtingan och tillkomsten av den slutliga dagtingan av den 6/5 skriver NORBORG (s. 252), att den sistnämnda ur västgötaherrarnas synpunkt »måste ha tett sig oantaglig. Inte desto mindre ställde konungen dem inför kravet på att godtaga den genom att avge ett personligt reversalbrev. I denna situation valde Ture Jönsson och biskop Måns landsflykten, medan tre herrar, Måns Bryntesson, Ture Eriksson och Nils Olsson, slog in på en annan väg». Detta hade emellertid redan skett, innan herrarna ställdes inför den kungl. dagtingan av den 6/5. Redan den 1/5 voro Ture Jönsson och Magnus Haraldsson i Halmstad (NORBORG, s. 255 not 14). Samma dag hade också Måns Bryntesson kapitulerat. Se NORBORG, s. 252 not 9. Förhandlingarna om den kungl. dagtingan ägde rum först senare.

⁷⁹ Upplysande är, att riksrådet Nils Olsson i sin skrivelse till Lasse Skrivare meddelade, att Gustav Vasa hade lovat, att han ville »avlägga det lutheri, som han hade företagit». Strödda hist. handl. 1 a.

Den 5 maj underrättade Jon Olsson Gustav Vasa om sina åtgärder och uppmanade honom att tillskriva allmogen i Småland. Borgarna i Jönköping, hette det, skrevo och förde »mycken lögn ibland allmogen på eders högmåktighet».⁸⁰ Jon Olsson var alltså den 5 maj okunnig om Broddetorpsuppörelsen. Samtidigt hade Bergslagens, Dalarnas och Värmlands inbyggare tagit avstånd från upprorsmännen och betygat Gustav Vasa sin lydnad. Bönder, bergsmän och menige man i Värmland förklarade i sin skrivelse av den 3 maj, att de voro beredda att våga liv och hals för konungen. De anhöllo emellertid, att kyrkor, kloster och gudstjänsten, »som försvagad är, må komma i sin rätta och gamla stadga igen». Dalkarlarnas skrivelse till Västergötland och Småland var daterad i St. Tuna den 5 maj men författad i det kungl. kansliet i Stockholm.⁸¹

VI

Då de i det föregående omnämnda trohetsförsäkringarna uppsattes, hade Broddetorpsuppörelsen av den 25 april nått Gustav Vasa. Överbringaren var myntmästaren Anders Hansson, som varit med i Broddetorp och därför kunde ge konungen ytterligare informationer, som det heter i den förut omnämnda skrivelserna av den 29 april. Den beslutade delegationen till Västergötland inhiherades omedelbart.⁸²

Genom Broddetorpsuppörelsen ställdes Gustav Vasa inför

⁸⁰ GR 1529, s. 374 f. Se även ovan s. 16 not 52.

⁸¹ GR 1529, s. 355 f. och 373 f. Av dalkarlarnas skrivelse finns i riksregistret två något olika versioner, en äldre och kortare och en längre och senare med omnämnande av Västerås riksdag 1527. GR 1529, s. 355 f. och 362 f. Båda skrivelserna ha ursprungligen varit ställda till Västergötland. Se GR 1529, s. 362 f., och kopian i St. Tunas kyrkoarkiv (Skrivelser från menigheter och myndigheter m. m.). Skrivelsen utgick dock till Västergötland och Småland. Se GR 1529, s. 61 f. och 355 f., och den med originalet kollationerade avskriften i Avskriftssaml. 27: Kopiebok 1523–1625.

⁸² Anders Hanssons namn finns med i Broddetorpsuppörelsen. GR 1529, s. 364. Om delegationen till Västergötland se GR 1529, s. 60. Anm.

kravet att slå ned »det lutherska kätteriet och de onda seder därmed följa» och att vidmakthålla »alla goda, gamla, kristliga sedvänjor». Detta var förutsättningen för »långlig fred och rolighet . . . med andliga och världsliga regementet». Dessa villkor voro emellertid för Gustav Vasa och Laurentius Andreae oantagbara. Reformationens och reformatorernas öde hade avgjorts vid riksdagen i Västerås 1527. Av den vid detta tillfälle hållna disputationen och predikningarna hade ständerna funnit, att reformatorerna hade »goda skäl och icke annat predikade än Guds ord». ⁸³ Något avsteg härifrån kunde det icke bli tal om. I det kungl. kansliet blevo också villkoren i Broddetorp på denna punkt grundligt reviderade. ⁸⁴ Den viktigaste ändringen må belysas genom ett parallelltryck:

BRODDETORPSDAGTINGAN

alla goda, gamla, kristliga sedvänjor må styrkas och vidmakthållas och *det lutherska kätteri och de onda seder därmed följa platt nedtryckas.*

GUSTAV VASAS DAGTINGAN

alla goda, gamla, kristliga sedvänjor skola styrkas och vidmakthållas och *intet kätteri eller kättersk predikan inträngas i riket i någon måtto.*

I enlighet med överenskommelsen vid rådets förhandlingar i Stockholm den 23 april fastställde Gustav Vasa alltså kravet på vidmakthållandet av »alla goda, gamla, kristliga sedvänjor». Dessutom lovade han att förhindra kätteri och kättersk predikan, vilket i den rådande situationen var något helt annat än ett undertryckande av det »lutherska kätteriet». Det är också betecknande, att Gustav Vasa strök orden i dagtingan om »dena okristliga lärdom och lutherska kätteri» som orsak till upproret. Redan genom dessa ändringar hade både upprorsmännens och delegaternas förhoppningar om att få ett slut på det »lutherska kätteriet» gjorts om intet. Uppgörelsen gällde icke

⁸³ SRA I, s. 85 f., och SVEN KJÖLLERSTRÖM, Västerås ordinantia, Scandia 1960 s. 78 ff.

⁸⁴ Dagtingan av den 6/5 är tryckt i GR 1529, s. 81 ff.

längre den nya lärdomen och vad denna redan ställt till utan den kommande kyrkopolitiken. Grundvalen för denna politik var emellertid enligt Gustav Vasa Västerås recess.

För Gustav Vasa och Laurentius Andreae var ett avsteg från Västerås recess brott mot rikets lag. I ett kungligt brev till Hans Brask från samma år (1529) heter det: »Och därför är nu Västerås recess lagliga gjord, och bör såväl som det i lagboken står vara räknad för Sveriges lag.»⁸⁵ I skrivelserna före Broddetorpsuppgörelsen hade Gustav Vasa icke nämnt Västerås recess. Talet om undertryckandet av det »lutherska kätteriet» i dagtingan klargjorde emellertid för honom nödvändigheten av att slå vakt kring den fjärde punkten i Västerås recess. I sin utformning av dagtingan lät han följaktligen införa denna punkt, den enda bestämmelse i recessen som i detta sammanhang var relevant. Orden lyda som följer:

»Och desslikest, att vi icke skola låta införa i riket eller styrka något katteri eller predika låta någon okristlig lärdom utan bliva vid Guds rena ord och goda, gamla, kristliga sedvänjor i alla måtto, som den recess i Västerås gjordes, innehåller. . . . Om något annat predikat är, haver det aldrig varit av vår befallning och aldrig med vår vilja ske skall. Vore ock något överträtt utöver förenämnda Västerås recess, må vi väl lida, att riksens råd och meniga Sveriges allmoge därom rannsaka, och vad som de finna riket nyttigt är låta vi oss väl åtnöja.»

Gustav Vasa hade härigenom accepterat det krav, som råds-herrarna framfört i Västerås 1527 och i Uppsala i samband med kröningen 1528. Enligt rådsherrarna skulle nämligen den fjärde punkten i Västerås recess ha haft denna formulering: »Och vore begärandes, att klara Guds ord måtte bliva predikat . . . och hållas goda, gamla, kristliga sedvänjor».⁸⁶ Efter två års kamp

⁸⁵ GR 1528, s. 177. Om datering av detta brev se SBL 6, s. 61. Brevet är otvivelaktigt författat av Laurentius Andreae och icke av Olavus Petri, som Sjödin (HT 1928 s. 233, not 1 och 311, not 2) menar.

⁸⁶ YRWING, s. 127, och KJÖLLERSTRÖM, HT 1960 s. 395 ff.

hade rådsherrarna segrat. Guds ord skulle predikas, men samtidigt skulle goda, gamla, kristliga sedvänjor bibehållas. I praktiken innebar detta, att en gräns hade satts för kyrkliga reformer överhuvud taget. För Laurentius Andreae blev därför en av Strängnäsriksdagens viktigaste uppgifter att med tystnad förbigå det gjorda tillägget i recessens fjärde punkt.

Till de personer, städer och härader, som beseglat Broddetorpsöverenskommelsen fogade Gustav Vasa sex andra: Johan Turesson (Tre Rosor), Knut Andersson (Lillie), Bengt Nilsson, Peder Hård, Birger Nilsson (Grip), Karl Eriksson (Gyllenstierna) och Lars Turesson (Tre Rosor). Dessa hade samtliga deltagit i förhandlingarna i Stockholm den 23 april. Genom att nämna dessa personer i dagtingan ville Gustav Vasa tydligt understryka, att de uppsvenska rådsherrarna stodo bakom den av honom redigerade överenskommelsen. Slutligen förändrades dagtingan från en uppgörelse med menige man i Östergötland, Småland och Västergötland till en allmän dagtingan med »småläningar och västgötar, ädle och oädle, andliga och världsliga».⁸⁷

Med undantag av myntmästaren Anders Hansson var ingen av dem som deltagit i de förhandlingar, som ledde fram till Broddetorpsuppgörelsen, närvarande i Stockholm, då konungen fastställde sina villkor och ändrade de löften, som givits. Till Holger Karlsson, frälset och köpstadsmännen i Östergötland skrev Gustav Vasa, att han hade samtyckt och stadfäst dagtingan »och så skickat, att ingen kättersk predikan eller lärdom

⁸⁷ GR 1529, s. 81 ff. NORBERG påpekar (s. 252), att Gustav Vasa strök den i Broddetorpsöverenskommelsen intagna klausulen, enligt vilken menige man skulle, om konungen icke höll sina utfästelser, »det vräka och hämna, var de kunna med liv och makt och stå vår nådigste herre emot på fiendevis». I Gustav Vasas dagtingan motsvaras de citerade orden emellertid av följande ». . . och aldrig av oss, några våra eller vårt rikens råd som för vår skull vela och skola göra och låta hämnat eller vräkt bliva i någon måtto». Garantiklausulen är alltså icke helt struken.

här i riket predikas skall». Han förklarade tillika, att han ville hålla alla vid »goda, gamla sedvänjor».⁸⁸ Menige man i Östergötland fick samtidigt höra, att konungen ämnade »låta bota och förvandla alla de . . . stycken och punkter», som den hade framställt, »och andra flera, om några finnas». Kyrkor och kloster skulle icke ödeläggas utan »uppehållas, så många som den mene man själv synes nyttigt vara».⁸⁹

I brevet till allmogen i Västergötland av den 9 maj förnekade Gustav Vasa med skärpa, att hans avsikter hade varit att »förlägga den heliga kristliga tro, kyrkor och kloster, fördriva biskopar och prelater och annat sådant mer». Konungen ville tvärtom »hålla den helga kristna tro vid makt och så många kyrkor och kloster, som den mene man själv tyckes nyttigt vara». Alla skulle få bli vid »Sveriges rikes lag och goda, gamla, kristliga sedvänjor, efter som andra goda herrar och kristna konungar före oss gjort hava och våga liv och hals för allas . . . välfärd».⁹⁰ Allmogen i Småland erhöll ännu frikostigare löften. Gustav Vasa ville hålla alla vid »Sveriges lag, goda, gamla, kristliga sedvänjor, fred, sämja, ro och endräktighet». Hade något företagits mot »goda, gamla sedvänjor» eller annat predikats »än det som kristligt är i ett eller annat», skulle det »avstillas». Konungen tillfogade: »Var må tro och predika det honom tycker väl att vara, så ock med kloster, munkar och nunnor, att allt bliver vid gamla sedvänjan, som den mene man tyckes gott att vara.»⁹¹

De senast anförda propagandaskrivelserna ingå som ett led i Gustav Vasas strävan att lugna och vinna allmogen och bana väg för ett godkännande av den väsentligt förändrade Brodde-

⁸⁸ GR 1529, s. 78 f. I brev från Oslo den 3/3 1532 från bl.a. Ture Jönsson och Magnus Haraldsson heter det om Gustav Vasa, att det är veterligt, »huru titt och ofta han haver givit brev och insegel att hålla eder [dalkarlarna] vid Sveriges lag och goda, gamla kristliga sedvänjor och där inte avhåller». GR 1532, s. 361 f.

⁸⁹ GR 1529, s. 89 f.

⁹⁰ GR 1529, s. 92 f.

⁹¹ GR 1529, s. 86 ff.

torpsdagtingan. Belysande är också, att Västerås recess icke omnämnes i dessa propagandaskrivelser till allmogen.⁹² Det gällde för konungen att hålla allmogen i god tro.

Senast den 9 maj erhöll Gustav Vasa underrättelse om att Magnus Haraldsson och Ture Jönsson hade lämnat landet, »sedan de förnummo, att deras företagna anslag icke kunde få framgång efter deras onda vilja, Gud dess lov», heter det i ett brev sagda dag. Underrättelsen om de båda ledande männens flykt hade kommit från Måns Bryntesson och Ture Eriksson. Efter händelserna i Kungslena den 1 maj hade den förstnämnde fortsatt på den då inslagna vägen. Tillsammans med Ture Eriksson intog han Ture Jönssons gård Lindholmen och uppmanade enligt egen uppgift allmogen till lydnad och »fridsamlighet». Gustav Vasa ansåg de båda herrarnas tilltag både oklokt och olämpligt. Han hade helst sett, att det varit ogjort. Konungen var nämligen angelägen om att icke göra något, som gav Magnus Haraldsson och Ture Jönsson anledning att förebrå honom brott mot dagtingan.⁹³ Han förstod emellertid samtidigt att utnyttja de båda herrarnas stora beredvillighet att sopa igen spåren efter vårens händelser. Då båda »obrottsligt» hållit sina löften till konungen, heter det i brevet av den 9 maj, och icke deltagit i de övriga västgötaherrarnas »företagna obestånd», hoppades Gustav Vasa, att de också ville medverka till att »herr Ture och biskop Måns gåvo sig hit in i riket igen».⁹⁴ Samtidigt förklarade konungen i en skrivelse till Ture Jönsson, att han översett med det skedda, enär »gjord gärning ingen undvikning har» och att han i sin dagtingan medtagit »all den försäkring, punkter och artiklar I med meniga frälset, köpstadsmän, meniga allmoge i

⁹² Jfr däremot brevet till Hälsingland. GR 1529, s. 85 f.

⁹³ GR 1529, s. 91 och 101 ff. I skrivelsen till Gustav Vasa av den 30/5 1529 lämna Magnus Haraldsson och Ture Jönsson den rätt kuriösa uppgiften, att överfallet var anledningen till att de lämnade landet, till dess de fingo konungens »svar och vilja» genom Wulf Gyler »eller hans vissa bud». GR 1529, s. 388 och G. CARLSSON, HT 1923, s. 62 f.

⁹⁴ GR 1529, s. 90 f.

Västergötland och Småland . . . begärandes hava varit». Konungen hoppades därför, att Ture Jönsson skulle återvända och förbli vid sitt »arv och eget här i riket så här efter som I hertill gjort hava».⁹⁵

Måns Bryntesson och Ture Eriksson voro icke nödbedda. Tillsammans med Nils Olsson, Nils Klaesson, Tord Bonde och »alla» Västergötlands frälsemän utfärdade de den 29 maj i Vånga prästgård i Skaraborgs län, där även domprosten Sven Jacobi och ärkedjäknen Måns Amberni hade infunnit sig, en skrivelse till Magnus Haraldsson och Ture Jönsson med uppmaning att »utan all fruktan och fara» återvända till Sverige. En kopia av denna skrivelse översändes samma dag till Gustav Vasa.⁹⁶

Redan innan västgötaherrarna sammanträdde i Vånga prästgård, hade Magnus Haraldsson avgivit sin bekanta protest mot Västerås recess. Biskopen berörde särskilt de i Västerås närvarande biskoparnas samtycke till recessen och förklarade, att detta samtycke var »omyndliga beseglat emot Guds lag och den heliga kyrkas frihet och över vår makt». Som en fri man kunde han nu icke ge sitt samtycke till »den laglösa och okristliga stadga», som upprättades och beslutades av de världsliga stånden i Västerås. Kunde han icke återfå sin kyrka och njuta sin »potestas», ämnade han vid nästkommande kyrkomöte vädja till påven, kejsaren och alla kristna konungar och furstar. Tillsammans med Ture Jönsson svarade biskopen den 30 maj 1529 från Halmstad Gustav Vasa. Då riksdagen i Speyer var samlad

⁹⁵ GR 1529, s. 95 ff. Skrivelsen till Ture Jönsson överlämnades av Anders Hansson och kaniken Magnus Laurentii. GR 1529, s. 388. I skrivelsen från borgmästare och råd i Jönköping av den 21/5 (se ovan s. 55 not 66) heter det: »Nu igår red herr Måns Larsson och Anders Hansson till Halmstad till biskop Måns och herr Ture Jönsson att komma dem . . . i landet igen.»

⁹⁶ GR 1529, s. 386 ff. Även domkapitlet i Skara skrev till Magnus Haraldsson. Den 12/6 1529 tackade Gustav Vasa Sven Jacobi för brev »med de svar I finge ifrån biskop Måns». GR 1529, s. 126.

för att »döma och straffa över detta Lutheri och dess bebund», kunde de icke besegla »den nya Västerås recess stadfästelse». I hänvisningen till Västerås recess i dagtingan av den 6 maj hade alltså Ture Jönsson och Magnus Haraldsson fått ytterligare en angreppspunkt mot Gustav Vasa och tillika en motivering för sin vägran att återvända. De uppmanade också konungen att straffa »de predikare och präntare, som uppfyllt hava meniga riket med deras falska predikan och böcker». Förutsättningen för deras återkomst till riket var en dagtingan utan Västerås recess och löfte om att återfå »gårdar, gods, ränta och län».⁹⁷

Gustav Vasas försök att förmå Magnus Haraldsson och Ture Jönsson att återvända till riket eller att åtminstone återsända »dagtingebrevet» misslyckades.⁹⁸ Båda slöto sig till Kristian II, då denne 1530 officiellt återgick till den katolska kyrkan. Magnus Haraldsson och Ture Jönsson hyllade också Kristian II som svensk arvkonung och lovade att bistå honom att »skicka och ordinera ett gott kristligt regemente» i Sverige. Tillsammans med Gustav Trolle sände Magnus Haraldsson och Ture Jönsson 1532 en skrivelse till dalkarlarna och uppmanade dem att fördriva sin konung. Under Kristian II:s expedition till Norge 1532 bragtes emellertid Ture Jönsson om livet, medan Skarabiskopen under en följd av år fortsatte sin agitation mot »den gudsförädaren, gudlöse kättaren och Sveriges rikets fördärvare Gustav Eriksson».⁹⁹

Uppdraget att förhandla med »de gode män i Västergötland, andliga och världsliga», om den kungl. dagtingan gavs åt Holger Karlsson, Måns Johansson och Gudmund Persson. Förhand-

⁹⁷ GR 1529, s. 378 f. och 388 ff.

⁹⁸ GR 1529, s. 122. Jfr även instruktionen för Severin Kijl av den 12/6. Ibid. s. 124 ff.

⁹⁹ Breve og Aktstykker, utg. av C. F. ALLEN, I s. 609 ff., GR 1530, s. 541, GR 1532, s. 361, och G. CARLSSON, Från Erik Segersäll till Gustav Vasa (1961), s. 109 ff. Om de landsflyktiga svenskarnas aspirationer beträffande Kristian II som svensk konung se det av Allen (s. 607 ff.) tryckta aktstycket.

lingsmännen uppmanades särskilt att tillse, att ingen flydde ur landet. De borde icke till någon överlämna dagtingan, förrän de voro försäkrade om motpartens i det kungliga kansliet skrivna reversal, varav Anders Hansson »med sig haver en kopia».¹ Sedan Gustav Vasa underrättats om Ture Jönssons och Magnus Haraldssons flykt, sändes även det västgötska riksrådet och riddaren Karl Eriksson (Gyllenstierna), en frände till Ture Jönsson, till Västergötland. För denne utarbetades en särskild instruktion.² Enligt denna skulle Karl Eriksson först frambära konungens tack till de frälsemän, som icke anslutit sig till upprorsrörelsen. Med deras »tillhjälp» skulle han uppläsa konungens brev till allmogen och understryka dennes vilja att låta »den mene man alla bliva vid deras gamla sedvänjor, kyrkor, kloster och predikan, som de själva begära». Med frälsemännens hjälp skulle han också finna »råd och lämpa till att draga herr Ture, bispen av Skara och andra flera, som rymde äro, in igen i riket med brev, loven och förseglingar». Intet angrepp fick göras mot någon eller något, som tillhörde de landsflyktiga, förrän dessa hade försäkrat, att de »ville giva sig in till oss igen i riket upp under den dagtingan, vi samtyckt och förseglat hava», som det heter i instruktionen. Bortsett från Ture Jönsson och Magnus Haraldsson synes Gustav Vasas dagtingan icke ha mött något motstånd vare sig bland frälsemännen eller allmogen. Denna svarade överallt väl, rapporterade Gudmund Persson.³ Den 7 maj utfärdade Gustav Vasa ett benådningssbrev för borgmästare, råd och menigheten i Jönköping. Vare sig adressaterna själva eller genom andras tillskyndan hade börjat upproret, skulle, heter det, allt hädanefter vara »en platt död och avtalad sak». Det i det kungl. kansliet uppsatta »reversal på dagtingebrevet» undertecknades i Jönköping den 19 maj 1529.⁴

¹ GR 1529, s. 77 ff.

² GR 1529, s. 92 ff. NORBORG, s. 252 ff.

³ GR 1529, s. 109.

⁴ Privilegie- och frihetsbrev ... rör. Jönköpings stad, s. 246 ff. Jönköpings

Av västgötaherrarna hade Måns Bryntesson, Ture Eriksson och Nils Olsson valt att gå sin egen väg, redan innan de ställdes inför den kungl. dagtingan av den 6 maj. I skrivelser till Gustav Vasa försäkrade de, att de icke deltagit i upproret. Redan i Larv hade de tagit avstånd från rikshovmästaren och hans anhang. Inför riksdagen ville de göra sin ursäkt och bevisa sin oskuld.⁵

VII

Kravet på en riksdag för att »förhandla om dessa ärender, att det måtte taga en god ände», hade först framställts av Måns Johansson, Gudmund Persson och Anders Simonsson i deras skrivelse från Vadstena den 25 april.⁶ Sedan Gustav Vasa fått del av Broddetorpsöverenskommelsen accepterade han förslaget. I instruktionen av den 9 maj fick Karl Eriksson i uppdrag att förhöra sig hos västgötarna, om de önskade ett herremöte. Själv ämnade konungen förhandla härom med de vid eriksmässan i Uppsala närvarande rådsherrarna. Det var tydligen dessa meddelanden, som gävo anledningen till att Måns Bryntesson och

stads reversalbrev tryckt i GR 1529, s. 379 f. Detta reversal erhöll Gustav först i början av juni. Se GR 1529, s. 379 och 119 ff. I skrivelsen av den 21/5 från borgmästare och råd i Jönköping till Gudmund Persson heter det: »I går (!) antvordade Anders Hansson oss det brev med XI hängande insigler, som vår käre nådige herre oss givit haver, lydandes på den vänskap hans Nåde oss mildliga unt och givit haver». Strödda hist. handl. 1 a. På denna skrivelse finns denna anteckning av Laurentius Andreae: »Jenecopensium ad Gudmund Persson super pace obtenta a domino rege VI die pentecoste». Med undertecknandet av reversalbrevet den 19/5 hade smålänningarna definitivt kapitulerat. Uppgiften hos STEN CARLSSON (Mellan Bolmen och Holaveden, 1951, s. 38) härom är alltså icke, som NORBORG uppger (s. 246, not 14), oriktig. – I samband med Gudmund Perssons och Holger Karlssons besök i Jönköping i slutet av maj 1529 ingicks förlikning mellan konungens fogde Esbjörn Torkilsson och borgmästare, råd och menigheten i Jönköping för den skada, som tillfogats honom under upproret. Privilegie- och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 249.

⁵ Gustav Vasas svarsbrev av den 9/5 och 21/5 (?). GR 1529, s. 90 ff. och 101 ff.

⁶ GR 1529, s. 367.

Ture Eriksson skrevo till Gustav Vasa och begärde sammankallandet av en riksdag för att där få tillfälle att förklara sig.⁷

Vid eriksmässan i Uppsala berörde Gustav Vasa de klagomål, som menige man hade framfört: den nya predikan och ödeläggelsen av kyrkor och kloster. I skrivelsen till prästerskapet och allmogen i riket angående den planerade riksdagen framhöll konungen, att något nytt icke hade predikats med hans vilja eller vetskap och icke heller något, »som vore emot den heliga kristna tro, som Kristus och hans helga apostlar lärt hava». Han hade heller icke »låtitt uppkomma några nya sedvänjor, därav kristendomen i någon måtte kunde förvanskas». Konungen ville hålla sig till det som var rätt och kristligt och förbli vid Västeråsbeslutet, »att rena Guds ord och evangelium här i riket predikas och förkunnas skall och intet annat». Besluten i Västerås bekräftades på nytt vid eriksmässan. De goda, gamla, kristliga sedvänjorna skulle styrkas och vidmakthållas *efter denna dag*. Andra brister skulle avhjälpas vid riksdagen, till vilken kallades två eller tre »åldriga och skåliga» män från varje härad och två från varje köpstad. Från Jönköping kallades borgmästaren Nils Arvidsson »med några flera». Riksdagen skulle sammanträda i Strängnäs den 17 juni.⁸

Den av frälset, köpstadsmän och bönder talrikt besökta riksdagen i Strängnäs i juni 1529 dominerades helt av två frågor: vederläggningen av upprorsmännens klagomål och försvaret för Västerås recess samt domen över de västgötska riksråden Nils Olsson, Ture Eriksson och Måns Bryntesson.⁹

I vederläggningen av upprorsmännens 14 anklagelsepunkter är tendensen genomgående den samma. Det är icke Gustav

⁷ GR 1529, s. 95, 101 ff., 181 och 386 f. Se även *ibid.* s. 44 ff.

⁸ GR 1529, s. 97 ff., 109 ff. och 116 f. SRA 1, s. 124 ff.

⁹ SRA 1, s. 130 ff. I. PETERZÉN, *Studier rörande Stockholms historia under Gustav Vasa* (1945), s. 19 ff., YRWING, s. 122. KJÖLLERSTRÖM, HT 1960 s. 410. Om förf. av vederläggningen av upprorsmännens anklagelsepunkter se ovan s. 59, not 72.

Vasa, som gett upphov till de förändringar, som ägt rum på sina håll på kyrkolivets olika områden. Konungen hade härom varken gjort bud eller förbud. Den verkliga orsaken var Guds ord, och över Guds ord hade konungen ingen makt. Konungen kunde icke förbjuda, vad Guds ord tillät. Konungen hade aldrig ålagt någon att lämna sitt kloster. Klostrens egentliga uppgift var att härbärgera sjuka och fattiga, konungens att straffa de onda och styrka de goda, att bruka svärdet och därmed avvärja övervåld och orätt. Kyrkans män intogo icke någon särställning i samhället. Kyrkan var ingenting annat än de kristna eller »hans Nådes kristna undersåtar eller kristna manna samfund». Dessa hade konungen försvarat och ville så göra. »Biskopsregementets» tid var emellertid förbi. Därför varken ville eller kunde han försvara biskopar, prelater och präster »uti deras skadliga välde och uti den orätt som de göra». Ett sådant försvar vore stridande mot landslagens valed. Kröningseden var också tillfyllest, »ändock där andra ord tillbrukade varda». Alla skatter och pålagor hade beslutats tillsammans med rådet, och klostrens klenoder hade använts till underhåll åt studenter. Landslagens bestämmelser om konungens länspolitik kunde förändras »med riksens råde, ja och samtycke, där någon riksens märkliga nytta ansett varder». Detta var förhållandet med greve Johan av Hoya, »vilken i många ärender haver varit och dagligen är riket till bestånd».

I försvaret för Västerås recess underströks särskilt nödvändigheten av att biskoparnas och prelaternas makt hade minskats. »Var man än platt ingen annan sak hade haft därtill att förminska deras ståt, hava då dessa varit sak nog därtill.» Biskoparnas rätta ämbete var Guds ords förkunnelse. Det världsliga regementet tillhörde konungen. Till detta hörde emellertid även att hålla biskoparna till deras rätta ämbete. Detta kunde endast ske på så sätt, att konungen tog bort det som hindrade biskoparna att rätt förvalta sitt ämbete. Då biskoparna missbrukat sina privilegier, hade de berövats dessa. Privilegierna hade icke givits

för att biskoparna skulle »sätta sig upp emot» konungar och furstar utan för att de bättre skulle kunna sköta sitt prediko-
ämbete.Utförligt motiverades med samma argument adelns rätt
att återbördakyrkogods. Liksom det världsliga regementet icke
skulle vara det andliga till förfång, gällde också, att det andliga
icke fick vara det världsliga »till hinder i deras ämbete och be-
fattning». Att hålla fred i det utvärtes regementet var också en
gudstjänst. Slutsatsen blev därför denna: »Och därför hava
våra förfäder icke gjort rätt, att de hava försvagat kronan och
ridderskapet, förty därmed hava de förhindrat en rätt guds-
tjänst, som Gud befallt haver, och upprättat en annan tjänst,
som han intet befallt haver. Desslikes gör ock klerkeriet orätt,
som förhåller räntan, som denna gudstjänst skall hållas vid makt
med.» Västerås recess måste därför hållas vid makt, varom icke
skulle följdén bli »ett dråpligt fördärv . . . och hela riksens in-
byggare till en stor blygd och nesa i främmande land». Den som
sökte omintetgöra Västerås recess sökte »sin egen nytta med
mene rikets skada och fördärv». Resultatet blev en förnyad be-
kräftelse av recessen »i alla punkter och artiklar, som han inne-
håller». Däremot nämnde Laurentius Andreae i detta samman-
hang icke ett ord om det i dagtingan av den 6 maj givna löftet
att vidmakthålla alla goda, gamla, kristliga sedvänjor.

Såsom redan nämnts, hade tre av västgötaherrarna, Nils Ols-
son, Ture Eriksson och Måns Bryntesson, begärt att inför riks-
dagen få framföra sin ursäkt. De hade därför icke antagit dag-
tingan av den 6 maj. I en längre skrivelse redogjorde de för vad
som passerat och sköto därvid helt skulden på Ture Jönsson.¹⁰
Själva hade de gjort allt för att förhindra ett uppror. Inför en
särskild ständerdomstol uppträdde Gustav Vasa som åklagare
och uppläste de anklagades skrivelser. De fällande bevisen voro
brevén till smålänningarna från Skara den 12 och från Larv den
20 april samt »försvarsbrevet» från Skara för Severin Kijl. De

¹⁰ Om denna skrivelse se ovan s. 10 not 31.

anklagade dömdes som brottsliga »och därför fallna uti det straff och plikt både till liv och gods, som Sveriges lag uttrycker». För de båda mest framträdande aktivisterna, Måns Bryntesson och Nils Olsson, gick domen i verkställighet, medan Ture Eriksson, som synes ha spelat en mycket obetydlig roll, benådades mot dryga böter. Samma domstol frändömde även Ture Jönsson och Magnus Haraldsson deras gods och ägor. De sistnämnda hade, heter det i domen, börjat upproret »uti den akt, att de ville omintetgöra Västerås recess, den de alla belevat och förseglat hade».¹¹

Liksom i Västerås 1527 utsände både Gustav Vasa och råds herrarna från Strängnäs skrivelser om den hållna riksdagen. Gustav Vasa underströk, att skulden till upproret icke var hans utan Ture Jönssons och Magnus Haraldssons. Några av ridderskapet i Västergötland, Nils Olsson, Ture Eriksson och Måns Bryntesson, »som i samma obestånd mest vållandes hava varit», hade begärt att få göra sin ursäkt inför riksdagen och vägrat att acceptera konungens dagtingan. De hade dömts till döden efter Sveriges lag för sina »förrådliga brev och stämplingar skull».

¹¹ SRA 1, s. 145, GR 1529, s. 175 f., och SBL 4, s. 180 ff. Domen och namnen på bisittarna finns i en med originalet kollationerad avskrift i Avskriftssaml. n:r 27: Kopiebok 1523-1605. Förutom rådsherrarna sutto enligt nämnda avskrift »i rätten dessa efterskrevne gode män». Härefter namnges 20 frälsemän, varefter följer tillägget »och mene frälset som på den tid var tillstädes med borgmästare och råd av Stockholm, Uppsala, Västerås, Arboga och några fullmyndiga utav alla köpstäder och varje lagsaga kring om ganska riket». Av det sagda framgår, att det närmast var ett ständerutskott, som konstituerades till domstol. Även bönderna voro representerade. Se referatet i Stockholms stads tänkebok, s. 279. En annan mening hos PETERZÉN, s. 20 noten. Om de dömdas eventuella benådning se PETERZÉN, s. 20 f. – Vid rättegången voro breven från och till upprorsmännen förvarade i två askar. GR 1529, s. 170. Enligt 1530 års register (se ovan s. 33 not 10) förvarades i asken »C» alla under upproret utgångna brev från Småland och Västergötland, i asken »E» Magnus Haraldssons och Ture Jönssons samt »några andra deras brev», i asken »F» brev och kopior till konungen från Småland och Västergötland och i asken »G» alla efter upproret avgivna »beplyktelsebrev» från städer och enskilda. RA:s ämbetsarkiv D 2: 1: Förteckningar av flera slag. Arkivarielistor från kansliet äldre än 1618.

Alla, som anammat dagtingan, ville konungen »fast och obrottsligen hålla all den del vi dem tillsagt hava utan all fara».

Beträffande allmogens krav, att någon ny lärdom icke skulle införas i riket och att kyrkor och kloster skulle vidmakthållas, förklarade Gustav Vasa, att ingen annan lärdom skulle förkunnas än den »vår Herre själv befallt haver att predikas, det är Guds rena ord och evangelium, vilket också i Västerås av den mene man belevat och samtyckt var». I klostren fick ett fåtal munkar kvarstanna, »dock så att Västerås ordinantia bliver hållen, huru länge de skola ute vara till att tigga». Beträffande övriga klagomål över gästning, skjutshästar och städselören hänvisade konungen till de löften, som givits i Uppsala, och till Sveriges lag. I detta avseende ville han hålla alla »vid Sveriges lag och goda, gamla, kristliga sedvänjor».¹² Sedvänjorna hade alltså överförts till det världsliga regementet. Icke ett ord nämndes härom i samband med talet om Guds ords predikan.

Rådsherrarna dröjde främst vid upproret och framhöllo särskilt, att upprorsmännen hade avfallit från Västerås recess, som därför åter beseglats. Allmogen uppmanades att hjälpa till att straffa dem som icke velat motta konungens fred och vänskap, d.v.s. Ture Jönsson och Magnus Haraldsson. Talet om att i landet infördes en ny lärdom, den de kalla »Luthers kätteri», innebar endast, att konungen lät predika »rena Guds ord och evangelium, det vår Herre själv befallt haver predikas skall, och såsom den mene man begärde i Västerås, att predikas skulle kringom allt riket».¹³ Även rådsherrarna, som alltsedan Västeråsriksdagen kämpat för ett tillägg till den fjärde punkten i recessen om goda, gamla, kristliga sedvänjor, hade gett upp. Oppositionen inom riksrådet hade genom händelsernas utveckling definitivt brutits. Kravet på goda, gamla, kristliga sedvänjor hade avförts från dagordningen. Det sagda innebar emellertid tillika,

¹² GR 1529, s. 179 ff.

¹³ GR 1529, s. 184 ff.

att kärnpunkten i Broddetorpsuppgörelsen hade utmönstrats. De förväntningar, som t.ex. Linköpingskapitlet satt till 1529 års uppror, hade grusats. Reformatorerna hade med Gustav Vasas hjälp lyckats hävda sin ställning.

Riksdagen i Strängnäs i juni 1529 hade utformats till ett brett upplagt försvar för Gustav Vasa och den förda kyrkopolitiken och mynnat ut i en förnyad bekräftelse av Västerås recess. Kravet på goda, gamla, kristliga sedvänjor, själva huvudpunkten i Broddetorpsuppgörelsen, hade i detta sammanhang nonchalerats. Ture Jönssons och Magnus Haraldssons gods hade indragits till kronan. De tre västgötaherrar, som i sin naiva optimism trott sig kunna bevisa sin oskuld, hade dömts till döden. Praktiskt taget alla häradsförläningar i Västergötland indrogos till kronan efter upproret.¹⁴ Gustav Vasa hade segrat över hela linjen.¹⁵ För denna utgång stod han emellertid i stor tacksamhetsskuld till många medhjälpare. Belöningarna uteblevo icke.

VIII

Under 1529 års uppror hade Stockholms stad spelat en viktig roll både negativt och positivt. I huvudstaden hade reformationen sitt centrum, och där trycktes de reformatoriska skrifterna. Både upprorsmännen och förhandlingsmännen hade riktat en rad anmärkningar mot förhållandena i Stockholm och mot reformatorerna. Vid uppgörelsen med rebellerna hade även Gustav Vasa i hög grad engagerat stockholmarna. Stadens råd hade skrivit till dalkarlarna, och värmlänningarna hade direkt hänvisat till ledningen i Stockholm. Med anledning av smålän-

¹⁴ HAMMARSTRÖM, s. 265. År 1533 erhöilo Johan och Lars Turesson Gustav Vasas brev på sin faders förbrutna och till kronan indragna gods. GR 1533, s. 206 f.

¹⁵ LUNDKVIST framhåller med rätta (Scandia 1961, s. 33), att riksrådet efter 1529 års uppror som en följd av den pågående utvecklingen alltmer blev »ett verktyg för konungens politik».

ningarnas klagomål över den svenska mässan i Stockholm begärde också Gustav Vasa, sedan han den 6 maj fastställt dagtingan, av Stockholms stads råd ett beslut beträffande den »evangeliska saken».¹⁶ Det är tydligt, att konungen önskade att vid den redan omnämnda riksdagen ha ett formligt beslut att hänvisa till. I närvaro av riksrådet och befallningsmannen på Stockholms slott Peder Hård togs frågan upp den 10 maj. Alla voro ense om att evangelium skulle rent och klart predikas liksom förut. Om den svenska mässan – »om hon skulle bliva ståndandes eller ej» – voro däremot meningarna i rådet delade. Det blev t.o.m. omröstning. Härvid visade det sig, att tre medlemmar, Peder Hård, Lars Björnsson och Hans Eskilsson, ville göra ett slut på firandet av svensk mässa i huvudstaden. Majoriteten var dock av annan mening. Beslutet blev, att den svenska mässan fortfarande skulle firas men att den medeltida latinska mässan icke skulle »läggas platt ned».

Genom beslutet i Stockholm stads råd den 10 maj 1529 hade Gustav Vasa fått något att hänvisa till och åberopa mot sina be-lackare. Så skedde också vid riksdagen i Strängnäs. Där förklarade konungen, att han »varken gjort bud eller förbud» be-träffande firandet av svensk mässa. Den härför ansvariga myn-digheten, borgmästare och råd i Stockholm, hade fattat beslutet, »eftersom de menade sig kunna försvara det med Guds ord». Över Guds ord hade konungen ingen makt. Det tillfogades, att mässa på modersmålet firades i Tyskland och Danmark »och andra länder flera». Dessutom firades alltfort den latinska mäs-san i Stockholm.¹⁷ Belöningen för sina tjänster erhöll Stockholms stad strax efter riksdagens avslutning.

Den 30 juli 1529 – »dagen näst efter Sankt Olovs dag» – er-höll Stockholms stad sitt stora privilegiebrev.¹⁸ I ingressen un-

¹⁶ Stockholms stads tänkebok 1524–1529 (1929–1940), s. 272 f. KJÖLLERSTRÖM, *Missa Lincopensis*, s. 31 ff.

¹⁷ SRA I, s. 135.

¹⁸ Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 2 (1932), s.

derströks stadens betydelse för »riksens herre» men också dess betydelse för den som strävade efter »omvändning och söndring». Avsikten med privilegierna var att förhindra »riksens fördärv» och möjliggöra för båda parter – »herren och staden» – att förlita sig på varandra. Borgmästare, råd och menighet lovade därför med »brev och insegel» icke endast Gustav Vasa utan även »efterkommande Sveriges konungar» bistånd. Privilegiebrevet förklarades vara en sammanfattning av gamla och nya privilegier. Bland dessa privilegier må här endast omnämnas borgmästares och råds rätt att tillsammans med konungen tillsätta stadens kyrkoherde. Solna kyrka »med all kyrkoherdens ränta» lades som annex till Storkyrkan. Ett privilegium, som senare kom att spela en olycklig roll i reformatoreernas liv, var den förnyade föreskriften om att borgmästare och råd ägde rätt att döma efter samvetet i de fall, där inga bestämmelser funnos i lagen.¹⁹ Söndagen den 1 aug. överlämnade Gustav Vasa personligen i Sankta Katarinas gillesstuga, dit borgarna hade kallats, »en märkelig privilegie, och vart brevet uppläst inför den menige man, och när det i alla sina punkter läst var, tog Hans Nåde själv brevet och fick det borgmästarna i händer och bad, att de skulle bruka samma privilegier honom och staden till godo». Härefter överlämnades stadens revers eller förpliktelsebrev till Gustav Vasa. Överlämnandet skedde i närvaro av riksrådet Ivar Fleming, Peder Hård och Gudmund Persson.²⁰ Privilegiebrevet av den 30 juli 1529 kan betraktas som den officiella, högtidliga bekräftelsen på det mycket nära samarbetet mellan Gustav Vasa, Laurentius Andreae och Olavus Petri samt Stock-

84 ff. Se härtill PETERZÉN, s. 21 ff. I detta arbete ges en redogörelse för förhållandet till 1436 års privilegiebrev.

¹⁹ Se Handlingar från rättegången med Olaus Petri och Laurentius Andreae i Örebro 1539–40, KÅ 1909. Meddelanden och aktstycken, s. 63 f. H. SANDBLAD, Gustav Vasa, Ahitofel och Sankt Påvel, Lychnos 1960, s. 14. Om innebörden i uttrycket »döma efter deras bästa samvete» se N. AHLUND, Sammansvärjningen i Stockholm 1536, Samfundet Sankt Eriks årsbok 1951, s. 19.

²⁰ Stockholms stads tänkebok, s. 285 ff.

holms stad, som i så hög grad präglade 1520-talets kyrkopolitik. Det var Gustav Vasas tack för stadens stöd och hjälp icke minst under västgötaherrarnas uppror. Författaren till privilegieurkunden och föredraganden i Sankta Katarinas gillesstuga söndagen den 1 aug. var förmodligen Stockholms stads sekreterare Olavus Petri.

Vid uppgörelsen i Broddetorp den 25 april 1529 hade de båda medlemmarna i Linköpings domkapitel kantorn Erik Månsson och kaniken Mårten Larsson otvivelaktigt spelat en avgörande roll. Även i de fortsatta förhandlingarna deltog den sistnämnde. Han var sålunda närvarande vid riksdagen i Strängnäs och medförde härifrån ett tackbrev från Gustav Vasa till domkapitlet med löfte om en nedsättning med 100 mark örtugar i den fastställda taxan för det omak, kapitlet haft med »att skicka och komma allting till bästa måtton». Något senare fick domprosten Gustav Vasas löfte att först senare inbetala den pålagda skatten. Han erhöll även en del andra uppdrag.²¹

I augusti 1529 lämnade Gustav Vasa Stockholm för att på ort och ställe hålla konungsräfst i de av upproret berörda och däri engagerade landskapen. Resan motsågs med stor oro bland befolkningen. Denna fruktade, att konungen kom för att »hänga, stegla och straffa». Gustav Vasa gjorde allt för att lugna befolkningen. Till Skaradomprosten skrev han, säkerligen med all rätt, att han icke trodde, att det i den landsändan skulle vara många av allmogen, »som i saken mycket brottsliga äro». ²² Helt andra tankar hade konungen om adelsmännen och prästerna i detta landskap. Riksrådet Axel Posse, som underskrivit breven till smålänningarna, sände konungen ett kredenskar och utlovade samtidigt två hästar men fick till svar, att han i stället för kredensskaret borde ha sänt »sköna hästar». ²³ En annan av de väst-

²¹ GR 1529, s. 202 och 231 f.

²² GR 1529, s. 258 ff. och 269 ff. NORBORG, s. 257.

²³ GR 1529, s. 272, och Räntekammarboken 1529 (fol. 101), RA. Av 1529 års

götska riksråden Tord Bonde hade redan i maj sänt Gustav Vasa hästar. Vid konungens besök i Lidköping utfärdade han den 29 sept. ett trohetsbrev och gav samtidigt av »god vilja och välförtänt mod» konungen 1.600 gyllen att utbetalas senast före påsk 1530.²⁴

I den nämnda skrivelsen till Axel Posse meddelade konungen, att adelsmännen i Västergötland skulle förnya sitt »huldskap, troskap och manskap». Vid Gustav Vasas besök i Skara i okt. avgåvo också frälsemännen i detta landskap en ny trohetsförpliktelse.²⁵ Riksrådet och riddaren Harald Knutsson (Soop) måste vid samma tillfälle lova konungen 500 mark »till bekän-nelse».²⁶ Hos prästerna hade 50 knektar förlagts i borgläger,

räntekammarbok framgår, att Gustav Vasa under sin resa hösten 1529 överallt fick motta »gåvor» av olika slag. Domkapitlet i Linköping skänkte sålunda 2 små krendenskar, 1 förgyllt kors samt armar av S:t Henrik och S:t Bengt. Kanikerna i Skara förärade konungen ett silverskrin. KÄLLSTRÖM, s. 241. Frälsemannen Peder Knutsson gav 2 skedar och 1 skål. Gösta Knutsson (Ribbing) gav 1 stop och 1 sked. Munkarna i Jönköping gåvo 1 kalk med paten, 2 kors, 1 brosch och »något annat smält silver». Från Nils Olsson (Vinge) togs 8 stop och »något smått silver». Se även KÄLLSTRÖM, s. 197 not 9. På nyåret 1530 reste sekreteraren Nils Månsson till Lindholmen och Läckö för att söka efter möjligen undandolda dyrbarheter. Se Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1 h. 8-9 (1897), s. 30, GR 1530, s. 38. Se även 1529 års Räntekammarbok fol. 105 och Fougthernes rekenskaper 1529-1533 s. 303 ang. de »tingest», som beslagtogs från Ture Jönsson. 1532 fick Gustav Vasa underrättelse om »några gömmor, som hustru Ingeborg herr Ture Jönssons nedsatt hos herr Håkan Torbjörsson i Skara», och skrev med anledning härav till biskopen. GR 1532 s. 114. Penningarna och silver-sakerna överlämnades sedan till Gustav Vasa den 4/3 1533. Räntekammarboken 1533 fol. 85, KA. Till det sagda se även instruktionen för Severin Kijl, från juni 1529. GR 1529, s. 125.

²⁴ GR 1529, s. 111. Tord Bondes trohetsbrev finns i en med originalet kolla-tionerad avskrift i Avskriftssamlingen nr 27: Kopiebok 1523-1605. Se även GR 1529, s. 330 f. Ännu i mars 1530 återstod 800 gyllen av Tord Bondes skuld till Gustav Vasa. GR 1530, s. 16, 38 f., 94 f. och 99 ff.

²⁵ GR 1529, s. 400 f. De som vid detta tillfälle (4/10) avgåvo sin trohetsför-säkran, voro Axel Posse, Nils Klaesson, Tord Bonde, Seved Ribbing, Nils Rib-bing, Harald Knutsson, Torsten Brunsson, Erik Stake och »mene frälset i Väster-götland».

²⁶ GR 1529, s. 322. Skrivelsen är odaterad, men är i registraturet införd bland skrivelserna efter den 19/10 och 23/10.

främst hos dem som på ett eller annat sätt varit »villiga till det uppror, där företaget var». Konungen ville icke, att dessa skulle bli »förgättna» utan få »märka, vad gott tvist, uppror och örlig med sig haver». ²⁷ Kyrkoherde Olov i Skövde fick sina böter höjda från 14 till 18 oxar. Då den redan omnämnde kyrkoherden i Valstad erbjöd konungen 20 oxar, fick han till svar, att det icke skadade, om det blev »än flera». Kyrkoherden ålades senare att utge mansbot »för den karl, han avdagatog» i samband med upproret. ²⁸ Vid besöket i Skara modifierades och anpassades efter västgötsk sedvana en del bestämmelser i Västerås ordnania angående prästerskapets rättigheter och skyldigheter. ²⁹

Under vistelsen i Östergötland (21/8–6/9) gjorde Gustav Vasa tydligen en del överraskande upptäckter. Han fann nämligen, att upprorsmännen hade haft aktiva anhängare och medhjälpare även i detta landskap. Till dessa hörde den rike borgaren i Vadstena Mårten Skinnare, som tydligen ekonomiskt understött västgötaherrarna. Mot 1.000 mark erhöll han emellertid ett benådningsskrivelse vid Gustav Vasas besök i Vadstena. ³⁰ Härifrån utfärdades även ett annat benådningsskrivelse. Det gällde en bonde, som varit »i flock och farnöte i det förrädlige upp-

²⁷ GR 1529, s. 211 ff., NORBORG, s. 256. Domprosten förlade knektarna främst i Vadsbo. GR 1529, s. 212 f. och 259 f. Tio av konungens karlar hade samtidigt sänts till Jönköping. Ibid. s. 213. Se även GR 1530, s. 154. Om prästen Erik i Larv (NORBORG, s. 256 not 18) skrev Gustav Vasa den 1 april 1533, att ståt-hållaren Severin Kijl av honom skulle uppbära 300 mark och att han skulle få sitta kvar i gället »till en tid». GR 1533, s. 201. Den 6 juli 1533 utfärdade emellertid Gustav Vasa ett öppet brev för herr Erik, som skulle få behålla sitt pastorat, »så länge han är hans Nåde hull, tro och rätträdig». GR 1533, s. 245.

²⁸ GR 1529, s. 274 och 258 f., samt GR 1530, s. 217.

²⁹ SRA 1, s. 152 f.

³⁰ Ovan s. 2. GR 1529, s. 281 f., och GR 1530, s. 23. G. CARLSSON, HT 1923, s. 60 not 3. Två till Mårten Skinnare pantsatta gårdar förlänades samtidigt till Anders Hansson. I okt. 1532 överlämnade slottsfogden på Läckö Brynolf Eriksson till Gustav Vasa en del silver och ett »korallband med vita stenar, som han tagit av jorden i Vadsbo, som Mårten Skinnare hade satt ned». GR 1532, s. 146. Vid detta tillfälle – okt. 1532 – hade Gustav Vasa redan ingripit mot Mårten Skinnarens stiftelse i Vadstena. Se G. CARLSSON, KÅ 1947, s. 30 f.

ror . . . i Småland». Bonden hade varit med bland dem som sökte efter fogden i Alvastra kloster och därvid dräpt den som var »hövitsman för dem där det uppror för sig togo».³¹ Den gjorda razzian visade emellertid också, att Linköpings domkapitel haft sin »del och lott» i upproret och därigenom råkat i konungens »ogunst och misslove». Förbindelserna med Hans Brask, som hade trogna anhängare bland domkapitlets medlemmar, synes härvid ha spelat en viktig roll. Gustav Vasas uppgörelse med domkapitlet ägde rum i bl.a. Holger Karlssons närvaro. Ledamöterna i kapitlet fingo härvid lova att »en och alla efter denna dag» vara »tro, hulda, trygga och rättrådiga undersåtar». De fingo även förbinda sig att avbryta all förbindelse med biskop Brask. Kapitlet måste skriva till rådet i Danzig med begäran, att Brask skulle utvisas. Då kapitlet icke längre erkände Brask som biskop, ämnade det med konungens hjälp – »auxilio et consensu regis» – välja en ny biskop.³² Detta val torde ha ägt rum på hösten 1529 och bekräftats av Gustav Vasa vid kyrkomötet i Uppsala i jan. 1530. Som väntat var, blev domprosten Johannes Magni Hans Brasks efterträdare på biskopsstolen i Linköping.³³ Även Skarakapitlet ålades, tydligen vid Gustav Vasas besök där i sept.–oktober, att skriva ett brev till biskop Magnus Haraldsson.³⁴ Till dennes efterträdare utsågs Sven Jacobi. Till lagman över Västergötland och Dal efter Ture Jönsson förordnades Karl Eriksson (Gyllenstierna). Karakteristiskt nog ut-

³¹ GR 1529, s. 286 f.

³² GR 1529, s. 278 f. och 384 f. Ang. dateringen av domkapitlets brev till rådet i Danzig se G. CARLSSON, Johannes Magnus och Gustav Vasas polska frieri, KÅ 1922 s. 34 not 2. Både Gustav Vasa och riksrådet hade tidigare skrivit till rådet i Danzig. Om Brasks agitation i Linköpings stift hösten 1529 se GR 1529, s. 260 f., 327 f. och 330 f., samt SCHÜCK, s. 545 not 32.

³³ SVEN KJÖLLERSTRÖM, Ärkebiskopsvalet 1531, STK 1937 s. 224.

³⁴ GR 1529, s. 328. Magnus Haraldssons svar till domkapitlet är daterat i Häl-singborg den 21/10 och tryckt av Spegel, Skriftelige bewis hörande til swenska kyrckiohistorien (1716), s. 150 ff. Ett brev från Magnus Haraldsson till Linköpings domkapitel omnämnes i RA:s ämbetsarkiv D 2: II: Kronologiska register. Förnämliga handlingar, fol. 28.

tryckte Gustav Vasa sin förhoppning om att den unge lagmannen skulle hålla alla vid »goda, gamla, kristliga sedvänjor, lag och rättvisa».³⁵

Under konungens besök i de östgötska städerna och i Jönköping avgåvo borgmästare och råd i Linköping, Söderköping, Skänninge och Vadstena särskilda trohetsförsäkringar. De förbundo sig härvid att »hålla Västerås recess vid makt i alla sina punkter och artiklar». Sannolikt är att dessa städer, som »Guds dess lov» icke haft något med upproret att skaffa, samtidigt erhöilo sina privilegier bekräftade.³⁶ Resultatet av Gustav Vasas besök i Jönköping den 12–14 sept. blev emellertid det rakt motsatta. I den av borgmästare, råd och menighet utfärdade trohetsförsäkran av den 18 sept. hänvisades till konungens dagtingan av den 6 maj. I fortsättningen lovade brevutfärdarna att »efter denna dag vara hans Nåde hulda, troгна och rättrådiga i allehanda måtto . . . och att hålla Västerås recess vid makt i alla sina punkter och artiklar». Då konungen »så gunstelige» förlåtit borgarna, skänkte de liksom Tord Bonde »utav en god vilja och välförtänt mod» 2.000 mark örtugar till hans Nåde. Hälften av denna summa skulle betalas på Sankt Mårtens dag och återstoden vid Distingen eller Kyndelsmässa »allrasenast».³⁷

I propagandan mot Gustav Vasa och reformatörerna spelade kampen mot klosterväsendet en viktig roll. Det är därför naturligt, att Gustav Vasa under sin resa tog ställning till klostren. I Alvastra, där det var »ett klent och skröpligt regemente», i Gudhem, i Nydala och i Varnhem förordnades fogdar över landborna. Gudmund Persson efterträdde Gottfrid Sure i Nydala. Kontrakt uppgjordes med abbotarna i Gudhem och Riseberga samt med priorinnan i Skänninge nunnekloster om inkomster

³⁵ GR 1529, s. 299 f. Se även *ibid.* s. 133.

³⁶ Efter originalen vidimerade avskrifter i Avskriftssaml. n:r 27: Kopiebok 1523–1605.

³⁷ Se föreg. not och GR 1529, s. 335. Till jämförelse må meddelas, att skatten från Jönköpings stad 1542 var 300 danska mark. Privilegie och frihetsbrev . . . rör. Jönköpings stad, s. 255.

och avgifter till kronan. De landbor, som tillhört Skänninge svartbrödrakloster, lades till helgeandshuset i Vadstena »de fattiga till uppehälle och bestånd». Även gråbrödraklostret i Jönköping ålades att motta sjuka och fattiga. Munkarna erhöilo dock tillstånd att »utfara på bygden, var de kunna att tigga med skälig och redlig predikan till deras och klostrets uppehälle med sådana skäl och förord, att de skola predika rena Guds ord».³⁸

Då Gustav Vasa kallat rådsherrarna till ett möte i Arboga den 19 oktober, avbröt han sin resa efter det redan omnämnda besöket i Jönköping. I Arboga fingo Holger Karlsson, Ture Trolle, Gudmund Persson, Erik Slatte och Nils Bagge Gustav Vasas uppdrag att under den kommande vintern hålla konungs-räfst i Småland.³⁹ Under denna räfst uppspårades och dömdes de sex bönder, som mördat Gottfrid Sure. Efter att i böter ha utgivit 346 danska mark till konungen erhöilo de dennes »vän-skapsbrev» i april 1530.⁴⁰ Såsom redan antytts, hade fogden Lasse Bröms lyckats undgå att dela Gottfrid Sures öde. En av hans män blev dock ihjälslagen. De båda gärningsmännen flydde sedan till Danmark. Tydiligen i samband med räfsten under året 1530 sändes två män till Köpenhamn för att »låta rätta» mördarna. Till samma räfst kan säkerligen även hänföras de sak-ören, som bönderna i Västbo och Sunnerbo härader fingo ut-betala, sammanlagt 142 oxar, 8 kor och 65 mark örtugar.⁴¹

Vid riksdagen i Strängnäs hade Hans Brask angetts som »rå-

³⁸ GR 1529, s. 294 f., 291, 310, 313 f., 285 f. och 289.

³⁹ GR 1529, s. 317. Beslutet ändrades sedan på nyåret 1530. GR 1530, s. 6.

⁴⁰ GR 1530, s. 75 och 77. Böterna inlevererades av Gudmund Persson. År 1533 dömdes Gustav Vasa bönderna »kring Nydala kloster» för mord på Gottfrid Sures dräng till 400 marker danska och 200 lod silver. Om böterna icke betalades före den 15/8, skulle bönderna instämmas till nästa herremöte »och svara till samma mord och dråp var vid sina 40 marker». GR 1533, s. 209.

⁴¹ Fougthernes rekenskaper 1529–1533, s. 486 och 490. Då Västbo och Sunnerbo saknas i smålänningarnas skrivelse av den 8/4 1529, har detta tolkats så, att anslutningen från dessa trakter uteblivit. NORBORG, s. 266, not 18. Böter ha dock nämnda bygder tydiligen icke undgått.

defadern» till 1529 års uppror. Häri ligger givetvis en viss sanning. Uppgörelsen med Brask uteblev icke heller. Den tog sin början vid Gustav Vasas nyssnämnda besök i Linköping. Vid återkomsten till Stockholm skrev Gustav Vasa dels till Johannes Magnus angående Hans Brask,⁴² dels till Brask själv. Sistnämnda skrivelse utarbetades otvivelaktigt av Laurentius Andreea. Den utgör ett energiskt försvar för den förda kyrkopolitiken och en kritik av Brasks beteende och hans syn på kyrkan. Mottot för skrivelsen kan lämpligen anges med de i skrivelsen anförda orden: »Nytt folk kommer med nya seder, och nya seder kräva ny lag.» Den nya lagen var Västerås recess. Mer än någon av tidigare regenter hade Gustav Vasa hållit landslagens bestämmelse om att älska kyrkan och styrka hennes rätt, »oskadd all konungslig rätt, kronan och Sveriges allmoge». Han kunde emellertid icke så älska kyrkan, varmed Brask menade, heter det, »väggarna och murar och kyrkans ränta», att han ruinerade både kronan, ridderskapet och menige man. Så skulle utan tvivel yttermera ha skett, om »det biskopsregemente längre skulle hava blivit beståndande». Då biskoparna missbrukat sina privilegier, hade de fråntagits dem. Detta var i full överensstämmelse med den kanoniska rätten, som stadgade: »Den där missbrukar friheter är icke värd att behålla dem.»⁴³ En biskop skulle vara förfaren i Guds ord, »lida och umgälla med sina får, vad påkomma kan och icke förlöpa dem». I stället för att vederlägga Luthers lärdom hade Brask lämnat landet. Denna lärdom var heller icke kättersk eller någonsin fördömd som sådan utan

⁴² Riksarkivets ämbetsarkiv: Kronologiska förteckningar: Förnämliga handlingar. Anteckningen lyder: »Brev till Johannem electum episcopum Ubsal. belangande biskop Hans i Linköping, som ur riket avviken är och sig i Danzig förhåller».

⁴³ Den kanoniska rätten stadgade härom (C. XI, qu. III. c. 63 och Dist. LXXIV. c. 7): »Privilegium omnino meretur amittere qui permissa sibi abutitur potestate.» Se SJÖDIN, HT 1928, s. 263 not 4 och S. KJÖLLERSTRÖM, Till frågan om Gustav Vasa och kyrkans egendom, Septentrionalia et orientalia. Studia Bernhardo Karlgren dedicata (1959), s. 258 ff.

rena Guds ord. Den förkunnades icke endast i Sverige »utan jämväl i flera herrars och furstars land och riken».⁴⁴

IX

Den föregående framställningen har velat visa, att 1529 års uppror måste ställas in i ett internationellt sammanhang, där bakgrunden utgöres av riksdagen i Speyer 1529 och förhållandet mellan Gustav Vasa och Lübeck. Upprorets anstiftare och organisatörer voro de ledande männen i Västergötland, rikshovmästaren och lagmannen Ture Jönsson och Skarabiskopen Magnus Haraldsson. Som deras handgångne man framträdde den unge riddaren och riksrådet Måns Bryntesson. Redan på ett tidigt stadium utsågs denne till »hövitsman». Resningen började i Småland men var planlagd och organiserad av västgötaherrarna. Att upproret misslyckades berodde icke på smålänningarnas »förräderi». Den revolutionära fronten bröts först i Broddetorp den 25 april 1529. Dagtingan i Broddetorp var nämligen icke »en överenskommelse mellan jämställda parter» utan en uppgörelse mellan allmogen i de berörda landskapen och den från Linköping utsända förhandlingsdelegationen. Herrarna voro icke närvarande. Utgången berodde i stor utsträckning på den roll, som Linköpings domkapitel spelade. Genom domkapitlets ingripande hade de många verkliga eller förmenta missnöjesanledningarna reducerats till en enda: »det lutherska kätteriet». Det var icke Gustav Vasa utan reformatörerna, främst Laurentius Andrae, som borde avlägsnas. Broddetorpsuppgörelsen innebar också, att »det lutherska kätteriet» skulle undertryckas och goda, gamla, kristliga sedvänjor vidmakthållas. Gustav Vasa lovade i sin dagtingan av den 6 maj att hålla de gamla sedvänjorna men medtog samtidigt Västerås recess.

Genom uppgörelsen i Broddetorp hade västgötaherrarna blivit utan armé. Ture Jönsson och Magnus Haraldsson lämnade

⁴⁴ GR 1528, s. 165 ff.

omedelbart landet, och de övriga herrarna betygade Gustav Vasa sin obrottsliga trohet. Tre av revolutionsmännen, Måns Bryntesson, Ture Eriksson och Nils Olsson, hoppades t.o.m. att genom sin aktivitet för Gustav Vasa kunna bevisa sin oskuld vid den planerade riksdagen i Strängnäs. Här dömdes de emellertid av en särskild ständerdomstol som upprorsmakare till förlust av liv och egendom. Ture Eriksson blev dock benådad mot böter. Vid riksdagen bekräftades Västerås recess. En förpliktelse till recessen ingick även i de trohetsförsäkringar, som senare avgåvos av städerna i de av upproret berörda områdena. Av dem, som på något sätt gjort gemensam sak med revolutionsmännen, utkrävdes dryga böter. Försöket att störta »denne omilde kung Gustav och hans lutherska parti» hade misslyckats.

Sven Kjällerström

ZUSAMMENFASSUNG

Die erste Darstellung des Aufruhrs der „Västgötaherren“ im Frühjahr 1529 stammt von Gustav Vasas Hofprediger, dem nachmaligen Bischof von Västerås, Peder Swart. In seiner unvollendeten Chronik aus der Zeit um 1560 hat Peder Swart eine tendenziöse und von der persönlichen Auffassung des Königs inspirierte Darstellung des Aufruhrs von 1529 gegeben. Der Bischof von Skara, Magnus Haraldsson, der alte Reichshofmeister, Reichsrat und Richter (lagman) Ture Jönsson (Tre Rosor) und mehrere andere Ratsherren in Västergötland beschlossen Gustav Vasa zu stürzen und einen neuen König einzusetzen. Der Grund dazu war, dass Gustaf Vasa vom Christentum abgefallen und „ein Luther“ geworden war. Der Aufruhr misslang jedoch vollständig, da das Volk auf dem Thing zu Larv in Västergötland am 20. April 1529 sich weigerte, den aufrührerischen Ratsherren zu folgen. Die Darstellung schliesst mit den Verhandlungen auf dem Reichstag zu Strängnäs im Juni 1529, wo drei von den aufrührerischen Ratsherren zum Tode verurteilt wurden.

Eine wissenschaftliche Spezialdarstellung des Aufruhrs von 1529 brachte A. G. Ahlqvists Dissertation: „Om oroligheterna i Småland och Västergötland år 1529“ (Zu den Unruhen in Småland und Västergötland im Jahre 1529) im Jahre 1863. Obgleich Ahlqvist in vie-

len Punkten Kritik an Peder Swart übte, teilte er wie spätere Forscher im grossen ganzen dessen Grundeinstellung.

In seinem Aufsatz „Västgötherrarnas uppror“ (Der Aufruhr der Västgötherrn) in Scandia 1961 unterzog Dozent Lars-Arne Norborg die übliche Auffassung vom Aufruhr von 1529 einer eingehenden kritischen Prüfung. Die Hauptpunkte der Darstellung Norborgs lassen sich zusammenfassen wie folgt: Es ist nicht möglich, „einige Teilnehmer an dem Aufstand als dessen besondere Anstifter zu bezeichnen“. Die Erhebung war eine gemeinsame Angelegenheit der Bevölkerung von Västergötland und Westsmåland. „Die gleichzeitigen Quellen vermitteln nicht den Eindruck, dass die Bevölkerung von Västergötland untereinander uneinig war, dagegen haben die Småländer auf eigene Faust zu verhandeln begonnen, wodurch die Aufständischen in Västergötland in eine unhaltbare Lage versetzt wurden.“ Die Småländer schoben dabei die Schuld für den Aufruhr auf die Västgötherrn. Die religiöse Frage ist kaum „die einzige und nicht einmal die entscheidende Ursache der Erhebung“. Die handelspolitischen Interessen haben „eine wichtige, bisher fast gar nicht beachtete Rolle gespielt“. Den Hintergrund bildet das Verhältnis zu Lübeck.

Die entscheidende wissenschaftliche Leistung Norborgs ist es, der seit Peder Swart herrschenden Auffassung, die Bauern hätten bei den Verhandlungen in Larv am 20. April 1529 ihre Herren im Stich gelassen, den Boden entzogen zu haben. Bei jener Gelegenheit fiel keine Entscheidung. Damit ist jedoch das Problem des gegenseitigen Verhältnisses von Adel und Bauern nicht definitiv gelöst. Auch das erhaltene zeitgenössische Aktenmaterial liefert keine Stütze für die Rede vom „Verrat“ der Småländer oder irgendwelcher Sonderaktionen von ihrer Seite. Diese Gründe haben mich bewogen, das bewahrte Quellenmaterial einer erneuten Prüfung zu unterziehen.

Den Hintergrund für den Aufruhr von 1529, der seit dem Herbst 1528 geplant wurde, bilden der für März 1529 einberufene Reichstag zu Speyer und die im Herbst 1528 eingeleiteten, äusserst langwierigen Verhandlungen zwischen Gustav Vasa und Lübeck über die Abzahlung der schwedischen Schuld und die damit im Zusammenhang stehende lübische Agitation gegen Gustav Vasa. Das Übereinkommen in Lübeck vom 16. und 17. März 1529 war eine schwere Enttäuschung für die Anstifter und Organisatoren des Aufruhrs: Ture Jönsson, Magnus Haraldsson und ihre Anhänger unter den führenden Adligen in Västergötland. Zum Anführer („hövitsman“) hatten

diese schon in einem früheren Stadium den jungen Ritter und Reichsrat Måns Bryntesson (Lilliehöök) ausersehen, der früher Gustav Vasas besonderes Vertrauen genossen hatte.

In den ersten Tagen des Monats April 1529 brach der Aufruhr in Småland los. Das Domkapitel zu Linköping unternahm den Versuch, zu einer Übereinkunft zu gelangen, und es wurde eine Vergleichskommission ausgewählt. Die Småländer verwiesen jedoch auf die Västgötaherren. Die revolutionäre Front brach erst bei den Verhandlungen in Broddetorp in Västergötland am 25. April 1529 auseinander. Das von den Unterhändlern in dem Vergleich – zwei Mitgliedern des Domkapitels von Linköping sowie Bürgern und Bauern aus Östergötland – hier vorgelegte Abkommen (dagtingan), das eine Übereinkunft im Guten erstrebte, war eine Vereinbarung mit den Bauern in den vom Aufruhr berührten Provinzen (Västergötland, Småland und Östergötland) in Abwesenheit des Adels. Die Behauptung, dass die Bauern Västergötlands ihre Herren im Stich liessen, ist eine historische Tatsache. Dies geschah jedoch nicht in Larv, wie Peder Swart berichtet, sondern in Broddetorp. Der Beweis hierfür ist das Abkommen von Broddetorp vom 25. April 1529. Dieser Ausgang beruhte weitgehend auf der sehr wichtigen Rolle, die das Domkapitel von Linköping spielte. Die geplante und später festgelegte Verhandlung zwischen den königlichen Delegaten und dem Adel von Västergötland kam niemals zustande.

Durch das Eingreifen des Domkapitels zugunsten von Gustav Vasa wurden die vielen wirklichen oder vermeintlichen Ursachen der Unzufriedenheit, auf welche die Aufrührer in ihren Proklamationen hingewiesen hatten, auf eine einzige: „die lutherische Ketzerei“, reduziert. Nicht Gustav Vasa, sondern die schwedischen Reformatoren Olavus Petri und Laurentius Andreae sollten nun entfernt werden. Nach der Vereinbarung von Broddetorp sollten auch „die lutherische Ketzerei“ völlig unterdrückt und „gute alte christliche Sitten“ beibehalten werden.

Die Vereinbarung von Broddetorp wurde von Gustav Vasa am 6. Mai bestätigt. Alle Rede von der Ausrottung der „lutherischen Ketzerei“ wurde gestrichen. Doch verpflichtete sich der König, die alten Sitten aufrechtzuerhalten und kam hierdurch einem vom Rat schon früher vorgelegten Wunsch entgegen. Er verwies indessen gleichzeitig auf den Rezess von Västerås von 1527, der die Grundlage der Reformation und der Kirchenpolitik Gustav Vasas bildete.

Bei der Nachricht vom Abschluss der Vereinbarung von Brodde-

torp gingen Ture Jönsson und Magnus Haraldsson unverzüglich ausser Landes. Beide schlossen sich Christian II. an. Ture Jönsson wurde auf der Expedition Christians nach Norwegen im Jahre 1532 umgebracht, während Magnus Haraldsson sich Gustav Vasas Feinden in Deutschland anschloss und von dort aus seine Agitation gegen den schwedischen König fortführte. Die übrigen am Aufruhr beteiligten Adligen beeilten sich, die Spuren des Geschehenen so gut es ging zu verwischen und bezeugten „dem tyrannischen und verräterischen König Gustav“, wie es im März 1529 geheissen hatte, ihre unverbrüchliche Treue. Måns Bryntesson, Ture Eriksson (Bielke) und Nils Olsson (Vinge) hofften sogar, durch ihre Aktivität für Gustav Vasa auf dem geplanten Reichstag zu Strängnäs ihre Unschuld beweisen zu können. Hier wurden sie indessen als Auführer zum Verlust von Leben und Eigentum verurteilt. Ture Eriksson wurde jedoch gegen Zahlung einer Busse begnadigt. Auf dem Reichstag wurde der Rezess von Västerås bestätigt. Eine Verpflichtung auf den Rezess gehörte auch zu den Treueversicherungen, die später von den Städten in den von dem Aufruhr berührten Gebieten abgegeben wurden. Wer in irgendeiner Form gemeinsame Sache mit den Revolutionären gemacht hatte, wurde mit schweren Busszahlungen gestraft. Der Versuch, „diesen unmilden König Gustav und seine lutherische Partei“ zu stürzen, war misslungen.